

Ђорђе Стојановић

ПОЛИТИКЕ ПРОСТОРА

Ђорђе Стојановић

**ПОЛИТИКЕ ПРОСТОРА:
ОД „ПРИРОДНИХ“ ГРАНИЦА
ДО ГРАНИЧНИХ ХЕТЕРОТОПИЈА**

Институт за политичке студије, Београд 2022.

Ђорђе Стојановић

**ПОЛИТИКЕ ПРОСТОРА:
ОД „ПРИРОДНИХ“ ГРАНИЦА
ДО ГРАНИЧНИХ ХЕТЕРОТОПИЈА**

Издавач

Институт за политичке студије, Београд

За издавача

Др Живојин Ђурић

Рецензенти

Проф. др Зоран Стојиљковић

Проф. др Синиша Атлагић

Др Богдана Кољевић Грифит, виши научни сарадник

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Дизајн корица

Срећко Ђармати

Прелом и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж

100

*„Монографија је настала у оквиру научноистраживачке делатности
Института за политичке студије из Београда, суфинансирана од стране
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије“*

Моје оцу др Стојану Стојановићу

САДРЖАЈ

УВОД

Новомиленијумско ишчитавање простора и граница.....9

Део I

**ПРОСТОР, ТЕРИТОРИЈА И СУВЕРЕНИТЕТ:
КОНСТРУКЦИЈА, ДЕКОНСТРУКЦИЈА,
РЕКОНСТРУКЦИЈА.....23**

Дискурзивна реанимација концепта простора у
друштвеним наукама.....26

Аксиоматска прожимање простора и друштвено-
политичког: Лефееврова тријалектика простора.....32

Фукоов „геометријски“ заокрет: питање хетеротопије.....37

Реимагинација простора и места: политичке
импликације и експликације.....42

Дизајнирање осећаја јединства: социјална
спацијализација / спацијална социјализација и
групни гранични идентитет.....51

Територија / територијалност као тополошки
друштвено-политички квантум.....56

Проблем „територијалне замке.....65

Ортодоксни *versus* хетерогени суверенитет.....72

Кода I 83

Део II

**ДРАМАТИЧНА ПРОМЕНА У ТУМАЧЕЊУ И
РАЗУМЕВАЊУ ГРАНИЦА: БОРДЕРИНГ, ДЕБОРДЕРИНГ
И РЕБОРДЕРИНГ 89**

Историја, етимологија и основне врсте граница.....91

Процесуално схватање граница.....97

Јанусовска природа граница.....99

Теза о омниперезентности граница.....105

Нове концептуалне перспективе.....	109
Бордерскејп парадигма.....	116
Од граничне културе, преко културе граница, до граничног спектакла.....	122
Кода II	125

Део III

КОРОНОКРАТСКЕ ГРАНИЦЕ У ПОСТ- ПАНДЕМИЈСКОМ СВЕТУ	131
Пандемијска констелација: „природни“ и „културни“ ток пандемије.....	133
„Патогенизација политике“ и/или „политизација патогена“	136
Коронократија: концептуална скица.....	137
Гранична статика <i>versus</i> гранична динамика.....	141
Јанусовске границе“: хибридни / непостојани гранични атрибути.....	144
„Гранични метаксис“: полиморфни / померајући гранични атрибути.....	145
Пост-COVID-19 бордерскејпинг: пандемијско „озидавање“ и „клице-агресори“.....	147
Кода III.....	149

Део IV

НАРАТИВНЕ СТРАТЕГИЈЕ „АПРОКСИМАТИЗАЦИЈЕ“ ГРАНИЦА БАЛКАНА	153
Неке методолошке недоумице: наративи, констелације и кодови.....	155
Неке парадигматске недоумице: (пост) колонијалистички и (нео)империјални имагинаријуми света.....	160
Субалтерне студије и однос постколонијалности / постколонијализма и постмодерности / постмодернизма.....	165

Анаморфни, флуидни или атопијски простор: (ре)конструисање, (ре)инвенција и (ре)формулисање балкана.....	171
Балканске граматике: од оријентализма до постколонијализма.....	177
Кода IVa.....	184
Кода IVб србификација Србије.....	186
ЛИТЕРАТУРА.....	189

УВОД

НОВОМИЛЕНИЈУМСКО ИШЧИТАВАЊЕ ПРОСТОРА И ГРАНИЦА

Границе спадају у ред оних ретко изговараних, најчешће подразумеваних, појмова, феномена, симбола, представа, институција, активности или процеса који се, више или мање, могу идентификовати у читавом спектру најразличитијих индивидуалних и друштвених пракси обележених различито декларисаним интересима, преференцијама и, прогресивним или регресивним, сврхама, као и најразличитијим структурама, контекстима и агентима/актерима. Могло би се рећи да границе, заправо, потпуно колонизују наше животе, да су њихова мета-константа.

Ако томе, сада, додамо и троп „граничног зида“, као најрадикалнију, али и најпопуларнију и најспектакуларнију, форму објективизовања/представљања, то јест редуковања, фиксирања и пасивизовања, дискурса/наратива државних граница, онда добијамо увид у сву „калеидоскопску“ сложеност граничних имагинаријума. Под граничним зидом подразумевамо све граничне препреке или имобилије, грађевински фиксирани баријере, фортификације или објекте попут: зидова од свих врста материјала, бедеме, насипе, палисаде, барикаде, блокаде, обичне и бодљикаве жичане оградe и сл.

Привлачност граничних зидова се огледа у томе што попримају димензије универзализоване граничне конфлуенције са Природом. Бивају носиоци процеса „псеудо-геоморфологизације“ простора. Као да су из њега „израсли“, а не да су створени зарад његовог „хватања“. Гранични зидови престају да буде артефакти, културни алгоритми, кодови, текстови, граматике, конструкти, симулакруми, асемблажи, праксе или матрице, и третирају се као природне чињенице, препреке попут непрелазних планина или несавладивих кањона/провалија, чак и онда када се путање њиховог простирања физички мењају или коригују.

Као што то примећује Георг Зимел (Georg Simmel), без обзира да ли се ради о директном или симболичком, то јест физичком или интелектуалном, значењу, ми смо они који се налазе у сталној могућности раздвајања повезаног и повезивања раздвојеног (Simmel 1997 [1909]: 171). Апстрахујмо засад то да зидови могу да имају и капије, као што планине могу да имају тунеле а кањони мостове, то јест да „спајају раздвајајући“. За њих почиње да важи „природни“ поредак ствари, „природни“ закони. Они постају задати, инхерентни и априорни исход и генератор попримордњених, фатализованих и, често, антагонизованих идентитетско-интерпретативних формула и културалних пракси типа „Нас са Ове стране зида“ и „Њих са Оне стране зида“.

Када је у питању начелно разумевање граница, направимо једну малу, али битну, дигресију. Наиме, на онтолошком нивоу, Бери Смит (Barry Smith; 1995) разликује физичке границе, које назива *bona fide* („правим/стварним“)

границама, и границе произведене људском демаркацијом, које назива *fiat* („нека буду“) границама.

Bona fide границе су границе у самим стварима: постоје без потребе за неким делинеирајућим или концептуалним, то јест когнитивним, ангажманом. Оне су исход квалитативне диференцијације и дисконтинуитета у датој стварности, те су аутономне у односу на посматрача или гледишта. Такве границе треба разликовати од појма „природних граница“ где се биофизички елементи користе као извор или оправдање за одређивање политичких граница. Насупрот томе, *fiat* границе су конструкти/резултати неке људске одлуке, правила, ритуала или идеје по питању разграничавања. Оне, са следственим методологијама и типологијама, су носећа парадигма у друштвеним наукама, док *bona fide* границе тај статус имају у природним наукама.

Стилске фигуре, попут метафоре, метонимије и алегорије, као и персонификације и синегдохе, се шире посматрано могу одредити као позивање на један систем значења како би се објаснио или појаснио неки други систем значења. Оне нису пуке вербалне или писане „вињете“ оригиналности неког специфичног мода изражавања, већ фундаменталне одлике људске комуникације и потенцијални креатори/иноватори/репери друштвено-политичке реалности и мобилизације (Lakoff and Johnson 1980: 156).

Фигурално-језички потенцијали тропа „зид“ су толико интензификовани, да се, без обзира на његову материјалност или имагинативност, присуство или одсуство, може тумачити, а често се и користи/подразумева, као визуелизација граница, најчешће у смислу „тродимензионалног“ линијског амблема раздвајања (са, горе назначеним, латентним, али неодвојивим, интегративним конотацијама/претпоставкама). У прилог томе се може навести да гро књига које се баве границама на својим корицама као илустрацију имају неку форму зида, то јест горе побројаних граничних препрека. То је случај и са овом монографијом.

Велики кинески зид, дугачак 21 196 километара, је највећим делом поетизовани митолошко-иконички конструкт. За њега се дуго веровало да је једина људска творевина која се, по једној верзији, види са Месеца, а по другој, чак са Марса (Waldron 1990: 214, 220). Ништа од тога, наравно, није тачно. Оно што је за нас релевантно јеста да га његова свемирска перспектива претвара у кривудава линију, што је и најчешћи облик његове репрезентације. Не треба сметнути с ума, до 2011 око 20 000 километара светских граница биле су зидови и ограде (Diener and Hagen 2012: 9), а у последњој деценији је пројектовано готово 40 000 километара граничних зидова и ограда у оквиру 65 пројеката (Brighenti and Karrholm 2019: 1).

Све у свему, границе су увек нешто више од онога што наша чула детектују или мапе конфигуришу, исцртавају или диктирају. Физички/материјални или имагинарни/виртуелни (сајбер/холограмски/„памтни“) „зид-линија“ је граница, а физичка/материјална или имагинарна/виртуелна

(сајбер/холограмска/„памтна“) граница је „линија-зид“. Једноставније, баш захваљујући томе што аутор подржава идеје безграничног или света отворених граница, иако разлика између та два концепта није мала, мишљења је да се су „линијски“ термини „гранични зид“ и „граница“ узајамно заменљиви.

Томе, наравно, треба додати и читав низ значајних аутора који из различитих разлога имплицитно или експлицитно позиционирају троп зида не само као неадекватан, фелеричан и промашен, већ и као погрешан, ретроградан и штетан. Наведимо неке: Дидије Биго (Didier Bigo; 2001), Прем Кумар Раџарам и Карл Гранди-Вор (Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr; 2007), Марк Солтер (Mark Salter; 2012), Сандро Мезадра и Брет Нилсен (Sandro Mezzadra and Brett Neilson; 2013), Крис Рамфорд (Chris Rumford; 2014), Миреј Розело и Стивн Вулф (Mireille Rosello and Stephen Wolfe; 2017) или Рис Џонс (Reese Jones; 2012, 2019a, 2019b).

Како то примећује Венди Браун (Wendy Brown; 2010), гранични зидови не морају нужно бити индекс државне моћи и потентности, већ и симбол, последњи остатак, сукцесивно нестајућег система/граматике територијално ограниченог суверенитета. Можда најинтересантнија аналитичка позиција није „пасивно“ теоретисање са било које стране зида-линије-границе, већ активно промишљање и сагледавање из процесуалне перспективе/битисања самог зида-линије-границе. О одрживости или неодрживости таквих идеја/филозофема расправљаћемо касније.

Гранични зидови нису анахрон феномен, нити су крајња инстанца неке цивилизације/културе, рекли бисмо, где све завршава, а ништа не започиње (Sterling 2009; Brown 2010; Vallet and David 2012; Baschlin and Sidati 2011; Pusterla and Piccin 2012; Nail 2013). Тако, прокламујући да: „нација без граница није нација“ и да „САД враћају контролу над својим границама“ (Smith 2017), четрдесет пети председник САД- Доналд Трамп (Donald Trump), је 25. 01. 2017. потписао директиву за изградњу 3220 километара дугачког зида на граници са Мексиком.

Тиме је, дијакхронијски посматрано, поред, набројмо само неке, зидова првих сумерских градова, Дугачких атинских зидова, Великог горгонског (Александровог) Зида, Хадријановог (*Vallum Hadriani*) и Антонијевог (*Vallum Antonini*) зида, Ишцуиђи (*Ishitsuiji*, 石築地) или Генко Бору (*Genko Boru*, 元寇防塁) зида, Великог кинеског зида, Берлинског зида, али, рекао бих, и Мажино и Зигфрид линије, као и Атлантског зида, додата још једна симболичка инстанца дискурсу/метанаративу натурализовања политичких граница.

Ако паралелно томе, додамо и синхронијску димензију, попут, Мароканског или Израелског зида, те зидова на границама Србије и Мађарске, Индије са Пакистаном, Бангладешом и Мјанмаром, Северне Кореје и Кине, Саудијске Арабије и Јемена, шпанских енклава Сеуте и Мелиље, Лужне Африке и Зимбабвеа, онда се границе намећу као један од најважнијих и најперсистентнијих темата у пољу међународних односа и политичких наука/теорија *in genere*.

Заиста, репрезентујући инхерентну компоненту људског живота и битан фактор у продукцији и репродукцији односа између појединца и друштва, као и између самих појединаца и између различитих политичких ентитета, то јест различитих група, формација, нација, друштава или држава, границе се квалификују за оне друштвене и теоретске феномене, концепте, конструкте, текстове, граматике, дискурсе, мале и мета наративе или симулакруме који представљају својеврсну академску („онтолошко-епистемолошку“) константу и то у више различитих друштвених и хуманистичких дисциплина и субдисциплина.

Ако горе изнетом, додамо и велику европску мигрантску кризу изазвану климатским променама и ратовима у Украјини и Сирији, излазак Велике Британије из Европске Уније (Брегзит) или персистентне граничне спорове карактеристичне за Африку, Блиски Исток или Јужну и Источну Азију, онда истраживање граница представља активност од највишег научног и друштвеног значаја. Свеједно да ли је, са једне стране, ангажована постпозитивистичка, то јест дискурзивна, наратолошка, феноменолошка, херменеутичка, конструктивистичка или перформативна, перцепција простора и граница, или, са друге стране, позитивистичка, то јест (нео)функционалистичка, (нео)институционалистичка, (нео)реалистичка или детерминистичка, перцепција простора и граница.

Појачани, али недовољни, интерес за проучавање граница је подстакнут COVID-19 пандемијом, милитаризмом, тероризмом, ратним миграцијама и екомиграцијама повезаним са климатским променама или економским факторима (Dodds 2021; Jones et al. 2017; Jones 2012). Насупрот оптимистичких очекивања иницираних падом Берлинског зида, сведочимо снажној планетарној пролиферацији екстремно фортификакованих и марцијализованих граница пост-COVID-19/пост-глобализованог света.

Ако у фокус ставимо милитаризацију граница, агресивни експанзионизам Русије и инвазију на Украјину можемо разматрати као пароксизам картографског ревизионизма/анксиозности са значајним последицама на архитектонику светског поретка. Интерпретирајући распад Совјетског Савеза као „највећу геополитичку катастрофу века“ и као урушавање имагинаријума „историјске Русије“, Владимир Путин (Vladimir Putin), председник Русије, се декларисао као ватрени заговорник неоимперијалног реконструисања „руске величине“ (Osborn and Ostroukh 2021; TeleSUR 2022).

Та екстремно афективна варијанта пост-глобалног „националног популизма“ (Eatwell and Goodwin 2018) кореспондира са деветнаестовековним принципима бруталне државне силе у вођењу међународне политике, то јест са савременом, путинистичком реинвенцијом Руског царства. Исто тако, турски председник Реџеп Тајип Ердоган (Recep Tayyip Erdogan) се залаже за оживљавање Отоманске империје преко концепта „граница/географије срца“ која подразумева територију од Либије/Аустрије до Крима и Кине (Bozkurt 2019).

Имајући претходно на уму, за COVID-19 пандемију можемо рећи да репрезентује уводну фазу ере пост-глобализације (Bello 2020). Ради се о ери обележној радикалним смањењем и екстремном селективношћу глобалне међуповезаности. Такав контекст је продукт рекомпоновања света или путем аутохтоних и компетитивних политичко-економских, неоимперијалних блокова/савеза, или путем компетитивних националних популизама и протекционистичког глобалног система (Flew 2020).

Било како било, не само на нивоу очигледне, географско-физичке, палпабилне датости већ и на нивоима социолошке, политичке, културолошке, правне, економске, антрополошке, психолошке или филозофске перспективе, границе су, као научни темат, контрадикторно њиховом супстанцијалном значају једног од конститутивних концепата самих друштава (то јест појединаца и држава), доста дуго биле апсурдно маргинализоване, узимане „здроаво за готово“, пренебрегаване, потискиване, проглашаване епифеноменалним или потпуно занемариване и запостављене.

Мада је још Лудвиг Фојербах (Ludwig Feuerbach, 1804-1872) говорио да је време, од стране дијалектичара, привилегована категорија, јер искључује и субординира тамо где простор толерише и координира (Ross 1988: 8), тек је у последњих двадесетак година, што свакако није дугачак период, на светској научној сцени дошло до ренесансе/пролиферације истраживања која се баве разноврсним формама и категоријама спацијализације.

Аутор је свестан да је бављење категоријама, по себи, апорематично/контрадикторно. Категорије су како средства за манифестацију/упражњавање моћи и формулисања/успостављање поретка, тако и неизбежни предуслов за схватање света у свом његовом богатству и разноврсности. Консеквентно, пропорционално отварању и ширењу наших видика, категорије их исто тако затварају и сужавају (Jones 2009: 179).

Таква констелација се повезује са дуготрајним процесом реафирмације простора у односу на временски обележену, деспацијализовану и моносемичну свест модерног човека деветнаестог и такорећи целог двадесетог века. Требало је доста времена за дистанцирање од превалентног и привилегованог историцистички постављеног линеарног фазирања прошлости и развоја ка реевалуацији позиције, ситуације или контекста (Warf and Arias 2009; Foucault 2008 [1967]; Cosgrove 1999; Soja 1993, 2009). Основна карактеристика тога периода је убедљива, ако не победа, оно свакако доминација Времена над Простором.

Почетком деведесетих година двадесетог века, постмодернизам је довео до релевантних парадигматских трансформацијах друштвених и хуманистичких наука, оличених у најразличитијим заокретима, да набројимо само неке: почев од интерпретативне и деконструктивистичке, преко културне и семиотичке, па све до перформативне и дигиталне варијанте (Susen 2015: 34). У оквиру њих, „спацијални заокрет“ је имао једну од водећих и високо утицајних улога (Bourdieu 1989; Soja 1989; Harvey 1990, 1990a; Gregory 1994;

Massey 1994; Featherstone and Lash, 1995; Robertson 1995). Респацијализована академске сцена одбацује концептуализацију Простора као секунарног или супсидијарног, социјално акциденталног, у односу на идеју Времена и не третира га као непроблематични, статични контејнер друштвених релација, процеса, токова и узрочности.

Притом, прихватам становиште по коме се: (1) постмодерност (опозитни пол модерности) разуме као сигнификантно удаљавање од модернистичке социјалне матрице повезано са појавом новог друштвеног тоталитета и сасвим нових, аутентичних организационих принципа; (2) постмодернизам (опозитни пол модернизму) као детектовање било ког дискурса/наратива, естетског, културног, политичког или академског, који приписује значење и указује на историјске посебности постмодерности; а (3) постмодернизацију (опозитни пол модернизацији) као означавање друштвених и дискурзивних процеса/пракси усмерених на конституисање, освешћивање и генерисање постмодерности као историјске формације (Susen 2015: 39). Последица овакве квалфикације је да постмодерност није искључиво сачињена од постмодернистичких дискурса.

Простор се више не перципра искључиво као агонистичка структура, борилиште или игралиште, за компететивни пласман различитих сценарија/кореографија друштвене егзистенције, већ и као медијум преко кога се корпус социјалних односа ствара и обнавља, он је, апсурдно, позициониран и као производ и као (само)произвођач. Све у свему, простор не само да је аналитички изједначен са Временом, него му је дата и предност као претпоставци/предуслову разнородних социјално-политички профилисаних, историјски рангираних, дешавања.

Он је престао бити „социјална планиметрија“ и постао је социјална „стереометрија“: престао је да буде пука социјална рефлексија добијајући на својој социјалној „дубину и опсегу“. Постмодерна временско-просторна компресија (Harvey 1990: 284-308; Stein 2001; Warf 2008) је свој најаутентичнији и најеклатантнији, али и најкритичнији, израз добила заправо у геометрији моћи (Massey 1994: 146-157), о којој ће касније бити више речи.

Десет година касније (Van Houtum, Kramsch and Zierhofer 2005: 4-5), елаборирајући простор као процесуални социјални конструкт/продукт и уважавајући, горе имплицирани, интердисциплинарни, мултидисциплинарни и трансдисциплинарни импулс у његовом проучавању, предложена је још једна релевантна трансформација: „б/ордеринг“ (*b/ordering*) заокрет. Коса црта сугерише да је свака тактика/стратегија б/ордеринга (разграничавања) симултано и тактика/стратегија територијалног „уређивања“ (*ordering*) простора. Рећи ћемо за почетак да је овде направљена јасна дистинкција у односу на појам центрираних, есенцијализованих, инваријабилних и хомогених граница.

Акцент је стављен на мултипликоване праксе/активности/ангажмане које генеришу више диференцираних актера/агента и покривају распон

од високоформализованих политичких дискурса/метанаратива граница до свакодневних граничних рутина/„микро“-наратива појединаца, формулишући оно што се показује као њихова децентрирана, деесенцијализована, варијабилна и хетерогена перцепција. Овај заокрет није издана неке утопијске логике која неизоставно води ка безграничном стању глобализованог и постмодернизованог света, већ је нормативни концепт који почива на веровању у постојање и континуитет територијалног спајања и издвојене/спецификоване моћи конкретизоване у нашим свакодневним поступцима/праксама.

Инаугурација „б/ордеринг“ заокрета није искључиво резултат проистекао из „стерилних научних лабораторија“, не тиче се неке чисте „ларпурлартистичке“ академске еволуције односних дисциплина, већ је повезана и са диспутацијама које се реферирају на трансформације/ремапирање постхладноратовског светског поретка и плуралних трајекторија развоја светског друштва *in toto*.

У том смислу, процес ребордеринга може да се третира као интерпретативна потка неоконзервативних или супермодерних граничних режима/диспозитива, као стратешка реакција на постмодерност у смеру форсирања Другости зарад полагања права на територијално обавезујуће моћи национално профилисаног суверенитета. Може се рећи да су границе, пре свега, правна чињенице које се репродукује преко сета најразличитијих активности/пракса. За њих је мање важна њихова материјална морфологија/анатомија од разноврсних интерпретативних и репрезентативних модуса које оваплоћују.

Било како било, границе не настају ни из чега, нису предефинисана персонификација неке веће Истине од њих самих, већ су креиране/дизајниране, артефакти настали компететивним деловањем/праксом мноштва актера, то јест, следствених, дискурса и наратива. Када задобију статус петрификоване физичке чињенице, онда је то резултат неког специфичног дискурса који их у то транспонује. Њихови генуитетне перспективе/аспекти/димензије су најчешће организоване као кластери про-граничних нормативно-језичко-симболичких формација екстрахованих из различитих дискурса/наратива.

Границе почивају на идеји да су резултанте друштвено-просторних, али и идентитетских, критеријума за кодирање, идентификовање, верификовање и репродуковање: нас и њих, блискости и различитости, реда и анархије, укључености и искључености, поретка (реда) и не-поретка (хаоса) или, чак, онога што јест и бива од онога што није и не бива. Оне не прозилазе само из сплета околности које детерминишу стање и статус неке државе, нити су само управљачко-организациони захтеви за функционалним перфектуирањем, то јест пуки одраз ригидних политичких одлука.

Границе су, интринсично трансгресиране и трансгресионе, линије које фунгирају као сепарациони и квалификациони критеријуми, конструкти, механизми, диспозитиви/апаратуси, симулакруми или асемблажи

за пројектовање координата или лоцирање људи и ствари у, данас, дестабилизиваним, флуидним, етеричним или децентрираним просторима које заправо сами конструишу, реконструишу и деконструишу (Bauman 2000; Parker and Vaughan-Williams 2012; Bauman and Lyon 2013).

Тај процес не води нужно ка нестајању граница, али чак и када се форсира/привилегује разумевање моћи на којој почивају и опстају, то је ефекат сасвим другачије интелектуално-аргументациона природе у односу на традиционални пандан/план. Притом, постоји стална опасност да дефинисање/детерминисање граница буде логичка аномалија „вртења у круг“ (*circulus vitiosus*), јер је њихова репрезентација предуслов њиховог дефинисања/детерминисања (Valibar 2002a: 76).

Границе су, наиме, израз неког политичког/културног/социјалног садржаја или ентитета, који јесте то што јесте искључиво захваљујући спецификованим границама. Шире постављено, не ради се о дијалектичкој прожетости, већ о потпуној биномској дистингвираности граница и ограниченог. Питање је: Да ли границама припадају простори/територије или просторима/територијама припадају границе? Постоји ли, дакле, границе без простора/територије, то јест простори/територије без граница? Постоје ли, коначно, простори који нису политички/географски ентитети или су сви простори нужно политичке/географске реалности? Одговор је само наизглед једноставан и очигледан, његова истраживачка „драматичност“ није у „границама простора“ већ у „просторима граница“ (cf. Abbott 1995: 857).

Када говоримо о стању проучавања граница, о лимолошким студијама, у политичкој теорији и теорији међународних односа, онда заправо подразумевамо четири могућа критеријума/опције његове евалуације: (1) као минималистичко парентетичко резоновање које границе држи за епифеомене/короларијуме/конкомитације неког свеобухватнијег појма инкорпорираниог у политичку теорију и теорију међународних односа, попут државе/суверенитета, управљања, идеологије или нације; (2) као једну од дисциплинарних валенција/ракурса у њиховом већ назначеном интер, мулти, или транс дисциплинарном апсолвирању, где је важнији сам чин партиципације, од самог скалирања доприноса; (3) кроз оптику „изоливаног“, подразумеваног али неизведеног, „камуфлираног/маскираног“ статуса граница у смислу „ексклузивне“ области/катеорије политичке теорије и теорије међународних односа; и (4) као максималистичко резоновање по коме је свако разматрање граница стратегија задобијања, одржавања и задржавања моћи, па тиме аутоматски ствар/константа политичке или теорије међународних односа.

Апстрахујући максималистичко резоновање као потенцијално засебну парадигматску визуру, ниједан од предложених евалуционих ракурса још увек није досегао респектабилнији квантитавно-квалитативни ниво разматрања у политичким наукама. Политичка теорија и теорија међународних односа као да самоиницијативно заобилазе значајнију спацијално-лимолошку фокализацију.

Имајући то у виду, аутор би желело да истакне без додатног и опширнијег образлагања, како би ваљало установити једну сасвим нову дисциплину (или субдисциплину) у корпусу политичких наука, која би се искључиво бавила границама, а која би се могла назвати Политичка лимологија и била значјно различита како у односу на Политичку географију, тако и у односу на Геополитику.

На тој линији, можемо констатовати неколико интересантних момената (cf. Ferguson and Jones 2002; Brown 2001; Billig 1995) који важе и за пост-глобалистичку еру коју живимо: (1) дисонантност глобалне политике и економије са вестфалским императивом државних граница, што никако не значи преваленцију детериторијализације над ретериторијализацијом; (2) проучавање феномена граница је препуштено међународном праву и глобалном бирократском апарату, што је довело до њиховог упрошћеног/једнодимензионалног разумевања као пуких демаркационих линија, где се као главни проблем виде њихова локација и размештај, а у други план се стављају неки фундаментални појмови, какву су, рецимо, идентитет и култура; (3) парадоксалну контрадикцију између космополитске либералне теорије где је значај граница девалвиран, и анти-космополитске либералне праксе, где се се јављају као нужан услов за очување идентитета (данас није ствар у томе да је свака идентитеска позиција неко културно стајалиште, већ да то културно стајалиште не може бити универзално); и (4) деактивирање/суспендовање изворне демократске политике, њено контаминирање „баналним“ националистичким популизмом и нарастајућим нативизмом.

Имајући на уму све горе изнето, користеће се специфичном парадигматском триангулацијом, ова монографске студија ће пратити дискурзивну/наративну трансформацију или еволуцију идеје предефинисаних/задатих граница у смеру концепта бордеринга: процесуално-релационистичког конструисања, генерисања, продуковања или креирања граница, што обухвата и формате ребордеринга (*rebordering*) и дебордеринга (*debordering*) које ће доцији нити детаљно елаборирани.

Консензус још увек није досегнут, јер шире прихватање ове метаморфозе на академској сцени није старије од једне деценије. Са друге стране, у аналитичком фокусу ће бити и карактеристике „радикално“ постмодернизованих експанаторних стратегија, попут бордерскејпа (*borderscape*) или граничног спектакла и хипер-граничне културе. Да би се то постигло, потребно је да се демонстрирају неке термилошко-категоријалне напомене у вези ишчитавања простора, места, скалирања, територије, територијалности или политике мапирања, али и осталих концепата, мање или више, неизбежних за адекватну перцепцију/дефинисање граница.

Обухватајући и онтолошку и епистемолошку димензију граница, текст ће бити структуриран у односу на кластере атрибута различитих приступа у разумевању и замишљању граница (схваћених попут „натурализованих

матрица“ , „процесуалних конструкта“ или, пак, наратизованих/поетизованих заједница осећаја оличених у концепту бордерскејпа).

Лексичка/ортографска димензија монографије ће бити у складу са каледоскопском појмовно-терминолошком ширином граница. На тој линији, када је у питању пунктуација, што је читаоц вероватно већ и приметио, коса црта ће се користити релативно доста често, и то за означавање података или појмова исте сазнајне вредности, који ће се један према другом односити или као комплементи, или као синоними (за разумевање корисне таутологије) или као антиноми. Мишљења сам да то неће закомпликовати рад, већ да ће повећати његово „дубинско/вертикално“ поимање и „површинску/хоризонталну“ обухватност, те спречити, далеко штетније, симплификовање или редукционизам. Додајмо, цртица која је спојена се речи има функцију двотачке, док је префикс про цртицом одвојен од речи када се жели апострофирати временска димензија појма/сложенице.

Једини потпуно акцептирани концептуални постулати који важе за овако структуриран рад су: (1) на границе проширена констатација Анри Лефевра (Henri Lefebvre) да политика простора (то јест граница) постоји зато што је простор (заједно са границама) неумитно политичан (cf. Lefebvre 1976a: 31, 33) и (2) „ембрионални“ диктум Георга Зимела (Georg Simmel) да границе нису просторне чињенице са социолошким ефектима, већ социолошке чињенице са просторном димензијом као конститутивним елементом (cf. Simmel 1997 [1903]: 143). Наравно, ова тешко оспорљива Зимелова тврдња је доцније и прерађивана и дотеривана, али је и даље, по мишљењу аутора, најотворенија платформа за исходишно мисаоно/појмовно/терминолошко ситуирање граница и њихове, пре свега, социјално-конструктивистичке природе.

Вез обзира на то што је концептуализација/теоретизација граница изузетно увећала, такорећи поплавила све друштвене науке, потреба за њиховим даљим и још интензивнијим проучавањем и даље није смањена. Насупрот томе, импетус долази из различитих смерова (Bucken-Knapp, Schack and Van Houtum 2001; Rumford 2006; Vaughan-Williams 2009a; Jones 2009; Megeran 2012; Johnson *et al.* 2011; Paasi 2011; Brambilla *et al.* 2015; Newman 2011, 2015; Sohn 2015; Novak 2016): (1) радикалног усложњавања сада значајно измењеног и успореног процеса глобализације и са тим повезаног мултипликовања и диференцирања граница и њихових пракси, значења и форми; (2) паралелног постојања, важења и утицаја више различитих, понекад дијаметрално супротних, приступа у поимању граница; (3) још увек неадекватне развијености, инвентивности и оригиналности промишљања граница, то јест отварање простора за алтернативне модалитете њиховог третмана; (4) потребе студирања вишезначног, вишестепеног и мулти-димензионалног односа граница и друштва; (5) акцелерираног мењања културног, политичког, економског, историјског и социјалног контекста у коме границе настају и нестају (кородирање идеје „безграничног света“, без

обзира на то што та фраза/флоскула не значи нужно и уједињени свет); (6) монолитне апрехензије граничне праксе или као емпиријски „транзиторне“ или као емпиријски „интранзиторне“, без могућности амбивалентне симултаности оба стања/механизма, то јест надекватног третмана проучавања перформативности граница; (7) недовољности, свакако сигнификантне, идеје бордеринг-а да одговори на нове мега, мезо и микро фабуле у домену спацијализације политике; и (8) перпетуираног мењања, евазивности, рекомпозиције и мултиполарности граничних студија.

Консеквентно, истраживачка „вивисекција“ граница и даље подразумева запитаност/недоумице типа: чије границе, какве/како границе, на коме месту границе и на који начин границе бивају границама. То никако не значи да се овде пледира за неку свеобухватну теорију граница, јер она не само да није потребна, већ, како ствари стоје, уопште није ни могућа. Уважавајући чињеницу да гранични „сфумато“ никако не значи нестајање граница, овај рад се, дакле, понајпре бави њиховим „алотропским“ модификацијама, покаушавајући да захвати не само институционални, структурални и, наравно, политички ниво, већ и културно-симболичку, реперезентативну сферу, ону која се тиче представа, имагинације или имагинаријума граница.

Summa summarum, главне истраживачке интенције ове монографије су: (1) да се синхронијски детектују, компарирају и критички пропитају најважније смернице и потенцијали различитих приступа/перспектива/пардигми у елаборирању појма простора и граница, то јест значења која су им придодата; (2) да се деконструише императив (државне) територије у про-вестфалским дискурсима политичких граница преко тријаде детериторијализација-ретериторијализација-транстериторијализација; (3) да се исходишно артикулише идеја „граничног спектакла“ и „хипер-граничне“ културе, што подразумева (3.1) реинтензивирање важности контингенције и контекстуализације историјских интерпретација идентитета, (3.2) репозиционирање/реестаблирање идеја деборовског спектакла и бодријаровског симулакрума (али не и „деградирање“ фуковски схваћене археологије/генеологије) и (3.3) пропитивање релационо схваћеног простора за аналогну релациону перцепцију граница; (4) да се академски сигнализира потреба коначног ревидирања и инверзије политичких имагинаријума фундираних на аподиктичности, номотетичности и „инерцији“ граница као задатих чињеница са онима утемељеним на „хипотетичности“, „идиографичности“ и „кинетици“ конструктивистичких, (пост-)постмодернистичких и (пост-)постструктуралистичких, дискурзивно-аналитичких стратегија које границе третирају као „чисте“ артефакте; (5) да сугерише разлику између култура граница као друштвеног резонувања у поводу граница и граничних култура као друштава у поводу граничног резонувања; (6) да дефинише пост-COVID-19 границе имуно-државе као уводну фазу пост-глобалне ере; и (7) да се у односу на различита ишчитавања граница профилише хетеротопијски/постколонијални метанаратив Балкана, посредно и Србије.

Део I

**ПРОСТОР, ТЕРИТОРИЈА И СУВЕРЕНИТЕТ:
КОНСТРУКЦИЈА, ДЕКОНСТРУКЦИЈА,
РЕКОНСТРУКЦИЈА**

Било да се ради о здраворазумском или научном расуђивању, простор, заједно са временом, представља темељну/постаменталну димензију нашег поимања и живљења стварности. Али, насупротив овој констатацији, његов статус у оквиру теоретских, херменутичких, епистемолошких и онтолошких агенди друштвених наука је био непропорционалан његовој аналитичкој примарности: превалентна заинтересованост је била на страни метанаратива времена. Простор је обично био третиран као довршен, фиксиран и реакционарно/регресивно форматизован, јер су промене биле апсолвиране пре као историјске него као спацијалне друштвене трајекторије.

Квалитети спацијално профилисане многострукости/разноврсности егзистенције Другости и артикулисања *modus operandi*-ја наше коегзистенције са сингуларним и/или плуралним Другим су били изражено маргинализовани. Партитативност простора није утицала на његову нефлексибилну суштину, он је схваћен као дати, предефинисани, изоморфни и статични контејнер за смештање ствари/догађаја/процеса овог или оног ранга. Међутим, данас је, мање или више, прихваћено да је простор трансформабилан/хетероморфан, он је генерисан људским промишљањем и делањем и као такав израз одређених пракси. Простор је процесуални политички ентитет, он се, заправо, налази у перпетуираном процесу социјалне продукције и репродукције (Lefebvre 1976a, 1991 [1974], 2003).

Ако свему претходном додамо: (1) концепт „временско-просторне компресије“ (Harvey 1990, 1990a); (2) идеју разликовања „репрезентација простора“ и „простора репрезентације“, то јест тријалектику простора третираног кроз аналитичку призму перципираних, замишљених и живљених простора (Soja 1989, 1996); (3) концепт хетеротопије, то јест могућности да у оквиру једног стварног простора у јукстапозицији постоји више паралелних, дивергентних простора (Foucault 2008 [1967], 2000b); (4) постколонијалне појмове хибридности и „трећег простора“, који реконституше властиту историју новим структурама власти и политичким иницијативама (Bhabha 1994); или, пак, (4) дистинкцију између „простора протока/флотирања“ и „простора места“ (Castells 2010 [1996]), па све сместимо у контекст неолибералне глобализације и кулминирајуће кризе капитализма, онда заправо можемо да стекнемо прави увид у степен и обим постмодерне реконцептуализације/реконфигурације овога сигнификантног концепта.

Природа и имагинаријуми простора су промењени, он је постао релациони конструкт који се манифестује хетерогеним праксама, децентрираним активностима, новим релационо реформулисаним идентитетима, отвореношћу и миријадама интеракција скалираних од локалног до глобалног нивоа (Massey 1992, 1993, 2005, 2009). Притом, однос политике и простора је мутуално конститутиван, какав је и однос између државе и територије (Lefebvre 2003: 87) Ниједан од елемената ова два пара није један другоме. Простор се, заправо, не може мислити на политички неутралан/стерилан начин, сваки имагинаријум простора подразумева кластер

политичких импликација, експликација, реперкусија и ефеката. Простор и моћ су два неизбежно повезана, такорећи, дијалелтички нераскидива појма.

Ово не подразумева само антагонизме и конфронтације поводом контроле, анексије или преузимање неког простора/територије, већ и чињеницу да простор сам артикулише, конфигурише, продукује и репрезентује моћ као такву. Простор дакле задира у сам ДНК политике, а његово промишљање је од изузетне важности за теоретски дискурс политике и међународних односа, које су као дисциплине биле потпуно имуне на спацијалну проблематику. Другим речима, простор, историја и политика су мутуално прожимајуће и оснажујуће дискурзивне платформе.

Теоретску судбину простора/спацијализације деле и, са њом директно повезани, појмови територије/територијалности. Неадекватно дуго академска сцена је била десензибилизована за питања повезана са територијом, која је представљала изоловану, скрајнуту зону политичке теорије (Elden 2010: 799; Kolers 2009: 1). Једним делом, таква констелација је последица перцепције значење територије као очигледности којој нису потребне неке додатне експликације, аргументације или интерпретације, као подразумевајуће консеквенце одређене наративне позиције територијалности која је транспарентна сама по себи.

Са друге стране, историјска перспектива територије се као по правилу занемаривала, она се елаборирала као ахисторијска и универзална категорија, те је готово као по правилу изједначавана са државом, још прецизније: са физичким тереном који држава обухвата. Фатална повезаност територије и државе је на најеклатантнији начин изражена преко концепта „територијалне замке“ или сличних концепта, попут „методолошког национализма“ (Wimmer and Schiller 2002).

Када говоримо о „територијалној замци“ (Agnew 1994, 1998, 2005, 2015) идеја је да суверена модерна држава своју политичку егзистенцију може реализовати само преко одређене, границама спецификоване, територије, да постоји есенцијална супротност између спољног и унутрашњег домена државе и да територијална држава представља спацијални контејнер модерног друштва. Територијализација посматрана на тај начин се квалификовала за предуслов политичког и друштвеног битисања, камуфлирајући то да се може третирати као историјски/темпорално профилисани дискурс/наратив парцијализације и централизације.

Еволуција процеса глобализације је довела до конфигурисања нове планетарне стварности која је, и по обиму и по интензитету утицаја, досегла критичку тачку глобалне размене и глобалних флукова сугеришући да територијална држава више не може бити омнипрезентни нуклеус политичке науке и праксе. Тај раскорак се манифестовао у распону од приступа који су, уважавајући конституисање мрежних територијалних ентитета или наднационалних институција, то јест аналогно дислоцирању извора моћи, пледирале за обесмишљавање и/или распадање државе, до, релативно блажих

поставки, које су, уважавајућу чињеницу да се државна власт сужава или дели са другим изворима власти, пледирале за сигнификантну промену њене улоге и функција.

То је узроковало и покретање читавог спектра питања која се тичу редефинисања суверенитета, пропитивања могућности рекомпоновања његовог значења и домета преко хибридне формуле која би изражавала ефикасност на нивоу државне територије/централне власти и потенцијалне екстерне отворености/контроле, то јест пропитивања његових инхерентних карактеристика/атрибута, каква је недељивост или положаја суверена унутар и ван правног поретка. Држава, наравно, није нестала, процес детериторијализације политичких имагинаријума је пратио и процес интензивне ретериторијализације. Међутим, инсистирање на ексклузивној, партикуларистичкој позицији државе као незамењивог модуса разумевања политичке моћи је дефинитивно постала истраживачки неадекватно поентирано и анахроно (Shah 2012: 58).

Уважавајући горе речено, први део књиге ће се бавитим како концептуалном генеалогijом тако, деконструкцијом и критичким пропитивањем идеја простора, територије и суверенитета. Циљ је да се критичком анализом различитих дискурзивних пројеката, ангажовањем својеврсне концептуалне тријангулације, идентификује дубина и опсег, то јест научне импликације и експликације, промена битних за разумевање теорије, праксе и имагинаријума актуелног међународног поретка опсервираног кроз призму глобализације/пост-глобализације, а обележеног, само наизглед контрадикторним, процесима детериторијализације и ретериторијализације. Главно место те нове територијалне онтологије и епистемологије је промена перспективе у сагледавање територијалне државе као идеала модерне политичке мисли. Притом, без обзира на то што територија свакако није једини модус политичког и државног простора, како ће се у раду и показати, она и даље не губи на својој ванстандардној сигнификатности.

Ова монографија потенцира идеју друштвене производње простора и територије, важност контингентног историјско-културно-социјалног артикулисања територијалности као генуитетног политичког пројекта, што је у супротности са разумевањем територије у било којој технолошкој варијанти, те истиче у први план територију као мрежни „социјално/просторни квант“, као исходни израз и агенс плуриверзалних простора/територија, наизглед паралелних и аутаркичних, а, заправо, преклапајућих и тангентних спацијалних јединица. Суштински посматрано овде се ради о отклону према натурализованог/физикализованог перцепцији територије, о покушају да се, саобразно шире схваћеној глобализацији у односу на неолибералну метафору тржишта, покушају пропитати и изнаћи нови нормативни принципи територијалне легитимизације који би адекватније изразили глобализовану/пост-глобализовану матрицу или реалност међународног поретка.

ДИСКУРЗИВНА РЕАНИМАЦИЈА КОНЦЕПТА ПРОСТОРА У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА

Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) је пре двадесет година прокламовао симболички крај ере (глобалног) простора и његово прерастања у екстратериторијална гранична подручја (Bauman 2002: 81, 83). Мајкл Хард (Michael Hardt) и Антонио Негри (Antonio Negri) су најавили нови модел глобалног суверенитета преко концепта Империје као децентрираног и детериторијализованог апаратуса владања који сукцесивно апсорбује целокупну Планету унутар својих отворених, експандирајућих граница (Hardt and Negri 2001: xii). За Етјена Балибара (Étienne Balibar), границе су, опет, престале да буду обале/ивице политике већ политика сама (Balibar 2002b: 92).

Третирајући ове за нашу епоху индикативне, „профетски“ и екстремно провокативно стилзоване, тврдње као генералне интелектуалне агенсе ове студије, али уважавајући и разлоге који су већ идентификовани у самом уводу, исходна логика/структура овог сегмента рада, који се бави идејном/концептуалном/наративно-дискурзивном генезом простора, је двострана. Са једне стране, мишљења сам да је потпуно немогуће разматрати појмовно/еволутивно ситуирање граница а да се, притом, пренебрегне разматрање простора *per se*. Са друге стране, концепт граница би било готово немогуће интерпретирати без разматрања „спацијалног заокрета“, аналитичког фокализовања реконцептуализације, реинвенције или ревитализација/реанимације простора, по том питању, хиберниране друштвено-научне заједнице.

Спектар приступа/стајалишта који ће овде бити презентовани никако не значи опредељивање за неки које ће се промовисати као академски супериорнији/омнипотентнији. Интенција је да се пружи увид у различите начине/перспективе/углове/дирекције промишљања простора, јер то доприноси разумевању онога шта заправо границе јесу или нису, то јест шта могу да буду. Без обзира на то што неки од њих подразумевају аналитичко дискредитовање граница као појмова *sui generis*. Најдел Трифт (Nigel Thrift 2006), тако, тврди да не постоје ствари попут граница, а Дагмар Рајхарт (Dagmar Reichert 1992) се залаже за потпуно одбацивање/анихилацију идеје граница у свим њеним модалитетима, то никако не имплицира да су границе неки королатијум/конкомитанција/жанр простора. Ако и не стоје у каузалном нексусу, границе и простор су свакако корелати.

Све у свему, како то примећује бриљантна и јединствена Дорин Меси (Doreen Massey) на крају свога *tagnum opus*-а, научно-филозофске анализе социјалне спацијализације и њене репрезентације са више него индикативним насловом *За простор (For space)*, ни време ни простор нису, рекли би, „сотеролошке“ димензије/скриптови нашег постојања, јер ни једно ни друго нас не могу „одбранити“ од света (cf. Massey 2005: 195), али... Али, границе свакако могу, уколико се то већ поодавно и није десило, да узбуркају свет

толико да од њега направе „врло, врло непријатно” место за живот. Мишљења смо да брутално дискурзивно ампутирање граница из онога како разумемо простор никако није решење. Ствар се тиме само додатно компликује.

Пре свега, начелно идентификујмо/категоризујмо најважнија проблемска обележја политичког организовања простора, које ћемо да пратимо или са којима ћемо да полемишемо, те односне имагинаријуме простора са којима ћемо да оперишемо. Едвард Соја (Edward Soja) је, дакле, пре такорећи пола века, на почетку своје научне каријере, без обзира на то што је обележена са бихевиоралним обрасцима, детектовао осам важних проблемских атрибута политичке организације простора, који по моме мишљењу, мање или више, нису изгубили на сигнификантности по питању креирања, развијања и одржавања солидарности у друштву преко спацијалног функционисања процеса конкуренције, конфликта и кооперације (1971: 7).

Ради се о следећим карактеристикама (Soja 1971: 16-17): (1) експанаторни лајтмотив западних имагинаријума/аргументаторијума се идентификује као хипертрофирано потенцирање етноцентризма фундираног на нефлексибилној/супериорној територијалној структури, на примату Западног концепта националне-државе; (2) евидента је тенденција да се та поставка универзализује/есенцијализује/фундационализује и користи као неприкосновени епистемолошки инструментаријум за тумачење политичке организације на нивоу целог света; (3) генералнија и, тиме, шире применљива шема за разумевање планетарног политичког организовања простора може се деривирати из изучавања историјске еволуције политичког друштва виђеног кроз оптику формалних и функционалних региона; (4) спацијална димензија било ког друштва није спорна, оно што узрокује концептуалне турбуленције је инкорпорираност принципа уговора који дефинише и олакшава функционисање централизованих друштава, наспрам принципа сродства који карактерише нетериторијално организована друштва; (5) западњачки перципирана национална-држава је високоспецијализована, веберијанска форма на држави утемељеног хипер-бијократизованог друштва, која у људској историји нема статус једине и искључиве организационе структуре; (6) иако је, понајвише захваљујући колонијализму, постала привилегована и доминантна јединица социјално-политичке организације, наципнална-држава је у многим случајевима прихваћена само до одређене мере, тако да у глобалном контексту постоји читава палета хибридних конструкта где она није нити једина, нити најсупериорнија форма друштвено-просторне организације; (7) мада се национална-држава показује као далеко дуготрајнији и отпорнији феномен него што се то мислило на почетку осамдесетих година прошлог века, и данас стоји констатација да је све неадекватнија структурална форма и организацијски нуклеус за комплексне социјалне идентитете и мултипликоване глобалне/пост-глобалне проблеме; и (8), можда још израженије, намеће се потреба за реорганизацијом националне државе на унутра, за флексибилнијим/адаптибилнијим административним системима

који ће моћи да одговоре на ерупцију све компликованијих унутрашњих проблема.

Поред тога, Соца ће апострофирати да потпуно разумевање, већ споменутих, компетитивних, конфликтних и кооперативних процеса захтева анализу ресурса, моћи и специјалне организације (Soja 1971: 7): (1) контроле над дистрибуцијом, алокацијом и власништвом над оскудним ресурсима-капацитет за доношење ауторитативних одлука; (2) одржавања поретка и оснаживања власти; и (3) легитимизације власти преко социјалне интеграције.

Мада је најшира подела на физички простор природних наука и социјални простор друштвених наука још увек предмет академских дебата, ту најширу поделу ћемо оставити по страни, јер ови потоњи, ако баш и не вуку инспирацију од ранијих, мада се то неретко дешава, онда се на њих свакако интерпретативно ослањају. Простор, дакле, може да се разуме на три начина: (1) као апсолутни (супстанцијални), (2) релативни или (3) релациони модалитет (Lefebvre 1991 [1974]; Shields 1991; Massey 1992, 1999, 2005; Harvey 2009 [1973], 2009b; Suisky 2009; Santiáñez 2013; Slowik 2016).

Изотропни апсолутни простор је „преегзистирајући, статични, континуални и непроменљиви оквир“ (Harvey 2009b: 134). То је тродимензионални, математички израчунљиви и измерљиви, екстерни простор Еуклидове геометрије, механике Исака Њутна (Isaac Newton) или протежна ствар (*res extensa*) Рене Декарта (Rene Descartes). Он је неактивна или пасивизирана арена/полигон где људи, ствари и процеси дефинишу свој идентитет, јединственост и значење у зависности од инваријабилне локације коју заузимају у његовој координатној мрежи и која се за њих показује, макар једним делом, као њихова непобитна просторна истина, без обзира на то што су одвојени од света који опсервирају и који их детерминише.

Према Њутну (1974 [1686]: 6): „По својој природи, апсолутни простор нема никакве везе са било чим спољним, он увек остаје исти и непомичан. Релативни простор је покретна димензија и мера апсолутног простора; који наша чула одређују према положају тела; а који се уобичајено узима за непокретни простор; попут подземног, ваздушног или небеског простора одређеног његовим положајем у односу на земљу“, док је: „Место део простора које тело заузима, и које је саобразно простору апсолутно или релативно. Тврдим, део простора, а не ситуација или спољна површина тела“.

Њутнова дефиниција релативног простора није конвергентна са оним што ћемо ми у даљем тексту прихватити као њену концептуализацију, јер се разматра без позивања на било шта спољно. Логика анализирања се поставља у односу на својства објеката, а не на релације које их карактеришу. Притом, у не-релативистичкој механици релативно кретање је увек могуће ако се референтни оквир састоји од два тела лоцирана у непокретном простору или се равномерно крећу у једном смеру (Suisky 2009: 45-50).

Декартова дихотомија на „протежну“ (*res extensa*) и „мислећу“ ствар (*res cogitans*) је довршила Аристотеловску традицију где је простор фигурирао као

својеврсни „екстеријеризовани инструмент“ у функцији доказа базираних на чулима, те га је превео у сферу апсолутног садржатеља и апсолутне поставке ствари исказивих преко квантитативних математичких/геометријских/технологизованих параметара и пропорција (cf. Lefebvre 1991 [1974]: 1).

Време и простор су независни и диспаратни аспекти објективне реалности. Док је време линеарно и протеже се из бескраја прошлости у бескрај будућности, одвојено и вредносно индиферентно просторно уређење ствари, мрежа или, других, ограничених/омеђених ентитета (попут држава, региона или градова, једном речи: контејнера моћи) који постоје пре њихових интеракција, почива на рестрикцијама, монополизацији, претњама, уценама и увек могућем, али и присутном, физичком насиљу, што се у капиталистичком друштву манифестује/институционализује преко односа приватног власништва (cf. Harvey 2009 [1973]: 168, 2009b: 134).

Насупрот апсолутном простору, мутабилни релативни простор је функција прееминенције процеса, понашања и кретања, то јест повезан је са не-еуклидовском, хиперболичком геометријом и теоријом релативитета Алберта Анштајна (Albert Einstein): он се разуме као формат егзистенције објеката преко мутуално-конститутивних релација (Stannard 2008: 24-32). У игри је негација сепаратног постојања тро-димензионалног простора и једнодимензионалног времена, реалност је њихова идејна и актуелна амалгамација у четворо-димензионални простор-време, те је есенцијално зависна од референтног оквира самог посматрача.

Овде је важно приметити две ствари (Massey 1992: 76-77): (1) на сцени није ампутирање разлике између просторне и временске димензије, већ потенцирање њихове испреплетаности; и (2), следствено, ни простор ни време се не могу негативно дефинисати преко одсуства оног другог. Места могу да се споје на миријаде различитих начине и са многоструким сврхама и разлозима, чинећи га тако мулти-димензионалним, мултифункционалним, мултиперспективним, мултиоперативним и мултилатерарним. Креатор тих диференцираних позиција/тачака се налази у улози некога ко редиистрибуира и реконфигурише, ремапира, спацијалне односе и временске интервале/дистанце.

Додајмо, за разлику од еуклидовских равни, Декартове или Њутнове координатне мреже, можемо говорити и о генуитетном релационом имагинаријуму тополошког простора. Топографски простор је примарно израженог преко описивања заснованог на „мерљивим“ опсервацијама, карактеризацијама и класификацијама. За разлику од њега, математички посматрано, тополошки простор представља апстрактни простор математичких структура, у коме су објекти уређени у складу са апстрактним принципима који дефинишу везе, трајекторије и блискост између њих, мада исти уопште немају геометријску локацију/атрибуте, већ се третирају као сетови односа, попут Web-простора (Brey 1998 and Brey, P. and Søraker 2009). У игри није

облик или величина геометријских конфигурација, већ структура повезаности на којој почивају.

Тополошки простор, дакле, подразумева прожимање, испреплетаност или повезаност нелинеарног времена и транскаларног простора са хетерогеним, комплексним и немерљивим релационим мрежама издвојених/диференцираних актера, какви су мултипликовани регионални/флуидни/мрежни простори, без неке територијалне извесности и петрификованости, што отвара могућност релационог како повезивања места која су линеарно неповезана, тако и неповезаности контигвитетних места (cf. Johannesson and Værenholdt 2009; Amin and Cohendet 2004b: 87-93). Политичке импликације једне такве поставке су далекосежне.

Кад се у појмовној хијерархији простора, интерпретативном инструментаријума за његово разумевање, детронизује Њутнов концепт места, то јест атрибути величине, облика и удаљености, и на чело стави концепт ситуације или процеса,¹ то значи да је у игри релациони приступ простору Готфрида Вилхелма Лајбница (Gottfried Wilhelm Leibniz; Harvey 2009b: 136-140; Suisky 2009: 48; Santiáñez 2013: 22-23; Slowik 2016: 61-68). Напоменимо, процес је стварна или могућа појава састављена од интегрисаних секвенци повезаних догађаја који се одвијају као програмски координирани као оркестрирани низ догађаја системски повезаних било узрочно или функционално (Rescher 2000: 22). Он је, попут простора и времена, мереолошки кохерентан: дељењем процеса добијамо делове који су и сами процеси, што је случај и са дељењем простора (добијамо просторне фрагменте) и са дељењем времена (добијамо временске јединице).

Под апсолутним простором, као што је то већ и показано, подразумевамо гледиште по коме је простор независно егзистирајући ентитет у односу на материјалне ствари које су или у стању мировања или у стању униформног кретања. Лајбниц, гравитирајући релационизму, одбија такву поставку, као и Декартову идеју по којој је простор идентичан са материјом, и претпоставља како многострука стања ствари тако и простор као дифузију места, формулишући на тај начин инхерентни динамички принцип перманентних трансформација- принцип нефиксираност света. Истине ради, Лајбниц разликује два типа места: партикуларно, у односу на неко друго тело, и универзално, у односу на сва друга тела, али оно што је битно за овај рад је чињеница да је он одбијао да се универзално место може третирати као независни ентитет који може постојати одвојено од материје (Slowik 2016: 64).

Релациони простор је, дакле, повезан са идејом перформативности, под којом можемо да схватимо постмодернистички онтолошки став да бит/идентитет неког бића произилази или је конституисан из онога или оним што

---

¹ Процес је стварна или могућа појава која се састоји од интегрисаних секвенци повезаних догађаја који се одвијају као програмски координирани: оркестрирани низ догађаја системски повезаних било узрочно или функционално (Rescher 2000: 22). Додајмо, он је, попут простора и времена, мереолошки кохерентан: дељењем процеса добијамо делове који су и сами процеси, што је случај и са дељењем простора и са дељењем времена.

неко ради или како се понаша, а не из неких иманентних, природних својстава/диспозиција тога бића. Ерго, друштвени процеси (то јест догађаји и ствари) генеришу свој властити простор и време, а да, притом, нису попут релативног простора унутар простора-времена. Они су инкрустирани/изгравирани у саме процесе и догађаје на начин да су емулгирани, фузионисани и несепарабилни, што је, заправо, фундаментална карактеристика концепта релационог простор-времена. Шта то заправо значи?

Ако, рецимо, претпоставима да је скупштина непобитни пункт апсолутног простора, онда расправа о неком политичком питању не само да подразумева партиципацију људи са различитим искуствима и знањима, већ и са различитим сећањима, надама и сновима, време и простор су, дакле, амалгамирани. У релационом простор-времену, процеси и догађаји су екстраховани из поља проточности, улевају се и изливају, увиру и извиру, долазе и одлазе у свим смеровима. Индивидуација и идентитети су дестабилизирани, флуидни, неухватљиви и несводљиви, а место се, због нетериторијалне отворености и инклузије, сасвим другојачије перципира него што је то случај са апсолутним панданом (Harvey 2009b: 137).

Било како било, још је Емил Диркем (Emile Durkheim 1995 [1912]: 10-11), супротно од Кантовог имагинаријума где су простор и време позиционирани као недовољно профилисани, нејасни и тешко одредљиви медијуми, тврдио како простор, као и време, имају социјални генотип. Модернијим вокабуларом исказано, и простор и време су социјални конструкти: простор је конституисан/заснован преко друштвених односа и материјалних друштвених пракси (Massey 1992). Та научна максима је кулминирала седамдесетих година прошлог века, али је осамдесетих година била допуњена својим „хромозомским“ дискурзивним паром: максимум да је друштво спацијално конструисано/организовано.

Рудолф Карнап је, опет, у својој дисертацији из 1921. под насловом Простор (*Der Raum*), предложио трипартитну типологију простора промовишући (Friedman 2000: 64) : (1) формални тип - из угла математике схваћен као простор чисте релационе структуре или структуре поретка; (2) физички тип - из угла физике схваћен као простор емпиријских природних наука; и (3) интуитивни тип - из угла филозофије схваћен као неокантовски простор чистог интуитивног (интелигибилног/рационалног) карактера.

Претпостављено је да су интерпретације пропонета било које перспективе исправне, јер се реферирају на различите класе простора. Заснивање различитих врста/типова/димензија простора је индикативно и за садашње дискусије о простору у смислу формалне детронизације експанаторних капацитета једне експертске струје/правца тумачења, нпр. политичке географије, на корист и равноправност других перспектива, нпр. социолошког, политичког или филозофског пандана (Dikec 2012: 669).

АКСИОМАТСКА ПРОЖИМАЊЕ ПРОСТОРА И ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОГ: ЛЕФЕВРОВА ТРИЈАЛЕКТИКА ПРОСТОРА

Међутим, свака тријадна или друга раздељеност простора је климава полазишна основа за разумевање људског простора, уколико се у подели налази заматак универзализације, објектификације и есенцијализације. Наиме, уколико остане недоречено да ли декларисане врсте простора изражавају фузионисане слојеве/сегменте једног дискурса или се ради о паралелним дискурсима: као да типологија прикрива властиту хијерархију, по којој физички простор субординира (обухвата и одређује) преостала два типа.

Мишљења смо, дакле, да све могуће класификације, сепарације, или фрагментације простора представљају експресију једне исте дијалектике/тријалектике спацијализације (Lefebvre 1991 [1974]; Soja 1996). То, наравно, не значи, да простор не можемо посматрати из различитих перспектива. Насупрот томе, то мање или више свакако и чинимо. Претходно се односи само на недостатак „социјалног лепка“ између наизглед самодовољних простора/светова. Питање је: да ли математичар живи, у филозофском, физичарском или математичком простору, у сва три простора одједном, или је у питању простор са три стране, простор-триедар? Одговор на ово питање ће, мање или више утицати и на разумевање/имагинаријум самих граница. Деконструкција граница је увек и деконструкција простора.

Наше промишљање простора готово увек осцилира око неке апстрактне/метафизичке позиције, око идеје неког спремишта, контејнера или репозиторијума где одлажемо дешавања или где се одвијају наши животи, а не као нечега што, пре свега, сами структуирамо. На тој линији, Соја разликује контекстуални и креирани простор (Soja 1980: 209-210), док Лефевре говори о примарној, првој природи и секундарној природи, о руралном и урбаном (Lefebvre 1976: 14-16). Под контекстуалним простором, то јест природом, се мисли на примордијалну физичку датост простора: ради се о материјалистичкој перспективи која, без обзира да ли је механицистичка или дијалектичка, време и простор дефинише као објективне форме постојања ствари.

Природа је присвајана и, захваљујући том присвајању, преображавана у складу са људским потребама и жељама, контекстуални простор фигурише као неизбежни „кавез“ у коме се исцртавају људски животи саобразно ригидној геометрији неутралних објеката. Креирани/дизајнирани простор, то јест секундарна природа, насупрот томе и без обзира на своју потенцијалну примордијалност/затеченост/претходност, се фундаира на (инфра)структури, корисности и смислу као резултатантама социјалне пропулзије, социјалног транспоновања, социјалног интервенисања, социјалног трансформисања и филтрираног социјалног искуства.

У намери да превазиђе/деконструише агресивни редуccionистички бином модерне перцепције простора: идеалистичко-субјективистичко

versus материјалистичко-објективистичко, Анри Лефевр уводи појам „дупле илузије“, где се сваки пол не само реферира на онај други, већ се међусобно динамизују и камуфлирају (1991 [1974]: 27-30), па је истина „магијски“ тешко уочљива и као материјална и као имагинарна формула.

Наиме, са једне стране, ради се о „илузији транспарентности“, о простору ничим спутане рефлексивности, у коме ништа није просторно латентно/дисимулирано или, пак, фигурира као замаскирана „просторна замка“. Све је отворено и зависно од неспонтане игре мишљења, где ментални/интелигибилани простор коинцидира са социјалном варијантом, а појавно и реалност се налазе у стању системске амалгамираности, лингвистичка/фигурална/стилска репрезентација простора супституира стварни пандан, контемплативни калкулус простора чека да буде откривен/реализован од стране неког, пре свега, политичког агента. Илузија транспарентности у двадесетом веку се јасније може означити као политичка илузија транспарентности, као исход интензивираних улога државе у производњи, манипулацији и фабриковању капиталистичке просторности у рутинским, свакодневним активностима државништва (Brenner and Elden 2009: 372).

Са друге стране, у оптицају је „реалистичка илузија“, натуралистичко/механицистичко/емпирицистичка верзија простора као непропитујућег и недвосмислено реалног/материјалног контекста или ситуације, где се његова хаптичност и измерљивост третирају као значајна предност у односу на прикривеност, замагљеност и произвољност имагинарног/концептуалног исходишта. Све у свему, Лефеврова солуција није ни „феноменална“, ни „ноуменална“, простор није само реалан, као што није ни само имагинаран, он није ни прости, синкретички збир материјалног и концептуалног, он је нешто више од тога: еклектична комбинација/микс и једног и другог, који их превазилизи и у опсегу, и у супстанци, и у значењу. Оваква контемплативна констелација, спацијалност-историчност-друштвеност, може да се одреди као онтолошка тријалектика, апликатибилна у сферама епистемологије, креирања теорија, емпиријским анализама и друштвеним праксама (Soja 1996: 70-71).

У том смислу, Лефевр пласира појам социјалног/произведеног простора, који је и ментални и материјални конструкт, симболичка легура њиховог „вишег“ синергијског деловања. Његова трипартитна унисонност/унификација обухвата: (1) материјалну просторну праксу, опажени простор или физички простор; (2) репрезентације простора, замишљени простор или ментални простор; и (3) простор репрезентације, живљени простор или друштвени простор (Lefebvre 1991 [1974]: 33; Harvey 1990: 218-222; Soja 1996: 60-70; Elden 2007: 110-112). Опажени/перципирани простор обједињује просторе свакидашњег живота и њему својствених просторних/материјалних/натурализованих искуствених пракси, оријентисан је на производњу и социјалну репродукцију, те на подразумевајући осећај социјалног континуума, уједначености и хомогености.

Спацијалне праксе су директно инволвиране у продуковање

„материјалности“ социјалне спацијалности, па су и медијум и исход људског ангажмана и искуства (нпр. пословних и других рутина свакидашњег живота, мрежа, приватности или слободног времена). Замишљени простор, осмишљена репрезентација простора, је најсупериорнији вид простора, који обухвата семиолошки “минуциозније” артикулисане знакове, шеме, алгоритме, формуле, текстове и знања путем којих се претходне просторне праксе декодирају, расправљају и разумевају. Поред тога што је простор честа тема колоквијалних дискусија, овај простор је конституисан пре свега на нивоу стабилованих, комплементарних и оркестрираних хегемонијских шаблона експерата из различитих дисциплина и креатора политике, и то у регулаторним/идеолошким формама дисциплинујећег знања или институционалне контроле и прескрипције.

Живљени простор је простор репрезентације, интелектуалне инвентивности, манифестоване како различитим симболима, кодовима, дискурсима, скриптовима, утопијским просторним митологијама и иконографијама, али и сликама, музејима, споменицима, церемонијама, уметничким перформансима или, чак, музичким композицијама (он може, али не мора, бити исказан у језику или језиком, али је пре ствар невербалне сублимације симбола и знакова). То је поетски произведен простор који имагинацијом мења, прилагођава и опредељује. Таква теоретска конјункција је релевантна и за разумевање граница, јер и границе можемо и треба разумети као ливед бордерс.

Као микстура ствари и идеја, натурализације и медитације, објектификације и спекулације, физичког и менталног простора, он измиче „триковима“ дупле илузије, тешко се детектује и није само спацијална репрезентација моћи, већ је и моћ репрезентације простора: располаже са капацитетима да политички трансформише или детерминише социјалну праксу, као и да буде политички утемељен простор резистенције, оријентисан ка маргинализованима и другачијима. Било како било, за Лефевра простор манифестује посебну врсту знања које је изражено материјализацијом владајућег система доминације, простор служи естаблишменту, користи се као средство хегемоније, контрола нашег схватања простора је системски ортоцентар капитализма, јер без њега не би имало шта да се контролише (Lefebvre 1991 [1974]: 11).

Његова бифуркација простора, дакле, подразумева две класе истог: апстрактну варијанту, базирану на генералном промишљању простора и неодвојиву од односа моћи, и друштвену варијанту, проистеклу на расцепканом чињењу „обичних“ људи. Квалитети произвођења простора, на сва три нивоа, зависе од познавања/анализирања историјског спецификаума у коме се одвија. Простор не може бити ампутиран од идеологије/политике, комбиновање историјских и природних елемената који га творе је несумњиво политички процес/чин. Чак и када се третира као аполитичан, неутралан, као „ортодоксни“ научни објект, то је само зато што просторне интервенције неке

пређашње политичке стратегије или идеолошког програма нису аутоматски детектабилне.

Лефевр (2003: 85; 2009: 224, 228) инсистира на томе да је национална територија „дете“ простора, да је интеракција између државе и територије мутуално конститутивна, то јест да не постоји држава без територије и територија без државе, те да је национална територија обликована и модификована миријадама мрежа и протока успостављених унутар ње саме, на начин да људске генерације, класе или политичке снаге креирају персистентне објекте и реалности. Насупрот идеје да су и простор и територија конструкти, у незауостављивом/перпетуираном настајању и преобликовању, друштвени и историјски фабриката, једно од могућих ишчитавања Лефевровог позиционирања/формулисања националне територије, као у дискурсу Клода Рафестина (Claude Raffestin), је и разумевање исте као актуелизованог преегзистентног простора посредованог путем моћи, преко читаве палете политичких механизма, стратегија, интервенција, пројекција, апарата, инструмената и репрезентација, путем којих задобија своју „свакодневну“, ипак, релациону препознатљивост и конкретизацију (cf. Brenner and Elden 2009: 362-363; Klausner 2012).

Подразумевајући постојање тржишта и политичке моћи/силе која контролише и експлоатише његове ресурсе, територијална продукција нације се, са једне стране, ослања на политичко деловање оријентисано на мобилизацијске капацитете национализма као идеологије, док су, са друге стране, у оптицају многобројни државни пројекти, програми и тактике за формулисање/реформулисање територијалних простора као ексклузивних националних територијалних јединица (Lefebvre 1991 [1974]: 111-112).

Надовезујући се на Лефеврову типологију простора, а зарад што јаснијег разумевања, Дејвид Харвеј (David Harvey; 1990: 219-222) додаје још четири перспективе које омогућавају његово потпуније сагледавање (свака Лефеврова димензија простора се може пропустити кроз њихову визуру): (1) приступачност/дистанца представљају степен превазилажења фриkcије простора у смеру прилагођавања квалитетима социјалне интеракције; (2) присвајање/колонијализација простора истражује начине како је простор окупиран/попуњен објектима (стамбене зграде, продавнице, мреже улица итд.), активностима (употреба земљишта), појединцима, класама и социјалним групама; (3) доминација простором изражава легалне и ван-легалне методе путем којих појединци и моћне групе реализују супрематију на нивоу организације и продукције простора; и (4) производња простора испитује стварање нових, стварних или потенцијалних, спацијалних система (употребе земљишта, транспорта и комуникација, територијалне организације итд.), те како настају нови модалитети/технологије репрезентације простора (нпр. компјутеризовано мапирање или дизајн планова). Ове перспективе нису аутономне, већ се међусобно прожимају, као што се не могу сматрати ни неком универзалном језичком формулом/алгоритмом/граматиком независном

од друштвених пракси које се одвијају захваљујући одређеној структури друштвених односа (нпр. капитализам).

Карл Маркс (Marx 1993 [1857-1858/1939]: 539) ће у *Основама критике политичке економије*, наслутити, оно што је одлика времена које живимо, како инхерентне контрадикције капитала могу иницирати девастацију простора преко времена: „Дакле, док капитал, са једне стране, настоји срушити сваку просторну баријеру зарад трговине и размене, освојити целу планету за своје тржиште, са друге стране, он настоји с временом тај простор поништити, смањити премештање са једног места на друго на минималан временски износ. Што је капитал развијенији, што је тржиште, просторна орбита, којом циркулише опсежније, то, истовремено, тежи ка још већем проширењу тржишта и већем уништењу простора преко времена“.

Данашњицу обележава факт да се моћ може употребљавати/преносити „астрономском“ брзином електронског сигнала, на начин да није ограничена нити успорена простором, моћ је постала екстериторијализована (Bauman 2000: 11). То, наравно, никако не значи умањење значаја простора. Реферирајући се на Карла Маркса, Харвеј ће приметити како капиталистичка потреба за фиксираношћу неког простора, за стабилизацијом система производње зарад повећања акумулације/профита/вишка вредности, почиње да, историјски посматрано, буде и баријера за стални развој, за неутаживо капиталистичко гравитирање ка проналажењу нових фиксираних простора са истом или већом акумулацијом/профитом/вишком вредности.

Капитализам је тиме притиснут контрадикцијом између фиксираности и покретљивости, па његова иманентна експанзивност доводи до феномана временско-просторне компресије, који револуционише, радикално мења, како нашу објективну перцепцију времена и простора, тако и наше имагинарујуме света коме сведочимо и који стварамо (Harvey 1990: 240-284, 1990; Warf 2008). Капиталистички систем производње и уређења друштвених односа ултра-акцелерира ритам живота. Временско-просторна компресија, наметнута преко империјалне експанзије и неоконијализма, обухвата кластер процеса који доводе до скупљања простора, контракције/концентрације раздаљине између места изазване сталним, консекутивним серијама високих техничко-технолошких и комуникацијских иновација.

Ради се о радикално-ревизионистичком/про-револуционарном заокрету који не само да девастира одређене типове друштвених пракси и стилова живота, већ захтева и девастирајућу реконфигурацију/реинвенцију физичких предела и, сагласано томе, нове, специфичне модусе социјалног деловања. Уважавајући претходно, важно је напоменути да место представља егзистирајућу локацију која још увек није разврстана/означена/окупирана, док простор манифестује капиталистичком експанзијом креирани компактни и универзални ентитет, стање перманентног настајања, уређења/преуређења места која су субалтерна простору.

Актулни свет је сачињен од онога што Пол Вирилио (Paul Virilio) дефинише као простор-брзине или као дромосферу. Човеково присуство у истом више није физичке већ „електронске“ провенијенције, он је обухваћен интензивирањем времена: комбинацијом екстремно/монументално дугачког и екстремно/инфинитезимално кратког. Удвојени феномен непосредности и тренутачности је један од највећих проблема са којим се сусрећу (пост) модерни политички стратеги (Virilio 1995, 2006 [1977]; Dercon 2001: 70-71). Проток капитала и информација, чији интензитет далеко надмашује онај који се тиче радне снаге, заједно са појавом транснационалних аранжмана управљања, истрајно еродирају Вестфалску поставку односа међу државама. Уколико моћ схватимо као ексклузивно и неутуђиво подручје политике, то резултује новим, недовољно разјашњеним, географијама моћи (cf. Warf 2008: 213-218).

ФУКООВ „ГЕОМЕТРИЈСКИ“ ЗАОКРЕТ: ПИТАЊЕ ХЕТЕРОТОПИЈЕ

Уопштено посматрано, просторне категорије су за Мишела Фукоа (Michel Foucault 2000: 356, 361) есенцијални квалитет било ког облика заједничког живота и било које власти/моћи, оне нису резултат неке друге врсте активности, нити статички оквир за одвијање тих активности, већ механизам инсталиран у различите дискурсе и праксе са изузетном важношћу по питању организације неког специфичног политичког, друштвеног или економског аранжмана: контрола и подела простора (заједно са контролом и поделом времена) су главни инструменти дисциплиновања и надгледања појединаца (cf. Driver 1985: 425-426; Shah 2012: 60). У том смислу, индикативна је Фукоова идеја паноптицизма (Foucault 1995 [1975]: 195-231; Haggerty 2006; Lyon 2006). Полазећи од тога да је друштво без односа моћи пука асптракција (Foucault 2000a: 343), он анализира осамнаестовековни утопистички пројекат Џереми Бентама (Jeremy Bentham 1991 [1787, 1791]) паноптичке казнионице за профилаксу и куративу друштвених болести, трансферујући логику дисциплинујуће моћи из интерног институционалног окружења, мониторинга које не бива примећен од стране надгледаних, на целину друштва и проучава је као интернализацију надгледања која резултује хибридниим само-надгледајућим субјектима.

Напоменимо, да кад говоримо о дисциплиновању онда подразумевамо три врсте механизма: (1) нормe и дискурсе; (2) дисциплинарне (дисциплинару) технике и технологије; и (3) ритуале и церемоније (Leatherman 2008: 11). За Фукоово разумевање моћи није карактеристична детериторијализација. Паноптичка матрица, „синоптичка машинерија“, дакле, постаје главно средство за управљање популацијом преко дисеминације моћи, она обухвата не само сегментацију и диференцијацију, већ и идентификацију и разумевање (ми тачно знамо како треба да се понашамо у позоришту или на факултету),

дефинишући шта је прикладно, а шта не, простор је једна од платформи која легитимизује неки специфични политички систем доминације, разумевањем неке генуитетне просторне логике друштва ми разумемо и његов начин резонувања и делања.

Ergo, гранични паноптикум може послужити како за разумевање дискурса граница уопште, тако и за разумевање неког аутентичног, партикуларног граничног културног наратива. Једна од могућих критика овога приступа, што је релевантно за разумевање граница које ће бити пласирано у овоме раду, је и апострофирање пост-паноптичке детериторијализације (Bogard 2006) и инверзије ригидног тоталитета контроле паноптикума са механизмима завођења, императивима/командама уживања (Baudrillard (1990) [1979]; Voyné 2000).

Правно поимање моћи је утемељено на институцијама позитивних и негативних санкција, на законским механизмима одобравања или прохибиције одређених типова понашања, уз третман државног суверенитета као непропитујућег и датог. По Фукоу (Foucault 1978: 92-96), моћ представља спектар сила, са следственим платформама, прорачунима и стратегијама, заснованим на одређеним циљевима и задацима, које правну димензију уопште чине могућом. Те силе, кластери техника и тактика доминације, се налазе у сталној међуигри оспоравања, подржавања, оснаживања и преображавања, те их карактерише конкретна динамичка форма историјског деловања.

Тако конципирана моћ није ничије власништво, она се, у крајњој консеквенци, не може поседовати, већ се, у опозицији неком финалном стању и не познајући разликовање између субординираних (оних којима се влада) и суобдинирајућих (оних који владају), перпетуано продукује и репродукује као интенционална и несубјективна. Оповргавајући валидност аргументационом редуковању државе на идеју унитарног центра моћи, измештајући њено поимање, преко истраживања перспектива управљивости/говерменталитета и димензија биомоћи, ка парадоксалном ансамблу различитих процеса и пракси, Фуко је државу стратегијски детронизовао у смислу примарне мете политичких антагонизама и конфронтација.

Одбацујући, дакле, државу као место где извире и увире моћ, он је акценат ставио на пермутацију апсолутног суверенитета државе осамнаестог века са дискурсима и праксама мониторинга, надгледања, контроле, дисциплиновања и уређивања популације. Додајмо претходном да Фуко (Foucault 1980: 194) своју микро-анализу моћи темељи на проучавању диспозитива/апаратуса, под којим подразумева систем релација унутар: „потпуно хетерогеног ансамбла који се састоји од дискурса, институција, архитектонских форми, регулаторних одлука, закона, административних мера, научних тврдњи, филозофских, моралних и филантропских становишта-укратко, од реченог колико и од неизреченог“.

Под концептом управљивости/говерменталитета (*governmentality*) Фуко подразумева скуп апаратуса који задобијају разнолике облика доминације

унутар друштва, док биомоћ обухвата: „скуп механизма путем којих основне биолошке карактеристике људске врсте постају предметом политичке стратегије, генералне стратегије моћи (Foucault 2009: 1)“.

Притом, тврдећи како простор не треба разматрати као нешто што припада природи, већ као боравишни простор или поље ширења људи, културе, језика и државе, то јест спекулишући да је историја плуралних моћи заправо историја плуралних простора (Foucault 1980a: 149), заједно са хипер-сензибилизованомшћу за проблем просторо у целом свом опусу, он се може сматрати иницијатором/родоначелником „геометријског заокрета“ у плуралним историјама друштвене различитости/другости (Philo 1992: 149).

За ову студију је релевантно и Фукоово дистингвирање генералне од тоталне историје. Наиме, доводи се у питање, што је аналогно постмодернистичком начину резонувања, поставка тоталне историје као неког солидног језгра друштва, кохерентности, конзистентности и извесности поретка који владају социјалним стварима и односима, јер оно што је интересно у разумевању и проучавању друштва је баш одсуство фундаменталног (Foucault 2000b: 356) . Фуко је заправо резервисан према универзалном и вечном, те, увођењем концепта генералне историје, искључиво оријентисан на партикуларно и специфично. Он јасно показује аналитичку аверзију према великим временским исечцима: ригидним историјским периодизацијама, али и према великим спацијалним скалама, попут континента и држава, где се потенцира хомогеност и детерминисаност догађаја и феномена, а занемарују реалности мањих просторних јединица (Philo 1992: 140-144). У том смислу, важан је и концепт генеалогике који ће детаљније бити изложен када се буде говорило о схватању државе Ансија Пасија.

Док је тотална историја заокупљена са збирним/универзализујућим обликом, дотле је генерална историја упућена на простор дисперзије (Foucault 2002a: 11). Са тим је повезана и појам „дисперзионог система“, спацијалне онтологије произашле из замишљеног хипотетичког простора дисеминације, области по којој су дифузно размештени односни догађаји и феномени у супротности са априорним поставкама у аналитици тоталне историје (Philo 1992: 148-149). Ради се о поретку материјалних и нематеријалних, природних и људских, индивидуалних и колективних непрекидних и временски ограничених јукстапозиционираним догађаја и феномена, поретка који је “ендогене”, а не “егзогене”, природе, који се тиче самих ствари а не неког спољног, наметнутог критеријума утемељеног на трансценденталној логици.

Када Дерек Грегори (Derek Gregory 1994: 63), надовезујући се на Лефевров тријалектички критички антагонизам према дуалностима било ког ранга, промовише исти тријалектични принцип у делу Мишела Фукоа, он то чини констатацијом да тадашње друштво, није друштво спектакла већ, као што је сугерисано у претходном параграфу, друштво надзора. Остаје нејасно зашто надзор не може да буде спектакл и *vice versa*, али, оставићемо то за сада по страни. Грегори разумевање Фукоовог хетерогених простора формулише

преко „дискурзивног триангла“: простор/знање/моћ, оличених у аутентичном концепту хетеротопије, то јест хетеротопологије (Foucault 2008 [1967]; Foucault 2002b [1966]: xix). Постоје, дакле, две категорије места/локација које су повезане са, али и антитетичне, свим другим местима/локацијама.

Ради се о утопијама, то јест дистопијама, и хетеротопијама. Реч хетеротопија није Фукоов неологизам, већ медицински термин за феномен измештања нормалног ткива које не утиче на развој и функционисање организма. У медицинској терминологији појам је синониман са алотопијом (Sohn 2008: 41-42). Утопије/дистопије су есенцијално нереална места која су директно или инверзно аналогна стварним социјалним просторима неког друштва као његов идеални или „наглавачке“ постављени облик.

Контрарно утопијама, хетеротопије, уграђене у саме темеље друштва *per se* и карактеристичне за све културе и цивилизације, су места која својом другојачијошћу, оспоравањем, неутралисањем, суспендовањем и инвертираношћу, репрезентују сва остала реална места. Без обзира на то што се налазе на маргинама друштвеног поретка, што заузимају лиминалну позицију, омогућавају оштрију, алијенативну перцепцију и репрезентацију истог. Хетеротопије су заправо остварене утопије, са отуђеном стварношћу епохе која је најсличнија стварности дисторзираног одраза у огледалу (West-Pavlov: 2009: 137-139).

Мишљења сам да се овде не ради о метафори конкавног или конвексног огледала, унапред програмиране „пародирајуће/глорификујуће“, физички узроковане, дифракције медијумом: огледалом, већ о деформацији која је иманентна самом одразу у огледалу. У оптицају је стварност иза површине огледала која је исто онолико у стварности, колико је и сама стварност. Само у том смислу су, на пример, границе, гранични појасеви или избеглички кампови хетеротопије *par excellence*.

Хетеротопије (касарне, затвори, паркови, шопинг-молови, позоришта, биоскопи, старачки домови, гробља, меморијални комплекси, аеродроми, железничке станице, избеглички кампови, гранични појасеви, гранични прелази и сл.) почивају на шест про-социјалних принципа/својстава (Foucault 2008 [1967]: 18-21): (1) хетеротопије су константе сваког друштва и културе, али иако су универзалне, оне немају универзалну форму; (2) иако свака хетеротопија има прецизно детерминисану социјалну функцију, та функција може бити промењена у односу на актуелне захтеве друштва; (3) хетеротопије могу да фунгирају као просторна тангента која спаја више потпуно некомпатибилних простора; (4) хетеротопије су и хетерохроније, тек са дисконтинуитетом у односу на властито традиционално време иницирају се њихови пуни потенцијали; (5) хетеротопије претпостављају „инклузивност-отвореност“ и „ексклузивност-изоливаност“, са једне стране приступање неким је потпуно отворено, док је у другима условљено ритуалима, процедурима или дозволама, али без обзира колико нам се чиниле доступним, сваки чин уласка аутоматски резултује изоливаношћу; и (6) у односу на преостали простор

хетеротопије артикулишу илузорне просторе који стварни простор чине још „јачом“ илузијом, али могу да буду и хетеротопије компензације, „други“ перфектуирани простор као замена за онај недовршени и лоше устројени.

Хетеротопије се разликују од приватопија, једнодимензионалних, ексклузивних и индивидуализованих простора-заједница сачињених од хомогене групе људи (попут универзитетских кампуса или затвореним кондоминијумима, то јест резиденцијалних објеката). Са заштитним баријерама, средствима репресије и опремом за надзор, приватопије су дефинисане против и насупротив других, што свакако није случај са хетеротопијама (Castello 2010: 16-17).

Оне се фреквентно доводе у везу са прелазним стањима која фигурирају као друштвено неприхватљиво понашање, или оно што дато друштво стигматизује као „ненормално“, она може бити свако место које ремети устаљени поредак, па чак и неприкосновене „цивилизацијске принципе“. Границе не само да су портал две „националне хетеротропије“, посматране из угла различитих националних идентитета/поредака, већ су и саме неухватљиве хетеротропијске „целине“.

Тако, почетком деветнаестог века, многобројни извештаји истичу захтев да се целокупно географско подручје Балкана релоцира ван европске границе, да се Европска цивилизација/култура прво сачува од стварне епидемије куге, а доцније од њеног имагинарног/фабрикованог пандана (cf. Lazarević Radak 2014: 209-210). Хетеротропијски Балкан, попут гробља, постаје лиминално европско подручје, смештено на периферији, присутно као конститутивни део европског културног хабитуса, али и удаљено од језгра европске цивилизације/културе: он је њен део, само онолико колико центар не жели да то буде. Он је, како је то представљено, конфузан, ратоборан и нејасан, превише близу гео-симболичком Истоку, који се у то време назива Блиским Истоком, предгађе/фавела/бантустан/слам европске цивилизације, који се заобилази у „широком луку“ или се кроз њега пролази „спуштене главе“, са аверзијом и у страху. Више или мање, Балкан је и данас простор који минстрелизовањем и самоегзотизовањем „ревностно“ чува, разграђава и перпетуира такву хетеротропијску позицију (cf. Živković 2011).

Напоменимо да би требало правити разлику између фукоовске интерпретације дискурса, са једне стране, те формалног и емпиријског дискурзивног резонувања, са друге стране (McHoul and Grace 2002: 27-42). У формалном приступу се апострофира дискурзивна анализа текста, прецизније: текстуална лингвистика или текстуална граматика, блиска социо-лингвистици и етнографији комуникација. Садржај емпиријског приступа оријентисан је ка социолошким анализама дискурса као конверзацијског текста, што га донекле чини сличним формалном приступу, али у центру пажње је здраворазумско знање које формулише конверзациона правила и процедуре. Међутим, то је само техничко/инструктивно знање типа „знати како“. Знање које је фокална тачка опуса Мишела Фукоа је другачије мисаоне провенијенције.

Ради се о друштвеном, историјском и политичком окружењу/условима који омогућавају да се нека тврдња сматра истинитом или лажном. Дискурс је како форма репрезентације, тако и сет материјалних услова који омогућавају и лимитирају друштвено продуктивну имагинацију.

Нуклеус Фукоових опсервација/елаборирања дискурса је историјски (археолошки или генеалогички) спецификован однос између одређених (научних) дисциплина, корпуса знања, и дисциплинарних пракси, облика друштвене надгледања и друштвених могућности (институција, попут затвора, болница и сл.), док је његов критички потенцијал лоциран у контра-ишчитавању историјских и социјалних услова, па широм отвара врата друштвеној критици, трансформацији и регенерацији/реновацији.

Методолошки инструментаријум за анализу дискурса садржи неколико елемената: (1) објекте- обухватају ствари које се проучавају или продукују; (2) операције- методе и технике или модалитете путем којих се третирају ти објекти; (3) концепте- рутинизирани, дисциплинујући услови и идеје са језиком који творе; и (4) теоријске опције- различите претпоставке, теорије и хипотезе које на крају резултују опредељивањем/одлучивањем за овај или онај дисциплинујући резон/приступ, нпр. обавезност опредељења између еволуционизма и креационизма или теорије релативитета и квантне механике.

РЕИМАГИНАЦИЈА ПРОСТОРА И МЕСТА: ПОЛИТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ И ЕКСПЛИКАЦИЈЕ

Следећи Лефевров дискурс/парадигму трипартитног рашчлањивања простора, као и идеју дупле илузије, Соџа (1996, 1999) указује на три епистемолошка ранга/типа у постмодерном елаборирању простора (види Графикон 1): (1) Први-простор/Првопростор (*Firstspace*); (2) Други-простор/Другопростор (*Secondspace*); и (3) Трећи-простор/Трећепростор (*Thirdspace*). Епистемолошка „вивисекција“ Првог-простора представља деконструкцију/анализу, заснивање формалне науке о перципирном простору, дакле, о конкретној, материјалној, објективној и материјализованој физичкој просторности, о реалистичкој илузији, и то превасходно преко ишчитљивих текстова и контекста (Soja 1996: 74-75).

Графикон 1. “Тријалектика” простора по Анрију Лефевру и Едварду Соци
(Извор: Lefebvre 1991 [1974] и Soja 1996)

Ова позитивистичка, емпиријска оптика простора, картографија и топографија утемељене на квантитативном и математичком ишчитавању, мапирању простора, интегрише како наш афективно-бихевиорални, интимни простор тако и сложене просторне форме организације нашег деловања, од суседства, преко града, па до националне државе и глобалних геополитичких стратегија. *Ergo*, епистемолошка перспектива Првог-простора је заокупљена тактилношћу ствари у простору, док се људска просторност доминантно третира као исход или продукт.

Међутим, разумевање Првог-простора није остало само на позитивистичком експанаторном сцијентизму материјалних конфигурација, било је потребно објаснити и његово социјално продуковање. Да би се то постигло ангажовани су егзогени/екстерни теоријски комплекси, попут историјског развоја, класне свести, културних преференција или рационалног избора.

Простор је, заправо, третиран као историјска арена/сцена за одигравање људских догађаја/драма, па су политичке импликације биле неизбежне. Једносмерна, “унилатерарна” каузалност је тендирала ка детерминизму: од субјективности, свесности, рационалности, историчности и друштвености ка просторним праксама и конфигурацијама. Каузална повратна спрега уопште није регистрована. „Трилатерарна“ каузалност спацијалност-историчност-друштвеност, не само да није истражена, већ је и истрајно потискивана.

Пропитујући функције/еманације које имају различити модалитети размишљања о ономе шта ми опажамо као материјални универзум/свет, епистемологија Другог-простора је оријентисана на бављење проблемима

натурализације Првог-простора. Притом, тренд је да границе између Првог-простора и Другог-простора бивају све нејасније и непрецизније: тумачења карактеристично за Други-простор се релоцирају/преузимају за потребе и циљеве Првог-простора, док се знање Другог-простора проширује у смеру решавања питања која се тичу актуелизованих материјалних форми спацијалности.

Аргументационо устројство Другог-простора је фокусирано на разматрање епистемолошког примата субјективитета над објективитетом, идеализма над материјализмом, или агенције над структуром. Исто тако, желећи да трансформишу свет по мери димензија/стандарда својих идеализованих и на физички/објективни свет пројектованих конструкта, Други-простор, као симболички простор, обухвата и велике дебате о суштини простора, покривајући широки спектар дискусија о предностима и недостацима апсолутног, конкретног, релативног или релационог становишта. Аналогно претходном, замишљени простор постаје оно што је реално, а материјална верзија парализовани/анестезирани (текстуално-симболички) означитељ.

У складу са тим, Трећи-простор је симултана деконструкција и хеуристичка реконструкција бинома Први-простор-Други-простор. Његово радикално онтолошко реартикулисање/реинвенција је усмерена ка стварању нових социјалних могућности, посебно за маригализоване и периферне просторности резистенције. Трећи-простор је обично у сенци, „тамо негде“, далеко од погледа, далеко од партиципације у главним токовима светског капитала.

Постколијално посматрано, Трећи-простор је субалтерн и „нем“, али у се у њему све стапа, сусреће, разоткрива и надилази. То је радикално инклузивни концепт који, поновомо још једном, укључује епистемологију, онтологију и историографију Другости. То је, уосталом, трансгресивни, металингвистички простор географске имагинације, утемељен на потпуној отворености, динамичности, неухватљивости и мобилности, који захтева инкорпорирање/акцептирање најшире и најразличитије постављених перспектива. *Ergo*, за „најзаоштренију“ варијанту разумевања Трећи-простор се може рећи да је омниперспективни, „метадискурзивни“ простор отпора према метдискурзивности Он заправо јесте простор у географском смислу, али филозофски, психолошки, социолошки, антрополошки или културолошки Трећи-простор није ни простор ни место.

Постструктуралиста Мишел де Серто (Michel de Certeau 1988: 115-131) под местом подразумева било какав распоред или поредак коегзистентних, консекутивних и стабилних елемената, који се налазе на „правој“, то јест „властитој“, издвојеној локацији или позицији, док под простором, који не располаже са једнозначношћу, униформношћу и избалансираношћу места, можемо да схватимо интерсекцију различитих мобилних елемената, он је последица операција које га оријентишу, ситуирају, темпорализују и омогућавају да функционише у поливалентном/полисемичном јединству

антагонизујућих програма/стратегија или договорених подударача и преклапања.

Он такође уводи дистинкцију између макро-спацијалности друштвеног живота (урбанистичке производње простора) и, за њега фаворизоване, социјализоване микро-спацијалности, просторних трајекторија, свакидашњег живота (где видљивост самог простора, коначно, и започиње, али и функционише). Одбијајући да дају предност било једном или другом, Лефевр оба плана тријалектички спаја концептом социјалног простора, док то Соца чини концептом Трећи-простор. Такође, де Серту је битан и зато што је, насупрот Фукоових „гломазних/фаталних“ режима моћи, истицао важност функционисања свакодневних „микро/инсигнификантних/минорних“ пракси обичних људи.

То је простор где мега-системи репрезентације нису само нормативне референце, које не говоре ништа о томе шта су заправо за њене крајње кориснике, већ и инструментаријуми корисничког манипулисања. Он се заправо бавио проучавањем сличности и разлика између произвођења представа и секундарне продукције сакривене у процесу њиховог коришћења (Michel de Certeau 1988: xiii): продукцијом на нивоу употребе. Значај једне овакве поставке за концептуализацију граница и граничних пракси не треба посебно истицати (види Strüver 2005).

Из свега горе реченог, јасно је да начин на који простор схватамо није небитан, јер његове концептуализације конститушу нашу перцепцију политике и друштва и генеришу значајне последице по наше политичке и друштвене праксе. Ствар више није у томе да је простор политичан (мада је за прихватање те идеје било потребно пуно времена, она се и дан данас узима са одређеном резервом), већ у томе да може допринети/одмоћи некој актуелној политичкој аргументацији/конфигурацији и бити нуклеус имагинативне структуре која отвара/иницира/конституише саму сферу политичког (Massey 2005: 9). Без простора нема ни политике, али не у вулгарно-материјалистичком смислу очигледности територија и држава, већ у смислу да без простора нема међуодноса са хетерогеним Другима и на томе формулисанога социјабилитета.

Дорин Меси (Massey 1992), једна од најимпресивнијих (пост) модерних мислилаца (политичности/политике) простора, са значајним импликацијама и експликацијама за разумевање граница, свој приступ гради на критици Фредрика Џемсона (Fredric Jameson) и Ернесто Лаклау (Ernesto Laclau). Коментаришући, горе објашњену, Лефеврову идеју истовремено хомогеног и фрагментираног, апстрактног простора као аналитички изузетно интересантну, Фредрик Џемсон (Jameson Jameson 1991) потенцира као највеће недоумицу постмодерности: “дезоријентисаност засићеног простора”. Наиме, постмодерност је, пре свега, обележена спацијалном “површношћу”, мноштвом “плитких, приземних и хоризонталних” простора.

Притом, трансценденцију, као надилажење нечега што је прихваћено као граница, он повезује са временом, док иманенцију, као нешто што остаје

унутар прихваћених граница, повезује са спацијалношћу. Постојећи свет се може одредити као свет без трансценденције и без перспективе, сви хаотични избори су у истој равни и једнако удаљени. Осећај времена, дубински историјски простор, је надјачан подручјем непредстављивог простора мрежа, као нечег што више није моја “ситуација” и што се налази у тешко замисливом синхронизитету са другим људима.

Као и Џемсон, Ернесто Лаклау (Laclau 1990) је држао да су простор и време антитетични појмови. Наиме, за њега у затвореном спацијалном систему нема правих трансформација. Прецизније, он може да се мења интерно, унутар самог система (ради се о статичком мењање без промена, цикличном времену), али екстерно не постоји стварни, аутентични динамизам промене (коју идентификује као дислоцираност, Велико Историјско Време, есенцијалну отвореност која омогућава политику), систем остаје исти (Laclau 1990: 42, 69).

Сваки покушај спацијалне репрезентације света, чак и физичког простора, је занемаривање дислоцираности, друштво је нерепрезентативно: сваки покушај репрезентације истог, а самим тим и простора, је покушај његовог формирања, а не тврђења шта оно заправо јесте. Таква идејна констелација се темељи на схватању времена и простора као опозитних категорија/концепата/текстова, где је супрематија на страни покретљивог времена које твори Историју, док простор карактерише путања на којој се, заправо, ништа не догађа.

Имајући претходно на уму, Меси (cf. Massey 2005: 9-12; 2009: 16-17) указује на три релевантна квалитета/пропозиције за адекватно апсолвирање простора: (1) простор је производ вишеслојних релација (комплексног сета мрежа, размена и веза од зоне приватности па до глобалних размера), који не постоји пре релационо схваћених идентитета/ентитета (он се, дакле поима анти-есенцијалистички), ради се о мутуално конституишућем ефекту у истом временском нивоу који подразумева израду/продукцију прихватањем или одбијањем неког односа; (2) простор је димензија мноштва, плуралности и хетерогености, без кога, на нивоу политичког мишљења, не би могло да се оствари стање симултане коегзистенције аутентичних Других, то јест више од једна ствари или релације; (3) простор је увек отворен према политичком, увек у стању изградње, процесуалан никада финализован, он се не може перципирати као оклузован систем, јер њега покривају релације које треба креирати/рекреирати/деструирати, простор је производ света у перманентном настајању, а његово произвођење је друштвени и политички задатак од прворазредне важности.

Напоменимо, под релационом онтологијом у друштвеним наукама подразумевамо, данас већ широко прихваћену, постулат о међузависности, реципроцитету или мутуалности чињенице да су људи и њихове организације телеолошки профилисани актери/ентитети који репродукују, одржавају или трансформишу друштво у којем живе и чињенице да је друштво ентитет

сачињен од низа друштвених односа који структурирају интеракције између његових телеолошки профилисних актера (Wendt 1987).

Наведено сугерише како простор није нешто, опозитно времену, како простор није временски испражњен или еманципован од времена. Стога, простор није нешто статично/фиксирано/имобилно, он није неки мртви: „некропростор“, октроисан или унапред задат. Ревитализација/реанимација простора, његово извалачење из теоретски „индуковане коме“, је битна за политичку позицију, јер уколико димензија времена значи сукцесију и промену, онда димензија простора значи мултиплицитну егзистенцију Другог и изналажење *modus operandi*-ја наше коегзистенцију са сингуларним и/или плуралним Другим (Massey 2009: 17-18).

Поред тога, не само да можемо говорити о прожетости/сатурацији/импрегнацији простора са моћи, где сама географија располаже са одређеним износом исте, већ треба констатовати и прихватити да моћ *per se* има властиту географију или картографију. Меси (Massey 1992, 1993, 2005, 2009) овакву констелацију дефинише као „геометрију моћи“. Рецимо пре свега, да она (cf. Massey 1993: 61-62) критикује Харвејеву временско-просторну компресију на два нивоа: (1) за њу је доживљај простора „полихроматски“ детерминисан, далеко комплексније и вишеслојније од „монохроматских“ нијанси капитала (новца) које нуди Харвеј, што не значи нужно анти-материјалистичку позицију, већ само преко потребно анулирање свођења материјализма на економизам; и (2) временско-просторна компресија се не може посматрати без социјалне диференцијације, без социјалне фрагментације/стратификације, временско-просторну компресија има своју геометрију моћи.

Различите групе и појединци имају различите статусе према флуктоацији, интерконективности и корелативности (неки користе сателите, авионе, неки бродове, возове, камионе и аутомобиле, а неки, опет, властите ноге, негде је у оптицају финансијски капитал, негде трговина, негде размена информација, а негде се ради о миграцији или емиграцији). Међутим, мада се ради важној компоненти/варијабли, ствар није у томе ко се креће, а ко се не креће, већ ко иницира, социјално емитује, дефинише, оријентише и конзумира процес мобилности, а ко га само рецепира, или се креће без икаквог утицаја на смер и тип своје покретљивости, или, пак, ствара и разуме али остаје капсулиран у просторно-временској компресији.

Тако, за Дорин Меси, региони представљају низове отворених, дисконтинуираних простора, стално на теоретском „конвејеру“ дефинисања и редефинисања, састављених од преклапајућих, мрежних политичких, социјалних, економских и културних односа, протока и конекција, дифузно разасртних у различитим облицима и привремено фиксираних/хибернираних (cf. Allen *et al.* 1998: 5; Massey 2005: 55; Allen and Cochrane 2007: 1162). Слично томе, када се ради о карактеризацији места Меси (Massey 1993: 66-67) примећује неколико ствари које доприносе њиховом алтернативном ишчитавању: (1) попут људи и места имају више идентитета, њихова природа

није унисона и монолитна, она не изазива једну јединствену импресију/осећање једнако за све, што може бити амбивалентни извор и њиховог богатства и конфликта; (2) није могуће промишљати/замишљати ни једно место, а да притом не буде ангажован читав сплет историјских веза које један национални пункт подижу на ниво глобалног ишчитавања; и (3) било би погрешно дефинисати места преко исцртавања/дефинисања његових граница.

Спецификум неког места, дакле, није у дугачком периоду интернализована историја, већ корпус кохабитирајућих/симбиотичких социјалних релација и процеса, искустава и перцепција повезаних са неком специфичном мрежном/релационом локацијом/флуksom/трајекторијом у датом моменту, која, опет, обухвата и глобални план. Границе, у том смислу, нису незаобилазни фактор у динамичкој концептуализацији места, мада то не значи да су на свим нивоима његовог истраживања непотребне, опструирајуће и нефункционалне. Проблему граница ћемо се вратити нешто касније.

Додајмо, Мартин Хајдегер (Martin Heidegger) је у намери да се дистанцира од технолошког, картезијанског/декартовског простора као екстензије, неутралне празнине испуњене објектима са подразумевајућом екстерном математиком и/или геометријом, тврдио како ствари не заузимају места, већ да су сама места, али је касније реформулисао тај став на начин да је простор одредио као појам који се схвата у односу према месту/местима, простор је мишљен као место (Elden 2001: 89-92), што је резултовало тешкоћама у апсолвирању места као отворене, динамичне и порозне категорије (Massey 2005: 200).

С обзиром на чињеницу да се конструкција/организација националне државе све више пропитује и из супра-националног и из транснационалног ракурса, актуелизовање и форсирање проблематике места и региона, као круцијалних концепата у савременим геостратешким имагинаријумима, је помало апсурдно и изненађујуће, без обзира на компатибилност са процесом регионализације/глобализације, и са претпостављеном неизједначљивошћу регионалности и локалности као израза социо-спацијалне структурације и региона и локалног као партитативних политичко-институционалних јединица (Gualini 2006).

Било како било, перспектива Дорин Меси представља не мали изазов за декартовско разумевање простора попут вредносно стерилног контејнера и скала, попут угнеждених хијерархија компартментализованог и ограниченог простора. Као да је дошло до реинвенције, ремоделирања или ревизуелизације места и региона. Они се сада третирају као повезујући нексус многобројних флукова и хармонизованих, јукстапозиционираних и конвергирајућих разноликости, као акцидентални спацијални пунктови или скупови, порозни спацијални формати, преклапајућих и укрштајућих релационих мрежа, које не морају бити инициране локално или у садашњости, али морају бити отворени за рекомпоновање, рекарактеризацију и редијапозонирање, то јест без прескрибованих или проскрибованих граница (cf. Amin 2004a: 34-35).

На тој линији, тополошки интерпретирајући простор, Еш Амин (Ash Amin) се супроставља политикама територијалног менаџмента и идентитета новог регионализма базираним на децентрализацији и деконцентрацији власти. Другим речима, на јавној култури која подржава регионалне политичке пројекте, тополошки засноване политике блискости и повезивања, у смислу преговарања о неспутаној институционалној организацији иманентне повезаности физичке средине, преклапајућих колективитета и опозитних културних пракси. Амин одбацује ревносно уважавања различитих форми просторне повезаности и транзитивности који чине локално профилисани јавни живот и политичку реалност (Amin 2004a: 35-41).

Збирно/енциклопедијски посматрано, место можемо да схватимо на пет начина (Staehele 2003: 159-163): (1) као физичку локацију- где се потенцира материјалност места, то је нешто што можемо идентификовати на карти или посетити, алудира се на нешто што је ограничено, партикуларно, уникатно и гроундед; (2) место као културна или друштвена локација- где место, опозитно претодном приступу, има метафоричке конотације локације за људе и социјалне групе, унутар мрежа политичких, културних, социјалних и економских односа/значења, битних за (ре)формулисање њихових идентитета; (3) место као контекст- где се место тиче скупа специфичних квалитета догађаја, објеката и деловања карактеристичних за неко подручје; (4) место као нешто што је конструисано током времена- где се ради о схватању места као динамичне и променљиве категорије настале укрштањем физичких/геофрагских карактеристика места, модалитета положаја места у оквиру шире постављене мреже односа и статуса појединаца у односу на шире постављене мреже односа, али и у односу на само место; и (5) место као процес (Agnew 1987: 27-28; 2009: 36)- где се, за разлику од претходних дефиниција, фокусирају на место као продукт или исход, форсира разумевање места као процеса конституисаног преко мутуалности три фактора (који на неки начин обједињују и све претходне дефиниције), (5.1) локације (географске детекције места, то јест односа између различитих места), (5.2) локалитета, места као неформалне или институционалне поставке за свакодневне друштвене интеракције, и (5.3) осећаја места, интерног односа између појединаца и места, субјективна квалификација места продукована живљењем на неком месту, место као аутентична морална и политичка заједница или пејзаж (свака од варијација у значењима се креће се од номотетичког, општег простора до идиографског, партикуларног места).

Мада је тврдња Џона Егњуа (John Agnew) да су територијалне државе компоноване од места и даље релативно тачна (Agnew 1987: 1), променило се значење појма место за које се он опредељује. Идеја да оно није само локално одредљива сцена за одвијање социјалне интеракције, већ и да је географска локација, где је социјално деловање условљено физичком близином или удаљеношћу, је замењена социјалним делањем базираним на, набројмо неке идентитске копче, религијским убеђењима, етичким опредељењима, језику,

политичким преференцијама или етничким наслеђем.

Додајмо овоме, неки појмови из спацијалне граматике се врло лако значењски конвертују на област социјалних/политички разлика, то јест социјалних/политичких односа (Smith and Katz 1993). Тако се географски појмови: (1) локације, стриктно детерминисане као тачке у неком координатном систему; (2) позиције, перспективно дефинисане у односу на најмање једну локацију и, стога, најмање једнодимензионалне; или (3) локалитета, сугерише вишедимензионално место, које обухвата вишеструке и дивергентне социјалне и природне догађаје и процесе, врло лако транспонују у друштвене појмовне пандане: (1) социјалне локације, социјални субјекти имају дефинисани социјални пункт/место на коме су у најмању руку препознати као различити; (2) субјектне позиције, релативизује социјалну локацију, као место социјалног активизма, чињеницом да различити социјални актери, због дистанцираних идентитетских аранжмана, имају партикуларно место у односу на друге актере, што резултује дистингвираном перспективом и, с обзиром на њу, диференцираним дизајном социјалних значења; и (3) социјални локалитет, имплицира идеју да је социјална локација нека форма колективног/вишедимензионалног искуства мутуално конститутивних идентитета.

Имајући претходно на уму, а пледирајући за то да се аналитички маргинализованом концепту места да адекватан третман у политичким наукама, како на нивоу политичких конфликта тако и на нивоу политичког понашања *in genere*, можемо да идентификујемо четири начина испољавања политичке релевантности и утицаја перцепције места на сферу политичке компететивности, борбе и колизија, четири начина/стратегije/агенде како политика може да мобилизује/употреби место за неки партикуларни сет интереса и преференција (Stachel 2003: 164-168).

Ради се о: (1) политици места- поред чињеница да је борба око контроле места инхерентна макро националним и територијалним политичким конфронтацијама, она се може евидентирати и на мањој/микро политичкој скали повезаној са потребом, често илузорном и неостварљивом, за одбраном од ширих и интензивнијих политичких сила и кретања (нпр. комшилук, градски кварт итд.); (2) политика активности повезаих са местом- представља покушај искоришћавања ресурса места у свакидашњој организацији живота на нивоу конституисања различитих мрежа које имају политичке конотације и агенде, а тичу се оних који су повезани са местом на овај или онај начин, где се идентитет места не треба изједначавати са социјалним идентитетом или статусом, о перцепцији места као физичке локације али и као контекста деловања; (3) политици као конструкцији места- националне колизије и економски развој подразумевају конструкцију места која је битно политичка, али и различити компетитивно постављени политички пројекти, такође, током протока времена се такмиче за преваленцију неког типа значења у односу на место, какав је случај конструкције спацијалне доступности или

недоступности, политике јавних и приватних места; и (4) политици која „надограђује” место- за разлику од конструкције места, представља свесну инклинацију ка трансгресији места, свестан напор ка нарушавању његових моралних карактеристика/пејзажа као модалитета креирања одређеног политичког става/аргумента.

ДИЗАЈНИРАЊЕ ОСЕЋАЈА ЈЕДИНСТВА: СОЦИЈАЛНА СПАЦИЈАЛИЗАЦИЈА / СПАЦИЈАЛНА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ГРУПНИ ГРАНИЧНИ ИДЕНТИТЕТ

Било како било, за разумевање социјално-политички генерисаног или димензионираног простора од изузетне важности су концепти/синтагме „социјалне спацијализације“, то јест „спацијалне социјализације“. По Робу Шилдсу (Rob Shields), социјална спацијализација је инфинитни/омнипрезентни процес социјалне конструкције, додали би и реконструкције и деконструкције, просторног како на плану друштвеног имагинаријума, тако и на плану конкретних операција/акција у конкретном крајолику/пејзажу (cf. Shields 1991: 31). Она покрива и културно кодирање простора (симболе, митове, церемоније, ритуале, сећања, уверења, вредности и националне културалне „аксиоме“), и језичке формулације, фигуре и поставке, као и практичне интервенције и институционалне аранжмане. Социјална спацијализација је темељ на коме почива композиција/хармонизација перцепције и поимања која омогућава социјалност свакидашњих интеракција и прављење персистентних социјеталних структура, форми и институција.

Спацијализација, исто тако, на нивоу колоквијалне конверзације супсумира читав низ комплексних просторних алегорија и метафора или, пак, представа/имагинаријума које се тичу неког места или региона. Тако, сет представа о неком стварном месту, који може бити симплификовање, стереотипизирање или етикетирање, истоме даје културно-симболичку вредност, која резултује одређеном спацијалном праксом и може, али не нужно, довести до материјалне трансформације односног места. Онолико колико су наше представе инициране „фактографијом“ места, толико и место временом задобија контуре наше симболички кодирание „идиографије“. Рекло би се: ми стварамо и живимо место, место ствара и живи нас.

По Ансију Пасију (Anssi Paasi), спацијална социјализација манифестује процес/протокол путем кога се индивидуални и колективни актери социјализују/квалификују за припадника/члана неког територијално спецификованог и заокруженог енититета и путем које интернализују како колективни територијални идентитет тако и, не само просторно већ и временски позиционирану, заједничку традицију (cf. Paasi 1996: 8). Нагласимо да је у овоме одређењу ауторско апострофирање временске димензије у просторном важењу одређеног традиционалистичког наратива/дискурса није његово привилеговање, већ указивање на то да прихватање одређене

просторно „санкционисане“ традиције значи прихватање одређене културалне формуле времена.

То није неко неутрално кантовско време, већ време које је просторно кодирано, време које се постоји простором. Овде се не ради о некој универзалној територијалној логици културално-обичајне, подразумевајуће интерференције времена и простора или о томе да су време и простор у некој симболичкој јукстапозицији, већ о територијалној обележености „временом-у-простору“. То је постигнуто преко прихватања да традиција, то јест групни или национални идентитет, једнако важи за сваку тачку и пројекцију унутар неког произвољно одређеног, некалираног/нехијерархизованог простора.

Слично Лефевру, који је радио на два прожимајућа интелектуална фронта: спацијалној историји и историзацији простора, сматрамо и да Паси покушава, и у томе успева, да реализује еквилибријум између спацијализације темпоралних димензија идентитета и темпорализације просторних димензија идентитета. Насупрот данас, сасвим неоправданом али уобичајеном резону, за такав приступ простор није нешто што је дијаметрално супротно у односу на време. Такође, контрарно, најчешће академском, стереотипу да је просторни идентитет искључиво интелектуални чин или да је нераскидиво повезан са конструкцијом дискурса, територијална идентификација се може одвијати и одвија се и на нивоу материјалних пракси (Paasi 2011: 15).

Паси (1996: 76) генеалогiju схвата у фуковооском маниру, као дијахронијски процес који, за разлику од оријентисаности фукоовске археологије на изоловане синхронијске тачке/питања, схватање истине као система уређених процедура за производњу, регулацију, дистрибуцију, циркулацију и операционалност исказа, омогућава критику садашњости. Он се, разоткривајући контингентност „људских ствари“, састоји од вишеструких и динамичких феномена у стању настајања, релокације, остварења и флукса.

Генеалогija омогућава да се дискурзивна пракса схвати у моменту кад се формира, а истину третира као повезану кружним односом са системима моћи који је производе и одржавају и са учинцима моћи које она потиче и проширује (Bevir 2008: 273-274; Elden 2001: 95-111, 2010: 799-801; Foucault 2015: 82-99). Другим речима, генеалогija представља историјско пропитивање услова који омогућавају да ствари буду баш онакве какве јесу, али на начин да се различити истраживачки поступци увек комбинују са анализом пракси, операционализације и функционисања моћи. Будући да је оријентисана ка историјском димензионарању садашњости, она је увек и нескривено политичка.

Паси, дакле, покушавајући да објасни шта је конструкт Финске државе, прошлост не елаборира као петрификовани објект проучавања, већ као масивни материјал чија интерпретација омогућава да се историјска конструкција/моделирање простора прво учини видљивом, а затим и разумљивом, уважавајући интерпретатвну акциденталност, ситуционалност или контекстуалност. То у стицају омогућава и регистровање дистанцираних

форми репрезентације које означавају народ, нацију или националну културу, ставарујући импресију (понекад и делузију) јединства. У аналитичком фокусу је продукција/генерисање државе, њена друштвена и историјска конструкција као партикуларног, денатурализованог и флукутирајућег социјалног реалитета. Притом, једна од важних идентитетских наративних „полуга“ је интернализација припадности/лојалности неком спацијално/територијално детерминисаном ентитету.

Паси (1996) сугерише и четири типа дискурса који, експанаторно посматрано, профилишу аналитичко-методске модусе конструкције групних идентитета ангажовањем територијалних граница (види Табелу 1): (1) Ми/Овде- имплицира хомогеност/кохерентност унутар граница неке територијалне јединице (региона, националне-државе и сл.), интегрисање унутар неке територије консонатно неком етничком нуклеусу заједнице; (2) Ми/Онде- изражава тенденцију екстерног интегрисања/повезивања мањинских етничких група са специфичном територијалном јединицом-центром; (3) Они/Овде- идентификује Другост/Друге унутар неке територијалне јединице/граница (кохабитација са националним мањинама, мигранти, избеглице и сл.); и (4) Они/Онде- позиционира “апсолутну” Другост/Друге лоциране ван неке територијалне јединице/граница.

Евидентно је да је функционисање “овде са једним од нас” другачије него функционисање “тамо са једним од њих”, те да су у овом потоњем случају више ангажована на одређени начин, готово по правилу: афективно, конфигурисана очекивања него нека “сувопарна” и до краја изведена фактографија. С тим у вези, Едвард Саид (Edward Said) каже (1979: 54): „Другим речима, ова универзална пракса означавања познатог простора у властитом уму као „нашег“ и непознатог простора изван истог као „њиховг“ је начин прављења географских разлика које могу бити потпуно произвољне”. Држава значајно утиче на тај перцепционо-емотивни шаблон, па је логично за претпоставити да јачање националног елемента, етничке центрипеталности, повлачи за собом већи степен манифестности и чврстине граница као социјалних институција.

Табела 1. Социјално-спацијална интеграција и дистинкција према Анасију Пасију (Извор: Paasi 1996)

	Овде	Онде
Ми	Интеграција унутар територије	Интеграција преко граница
Они	Дистинкција унутар територије	Дистинкција између Нас и Њих преко граница

Социјални идентитети су екстрахован из сплета социјалних релација у које смо инсталирани/угравирани и које нас конститушу исто онолико колико

смо и ми за њих конститутивни. Ради се о друштвеним процесима сталног дефинисања и редефинисања, формулисања и реформулисања нас и самог колективитета коме припадамо, са подразумевајућим “признавањем” од стране других наше (ре)прокламоване идентитетске позиције, рама или координата. Апропо просторног идентитета, једне од могућих идентитетски валенци (попут класе, пола, расе или пола), дискурзивно институционализованог или маркираног попут “осећаја места”, напоменимо да је вишеслојан и градуалан појам који обухвата више просторних компонетни/јединица: од личног простора, дефинисаног телом и покретима, собе и куће, преко суседства, града и региона, па све до државе и континента, завршавајући са планетом (Leimgruber 1991).

Постоји неколико релевантних принципа које људи користе када је у питању апострофирање/употреба места за грађење властитог идентитета (cf. Gustafson 2001): (1) дисјунктивно истицање места у смислу базичног разликовања Нас и Других; (2) постојање континуитета, историје властитости на једном месту или на местима истог типа; (3) осећање самопоштовања/поноса у односу на место пребивања; и (4) зависност самоефикасности од квалитета/карактеристика некога места (место нас чини делотворнијим, утичући тако на (ре)артикулисање идентитета, а наша делотворност повратно проширује просторну идентитетску платформу специфичности тог истог места).

Када Паси (cf. 2001: 140) анализира битност идентитета за институционалну генезу или институционализацију региона, третира га и као “узрок” и као “последницу” дискурса о регионалном идентитету, те презентује четири важне функционалне инстанце у његовој концептуализацији: (1) териоторијални облик/форматизовање, са подразумевајућим (не нужно ексклузивним и затвореним) границама, које “акумулирају” различите друштвене праксе и чине га јединственим, аутентичним и издвојеним у односу на друге регионе и њихове идентитетске дискурсе (мишљења смо да се делови региона у неким случајевима могу преклапати, а де не изгуба на компактности); (2) симболички облик/кодирање, изражене праксама попут економске, културне/образовне/медијске или говорнаце, се користи за генерисање/конструкцију наратива идентитета (свака симболичка пермутација/комбинација тога ранга је оригинална, не постоје фалсификовани региони, али постоје фабриковани регионални симболички шаблони); (3) постојање многобројних институција, унутар и ван самог региона, за подржавање/одржавање како дискурзивне дистракције његовог територијалног и симболичког формата, тако и дистингвираности социјалних група преко формуле: Ми-Они; и (4) асимиловање/апсорбовање идентитета израженог у одређеним друштвеним праксама и на унутра и на споља, а у поводу умерених антагонизама повезаних са оскудним ресурсима или са задобијањем моћи или екстрмним конфронтацијама на релацији Ми-Они.

Зарад што бољег размевања региона и регионалних граница, додали би

овоме да треба правити разлику између идентитета региона и регионалног идентитета/регионалне освешћености, као и између фактуалног и идеалног идентитета (Paasi 1986: 132-133; 2001:140-141; 2003a: 478-479). Са једне стране, идентитет региона се састоји од природних, културних или пребивалишних карактеристика која се користе у различитим дискурсима, од науке и политике до културног активизма и економије, да би се промовисала посебност/генуитетност у компарацији са другим регионима. Њихова употреба је селективне природе, неке компоненте се афирмишу а друге занемарују, па су стога израз моћи у издвајању/раздвајању, именовању/идентификовању и симболизовању неког специфичног простора и односне групе људи. Са друге стране, регионални идентитет се односи на идентификацију са регионом, људи који могу бити унутар или ван њега, утемељену на клишеизираним критеријумима/класификацијама промовисаним од стране регионалних креатора/конституента- активиста, институција или организација, која је, опет, део шире спацијалне освешћености проистекле на некој индивидуалној историји и биографији.

Дихотомија на идеални и фактуални идентитет је користан аналитички инструмент за разумевање опстојања колективног и индивидуалног у идентитетском дискурсу. Идеални идентитет се односи на селективно профилисане колективне/нормативне наративе спацијалног идентитета који амалгирају дијахронијске/историјске и синхронијске/садашње регионалне текстове. Фактуални идентитет покрива регионалне друштвене активности опредељене у разнородним асоцијацијама и организацијама, које нису нужно повезане са афирмацијом региона већ могу служити и за преобличавање/реформулисање значења и садржаја регионалних специфичности. Напоменимо, за Пасија (Paasi 1997: 42), креација територије пре свега значи (ефемерну/променљиву) институционализацију региона у смислу историјски и социјално генерисаних творевина обележених фреквентним процесима регионалних трансформација.

Пре него што пређемо на излагање концепата територије и територијалности, хтели бих да нешто кажемо и о појму „меких“ простора. Под меким просторима спацијалног управљања се, дакле, схватају хибридне, полуформалне творевине обележене ко-егзистенцијом територијалних и релационих простора, који, за разлику од „тврдих“ територијалних пандана, постоје ван или паралелно са правно регулисаним просторним скалама, манифестујући често нове територијалне ентитете који се не поклапају са прописаним спацијалним аранжманима и параметрима. Све то у поводу неког слободно дефинисаног јавног питања или проблема (нпр. економске или образовне провенијенције) проистеклог на некој партикуларној политици идентитета или географским карактеристикама неког специфичног природног феномена (Haughton, Allmendinger, Counsell and Vigar 2010; Haughton, Allmendinger and Oosterlynck 2013). Под „тврдим“ просторима подразумевамо на законима засноване територијалне јединице са јасно дефинисаним

границама и повезаним са субнационалним административно-демократским структурама власти.

Идеја „меких“ простора се наметнула као посебно интересантна за истраживање ЕУ интеграције и територијализације (Allmendinger, Chilla and Sielke 2104). Границе таквих просторних ентитета, повезаних са екстремно варијабилним скалама (попут макрорегиона и биогеографских региона), али и са могућношћу очвршћавања и са могућношћу потпуног нестајања, су готово по правилу, нејасне, недоречене и замагљене. Мада се са њима често повезује термин „меке“ границе, њих би требало разликовати од истоименог концепта Џули Мостов (Julie Mostov; 2008).

ТЕРИТОРИЈА / ТЕРИТОРИЈАЛНОСТ КАО ТОПОЛОШКИ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КВАНТУМ

Премодерни аранжман простора је почивао на феудалном систему владавине обележеном многобројним преклапајућим границама и важењима различитих аутономних инстанци власти унутар једне области, те су, условно речено, тадашњи политички ентитети, религијско-династичке заједнице, функционисале преко механизма личне лојалности и облигација, а не преко неког апстрактног, интегришућег принципа индивидуалности и грађанства на географски недвосмислено детерминисаној/фиксираној територији (Neocleous 2003: 410; Agnew and Corbridge 1995: 85). Читава поставка дивинизованог/сакрализованог простора је, као интрансигентна репетитивна традиција, повезана са хијерархизованом субординацијом у чијем се средишту налазио Бог и Црква, то јест монарх, и сет теолошких захтева који дефинишу и оправдавају владавину. Инверзија суверенитета оличеног у лику монарха и кластера хијерархизованих веза, својствених феудалном уређењу, са профаном институцијом државе довело је до секуларних концепција и симболичких кодова моћи директно повезаних са спацијалним атрибутима.

Нова формула идентитета је изражавала ексклузивну припадност заједничком територијално/правно одређеном и сингуларно централизованом простору са прецизно спецификованим границама установљеним преко суверенових моћи и признатим од стране, тада, „ембрионалног“ међународног система држава. Све то указује на то да су питања која се тичу простора/територије нераскидиво повезана са концептуализацијом/разумевањем државе. Хијерархијска архитектура средњовековне културе простора Окцидента је током Ренесансе замењена новим имагинаријумом, човек је од бића које постоји у простору постао биће које контролише простор, па је стога могао да га рационално објасни, систематично уређује и прилагоди својим жељама (Larkin 2010: 196). На политичком плану, то је значило дискредитовање и делегитимизацију било ког захтева који се тичао суверенитета, а који је био изнад државног ауторитета.

Историјски посматрано, модерна држава своје ране контуре задобија

под династијом Капета, у периоду од десетог (Иго Капет, крунисан 987. године) до четрнаестог века (Шарл IV, умро 1328. године), и преко папске буле *Inter caetera* донете од стране папе Александра VI 1493. године, којом је пласирано „глобално линеарно мишљење“ попут форме спацијалне освешћености (Schmitt 2006 [1950]: 87). Ради се перципирању планете као просторно подељене и спецификовању којој европској сувереној сили демаркирани делови припадају (Buck-Morss 2000: 32). Модерна држава се консолидовала након Вестфалског мира 1648, када је и дефинисана идеја суверенитета какву, најчешће и данас познајемо.

Наиме, Тридесетогодишњи рат, започео 18. 05. 1618. Прашком дефенстрацијом је у својој раној фази означен као верски рат између протестанатских и католичких држава, да би касније прерастао у општи европски сукоб. Завршио је октобра 1648. потписивањем мировних уговора у вестфалским градовима Оснабрику и Минстеру. Поред директних резултата: промоције верске толеранције, девастације империјалног и клерикалног универзализма, те деградације папинства на међународни фактор другог реда, дугорочно посматрано Вестфалски мир је иницирао стварање модерног међународног система утемељеног на територијалним и сувереним ентитетима, то јест државама, са чврсто утврђеним границама. Елиминисано је мешање екстерних актера у домену аутономних интерних аранжмана власти неке државе и анулирано преклапање политичких и религиозних лојалности (Bring 2000: 58-62; Kurtulus 2005: 130-133).

Аутор не желе да улази у дубље диспутације о томе колико је Вестфалски мир заиста историјска преломница, а колико мит (Oslander 2001; Akashi 2009), то јест да ли је модерна држава настала 1648. године или крајем седамнаестог века у постреволуционарној Енглеској (Teschke 2003: 249). То имплицира да не подржава нити „ортодоксну (промитолошку)“ нити „херетичку (демитологизирајућу)“ академску струју из најмање три разлога: (1) из уверења да историја није скуп задатих/супстанцијализованих дешавања већ „отворени простор“ за читаву палету интерпретација и реинтерпретација; из (2) уверења да фабриковање/грађење историје није нужно њено фалсификовање; и (3) због „аналитичке негентропије“ (спречавања непотребног губитка истраживачке енергије), то јест због тога што “историографско-симболички” монументализам Вестфалског мира покрива један део академске заједнице и изражава одређени конвенционални скуп идеја с којима оперише овај рад. То се односи и на разумевање поствестфалске ситуације, јер се реферира на Вестфалски пандан чак и она када је антивестфалско. Уосталом, митови тога ранга на међународној сцени имају улогу да покрену „стварност већу од самог живота“ (Beaulac 2004: 39), јер, као што је познато, они нису само описивање и репрезентација, такозване, објективне стварности, већ партиципирају и у њеном стварању и у њеном мењању.

Као важан историјско/идејни моменат у инверзији религијско-династичког постамента у реализацији (суверене) политичке моћи са

народно-територијалним принципом у упражњавању исте, можемо да идентификујемо формулисање културно-идентитетске логике аутентичности и дистинктивности у чије име држава делује и функционише, што је кулминирало у концепту нације, то јест националне државе, карактеристичном за период Простевитељства и саобразном романтичарском потенцирању владавине народа и патриотизма.

Додаћемо и да, конфигурисано од стране самих држава, савремено оперативно, међународно правно разумевање услова за признавања држава као суверених подразумева: (1) Монтевидејском конвенцијом о правима и обавезама држава (1933) обухваћене минималне критеријуме- дефинисану територију, сталну популацију, владу и способност успостављања односа са другим државама; (2) испуњавање међународних облигација, посебно оних које се тичу права власништва; и (3) распадом Југославије инициране захтеве у смислу владавине права, демократије, људских права и заштите националних мањина (Biersteker 2013). Наравно, овако постављене критеријуме не треба доживљавати као свршене и коначне, они су подложни сталној компетитивности различитих државних пракси: оно што је важно јесте њихово перпетуирано мењање, њихова динамика, чињеница да нису „залеђени“ у времену и простору.

Из угла политичке теоретизације, не разматрајући да ли је посредован/ актуелизован са моћи из неке потенцијалности преегизтентног стања, што је горе детаљније експлицирано, или је чисто релационе, процесуалне, ситуационе, релативистичке, тополошке, то јест, конструктивистичке природе, простор је нешто што аутоматски не имплицира разграничење и границе, он је наизглед компактан, хомогенизован, инваријабилан и некомпарментализован. Без обзира, дакле, да ли се ради о нестандартној релативистичко-релационистичкој, рекли би, дестабилизацији простора, у смислу уравниотежења спацијалне неизвесности условљеног различитим критеријумима (ре)скалирања, или, пак, рецимо, о чврстом и монолитном позитивистички стабилизованом и извесном апсолутном простору, свака просторна интервенција, прецизније: интервенција у простору, резултује партитативним дискурсом/наративом територије и територијалности.

Још прецизније, ако апстрахујемо апсолутни простор где је то очигледност, чак и када је релационо постављена у смислу експанаторне аверзије према границама и затворености (неконвенционалним форсирањем мрежа, флукова и потпуне отворености), чак и онда када је флотантна ствар, концепт, наратив или дискурс који је перманентно мутабилан/ флукутирајући, привидно лоцирана у самим релацијама, језику/митевима/ култури, а, наравно, политички апсолвирана: територија/место је „квантни“ исходни пункт/јединица социјалног простора, најмањи могући износ постфундационалистички променљивих кодова путем којих се и схвата и манифестује. Простор се, дакле, открива преко територије/територијалности. Међутим, територија није само епистемички квалитет, начин сазнавања

простора. Он га и твори, али на начин да му не претходи. Територијом/територијалношћу, сваки пут изнова, меримо и дефинишемо простор.

Простор без територије није лако замислива апстракција у ниједној од својих могућих валенција, и онда када се ради о мрежно-релационом модалитету, али чак и онда када се, у „најбруталнијој“ варијанти, дефинише као независтан од тога да ли се у њему нешто налази или не: када се схвата као празни/испражњени Њутнов апсолутни простор (Newton 1974 [1686]: 6-13). Претходна тврдња индиректно имплицира идеју о блискости, самерљивости и консонатности мрежног третмана просторности и територије, логику преклапања а не контигвитета, што, по мишљену аутора, резултира анулирањем компетитивности између два концепта на линије „дехерметизације“ територије и територијалног конвертовања мрежа (cf. Painter 2010: 1093-1094).

Став се надовезује на антологијски коментар Џона Егњуа да (Agnew 1994: 72): „и територијалне државе и не-државни актери сада делују у свету у којем су државне границе постале културно и економски пропустљиве за одлуке и токове који произлазе из мрежа моћи које нису окупиране сингуларним територијалним представама простора“. Став је само инспирација за шире тумачење територије, али никако не значи да Егњу априорно гледа благонаклоно на дефинисање неконтинуираних (релационих) простора као територија, мада оставља простор за мрежно конституисане територије (Agnew 2005: 442).

То, опет, свакако не значи њихову аутоматску инверзивност, али свакако указује на повишени степен принципијелене мутуалности и, условне, испреплетаности (неке врсте „лаке“ продијалектичке повезаности). По Џоу Пејнтеру (Joe Painter 2010: 1093, 1096), територија је повезана са широко дефинисаним мрежама људских и не-људских актера. Она је само једна од многобројних врста социо-техничких пракси, те као таква би требало да је више предмет објашњења него његов инструмент, она је више експланандум, него експлананс, док је спацијална структура мрежа нужно територија као ограничени и континуирани износ простора. Поред тога, овакав тип интерпретације оставља могућност да се место, као политички ентитет, изједначи са флуидним, тополошким, порозним или контингентним одређењем територије и *vice versa*, то јест да се елиминише ригидна територијална фетишизација пресудности граница *in genere* (што никако не значи укидање свих њених варијетета и аспеката).

Другим речима, проблем се, једним делом, измешта на ниво политичког ишчитавања, на територијалност, оправдавајућу територијалну реторику, имагинацију и репрезентацију, у смеру који је профилише као погодну за фузионисање различитих облика друштвених пракси и деловања- ограничена отвореност (cf. Malpas 2012). Тумачење територија као „социјалног кванта“, који није трансисторијска или транскултурална форма првог и последњег узрока спацијалних пракси и структура, значи заправо да није део неког задатог просторног универзума или да је сама просторни универзум, већ да је

израз и креатор плуриверзалних простора, наизглед паралелних и аутаркичних а, заправо, преклапајућих и тангентних спацијалних јединица.

Територија, овде дефинитивно није само конструисани скаларни, онтолошки, или семиотизовани „квант“ социјално перципираног простора, где дисперзивне колебљиве/вибрантне границе постоје да би биле замењене неким другим, подједнако неухватљивим границама, где, рецимо, наново бивају наративно (ре)етаблиране реформулисаним историјско-симболичким граматицама, концептуално еквидистанциране у односу и на “споља” (на простор), али и у односу на “унутра” (на место). Однос који се овде покушава успоставити није апсорпционе/асимилационе већ генеричке природе. Онолико колико је научни, јавни или колоквијални језик територије израз неког односа моћи (где је државна варијанта само једна од инстанци те релације), толико је и његов политички супстрат и његова политичка технологија. Територија се, дакле, може концептуализовати и као простор и као место.

Њено синегдохиско изједначавање са простором није спорно, јер и територија и место су и простори и његови фрагменти, док се до синегдохиског односа са местом (што је манифестација франкофонског приступа проблему) долази преко става да су оба концепта/дискурса како семиотизовани, друштвено квалификовани/продуковани, тако и квинтесенцијализовани моменти света живота. Роберт Сак (Robert Sack 1997: 272, fn. 1) ће тако у својим каснијим анализама разматрати улогу и значење места као јако сличну, ако не и идентичну, улози и значењу територије.

Притом, свету је оптерећен истошћу, укалупљеношћу, неаутентичношћу или „безместношћу“, на пример, шопинг молова и Интернета, би оставио по страни, фисију осећаја места на локацију/простор и окупацију те локације, на физичко место и феноменолошки простор, на безлични осећај да нешто има лонгитуду и латитуду или адресу и емоционалност нечега што се тиче живљења на тој адреси, места испуњеног, потенцијално регресивном, носталгијом и реминисценцијама (cf. Agnew 2011).

Компатибилно са поставком Бернара Дубарбјуа (Bernard Debarbieux; према Del Biaggio 2015: 40), територија је друштвени конструкт који спаја физички/материјални/географски простор са специфичним поретком/системом вредности, на начин да вишеструка и комбинована значења приписује сваком његовом елементу (месту) или дисконтинуитету. Другим речима, свака компонента територије је једнака њеном симболичко-вредносном коду, док је свако одступање исто тако симболичко-вредносно кодирано.

Заправо, ради се о манифестацији кластера односа човека/социјалних група према свету: комплекс/ансамбл посредованих и никада довршених односа (ангажовањем кодова, идеја, знања, језика или инструмената и апарата) са спољашношћу и другошћу преко многобројних друштвених, просторних и временских скала, а зарад афирмисања и одржавања власти/групне аутономије (Raffestin 1984, 2012; Klausner 2012; Pedrozo 2017). Главна разлика између англосаксонског и, у овом раду форсираног, франкофонског приступа

територији лежи у томе што англосаксонски приступ аргументационо изједначава територију са државом, док франкофонски модалитет то не чини. Притом, територија није ексклузивни, али је свакако есенцијални, формат/хипостаза државног простора, а још мање је ексклузивни формат/хипостаза политичког простора.

Неподржавајући мишљења по којима ширина значењске платформе неког појма директно сведочи о конфузности и ненаучности његовог разумевања, одбијајући дакле сепарацију на колоквијални, естетски и академско-научни жаргон као експлицитну полуку манипулације, сматрамо да, контрарно томе, ширина говори о изнијансираности, суптилности и софистицираности неког појма, не одбацујући могућност да је та иста ширина извор банализације/тривијализације или прикривања незнања, неинвентивности и некреативности.

Тако, Жак Леви (Jacques Lévy) региструје осам класа значења и употребе појма територија (Painter 2010: 1099): (1) из модернистичког ракурса, појам територије је, једно време, стављен у други план, а у корист појма простор, због математичко-геометријске апстрактности/денотативности простора, то јест неупоредљиве културно-историјске аутентичности/конотативности територије; (2) саобразно претходном, територија је изједначавана и наизменично коришћена са апстрактним појмом простора због свог културно-историјског специфика; (3) у политичким и економским наукама, територија је коришћена као синоним за место, сведочећи о одређеној укоренености и идентитету који се могу искористити као потенцијали за развој и бивајући опозитна појму глобалног; (4) на епистемолошком плану, територија је стварни, социјализовани и актуелизовани, простор, док је простор концепт који омогућава да територија буде мишљена; (5) у политичкој науци и међународним односима, територија манифестује границама детерминисани и регулисани простор; (6) као етолошко-биолошка алегорија, територија је насиљем контролисани простор; (7) територија се дефинише и као апроприрани простор, па се као таква реферира на идентитески квалитет сваког простора; и (8) територија се, у смислу историјске периодизације и апострофирања друштвеног и индивидуалног идентитета, може одредити као алтернатива геомеријском картезијанском спацијализму.

Уочавајући недостатке и преклапања у побројаним дефиницијама, Леви предлаже поделу на топографску и тополошку метрику, где метрика представља начин мерења и третмана дистанце. Док тополошки простори обухватају дисконтинуиране објекте мрежа и ризома, територија манифестује топографски простор континуираних објеката. Алтернативни ризомски начин повезивања просторних мрежа и приказивања света је супротност арборалном моделу (нпр. породичном или историјском стаблу, свему ономе што се репрезентује као етиолошки ланац сукцесивних дешавања), он је нелинеаран и нехијерархизован, све може настати и развијати се из било које тачке и у било ком смеру, не постоји нека центрипетална сила или оса дешавања, а

главне карактеристике такве поставке су процесуалност и трансформативност (Deleuze and Guattari 1987; Grabher 2009). Мишел Луисо (Michel Lussault), опет, користи трипартитну класификацију друштвеног простора на места (недељиве социо-спацијалне целине), области (дељиве и континуиране топографске социо-спацијалне целине) и мреже (дисконтинуиране тополошке просторе социјалне повезаности). Територије су, по њему, идеалтипске области.

Размотримо сада могућност да је људска територијалност неки етолошки феномен.² Постоје, дакле, животиње, на нижем степену развоја, код којих је територијално понашање, заједно са потребом за постављањем граница, урођено и инстинктивно, док се код виших примата територијална компонента понашања врло ретко региструје (Ewer 1968: 94). Мада је Соџа (Soja 1971: 13) апострофирао да за већину друштава важи правило социјалног дефинисања територије, а не територијалног дефинисања друштва, он је на самим почецима своје каријере, разматрајући територијалност као мулти-скаларни бихевиорални феномен организовања простора на принципима утицаја или доминације, са импликацијама које сежу до обликовање идентитета и разумевање места, правио аналогију између људског и животињског територијализма. Међутим, било би крајње погрешно инсистирати на њиховој концептуалној хомоложности, узимати здраво за готово неки, још увек научно недоказани, псеудо-биологистички „територијални императив“ узрокован сетом еволутивних филогенетских карактеристика људи које дефинишу и усмеравају људско понашање ка освајању, контроли и одбрани територије.

Истине ради, Соџа (Soja 1989: 150, fn. 9) ће као главни недостатак таквог концептуалног приступа касније регистровати отклон према било каквој друштвено-политичкој аргументацији. Жан Готман (Jean Gottmann) напушта бихевиоралну конотативност у експликацији територије и пласира историјску периодизацију као битан интерпретациони елемент, али територија је још увек ахисторични, универзално-неутрални феномен (Gottmann 1973). По њему, држава као политичка институција не може бити разматрана без спацијалног детерминисања преко територије, која је компартментализациони модел простора базиран на партитативности, диверзификацији и организацији са две фундаменталне функције: обезбеђивања сигурности и реализацију социјалних могућности. Роберт Сак (Robert Sack) као *differentia specifica* између људске и анималне територијалности идентификује чињеницу да је прва културно/симболичко/вредносно кодирани процес усмерен ка реализацији неких аутентичних политичких или друштвених циљева, док је потоња чисто инстинктивне, рекли би сигналне или рефлексивне, виталистичке природе (Sack 1983, 1986).

Уважавајући претходно, нааправимо сада разлику између територије и територијалности. Условно речено, територија представља, донекле

² Етологија је наука која се бави начином живота појединих организама, биолошким проучавањем понашања животиња у њиховим хабитатима, док се људска етологија бави проучавањем понашања човека стављајући нагласак на филогенетски пренесене и генетски детерминисане правилности и варирање понашања (Immelmann 1980: 8).

хомогенизовани, (макро-мезо-микро) фрагмент простора повезан са појединцом, групом или институцијом која га присваја или запоседа и коме су инхерентне (оперативно меке или чврсте) границе, Територијалност је комплекс наративно усклађених скриптова/симбола/икона/кодова, који варирају током времена и у зависности од од партикуларне културе/друштва, путем којих успостављамо однос са територијом, процес артикулисања и реартикулисања, најчешће историјски конфигурисаног, „полагања права“ на специфичну територију. Она је политичка “мета-инстанца” утицања или контролисања људи, феномена и односа преко контролисања, организовања или владања/управљања одређеном територијом: облик моћи над простором (cf. Sack 1986: 1, 5, 19-21).

Збирно узето, за Роберта Сака, територијалност је више конструкт него социјални продукт. Она је флотантни дискурзивни/наративни алгоритам путем кога територија псеудо-акумулира овај или онај симболичко-значењски потенцијал. Најшире постављено, она започиње и завршава симболичко-значењском шифром територијалних граница. Она се, ан пример, манифестује преко патриотске литературе, епске и лирске поезије и популарних патриотских песама, одређених ритуалних националних празника, историјских и географских уџбеника, слика граничних прелаза и војних граничних пунктова или дизајна самог пасоша.

Контемплирање територијалности неизбежно ставља у први план онтологију моћи и њено свакодневно испољавање као важну аналитичку оптику у перцепцији социјалног и политичког фабриковања територија. Она није стратегија/пројекат/агенда која се ставља у погон зарад неке сингуларне територијално-политичко-социјалне телеологије остваривања партикуларних циљева и сврха. Територијалност је, пре свега, процес инициран и генерисан читавим спектром односа који на једном месту спајају како појединце и групе тако и материјално-дискурзивну ситуацију/амбијент.

Етимологија речи територија, као спацијално-политичке јединице простирања одређене власти/моћи, је повезана са латинским речима *terra*, са значењем земља, земљиште, и *territorium*, са значењем обрадивог, пољопривредног земљиште које је окруживало, било додаток, неком месту, најчешће граду или неком религиозном (нпр. манастирском) комплексу, са наменом њиховог опскрбљивања провијантом (Elden 2011: 262, 2013: 11, 63; Dahlman 2009: 77).

Оба појма изражавају политичко-економску димензију територије, њену вредност као потенцијалне робе која подразумева располагање са природним ресурсима. *Territorium*, услед повезаности и са глаголом *terrere* (уплашити се), садржи одређене ексклузивне стратегијско-тактичке политичке импликације, манифестоване преко односа моћи инкорпорираних у појму „терен“ (*terrain*). Међутим, ни један ни други термин нису довољни за модерно разумевање територије базиране на политичко-легалној и политичко-техничкој димензији.

Сагласно Стјуарту Елдену (Stuart Elden), док први аспект представља

сет питања повезаних са тематом суверенитета, јурисдикције и власти, други аспект покрива картографске технике премеравања и, њима конвергентна, питања/темате контроле (Elden 2009: xxv-xxviii; 2010: 801). Из политичког угла, изгледа да измерити простор, као по неком аутоматизму подразумева и његову контролу, можда не оног који мери, али неког другог политичког актера свакако. Аналогно томе, еволуција математичко-геометријског знање може фигурирати као исходни модалитет контроле територије.

Такође, термин територија се понекад користи за скицирање стања неког политичког ентитета који није досегао стање државности, па се тако територија може описати и као однос између суверенитета, земље и људи, као антецедент, предуслов државности, као њен агенс и катализатор. Одбацујући довољност биолошке и социјалне оптике за разумевање територије, Елдена поента се састоји у томе да се историјска могућност територије фундира на претпоставци квантификабилног и израчунљивог географског простора, који своје концептуално извориште има у Декартовој аналитичкој геометрији. Додајмо овоме да је Дејвид Хјум (David Hume) тврдио како геометријски објекти, оне површине, линије и тачке, чије се размере и позиције анализирају, нису ништа друго до идеје које не могу да постоје у природи (Hume: 1960 [1740]: 42-43).

Реперкусија тако постављеног приступа је да границе нису носећи, дефинишући елемент територије, већ акцедентални проблем другог-реда директно завистан од партикуларног разумевања калкулативних једначина и, следственог, спецификаума у поимању простора. Главни недостаци оваквог приступа су експанаторна несензибилизација за културне и афективне перспективе у разумевању територије, те, преко увођења термина територијално, занемаривање могућности да је космогонија територије повезана са нелинераним премодерним праксама/форматима присвајања, поделе и регулације земље без обзира на егистирање или развијеност геометрије као науке. То подразумева и заобилажење транслације не-западних значења границама детерминисаног политичког простора (Antonsich 2010).

Претходно имплицира респектовање постколонијалног приступа (Bhabha 1994; Appadurai 1996; Sakai 1997; Chakrabarty 2000) који на најдиректнији начин, поред постструктурализма и постмодернизма, пледира за резистенцију манипулативној културној инвазији самопрокламованог европског и америчког знања као просветитељски ексклузивног и универзалног, а свега осталог као пароксијалног и провинцијалног, вредносно контаминираним и фалсификованим знања.

ПРОБЛЕМ „ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ЗАМКЕ“

Пређимо сада на значење концепта „територијалне замке“ Џона Агњуа (Agnew 1994, 1998, 2005, 2015; Agnew and Corbridge 1995), условног алтерацијског израза класичне геополитичке тријаде, формуле узајамно

прожимајућих, подржавајућих и оснажујућих елемената простора, власти и територије, то јест национално обележене варијације државе, суверенитета и територије. За њега (Agnew 2005: 441, 445), главна карактеристика модерног националног суверенитета је његова не-територијална онтологија, док се територија перципира попут блокова простора, а територијалност као ангажовање територије зарад политичких, социјалних или економских циљева.

Ипак, обухватајући теоретски/парадигматски спектар од реализма до либерализма, то јест без обзира на то да ли је држава схваћена као место увећања корисности (то јест идејних ограничења екстрахованих из преговора, споразума и међународних институција) или статуса (то јест структуралних ограничења екстрахованих из позиције у хијерархијски утемељеном државном систему), под територијалном заштитом се подразумева врло фреквентно, готово нужно, поистовећивање просторног испољавања моћи са оваквом или онаквом државом. Ради се о својеврсном државном „фатализму/оминозности“, о онтолошкој неизбежној територијалној држави која нема никакву алтернативу.

Пренесено, направимо једну малу дигресију, једина права логика/ супстрат/рационалност државне територијалности је историјски променљиви *raison d'état*. Оно што је у оптицају, заправо, представља манифестацију језички конструисане и митолошке подржане једносмерне симулакрумске нераскидивости између (ре)генерисања апсолутизованог наративно-граматичког фабриката: суверенитета на одређеној, пре и изнад свега, државној територији. То не значи да се суверенитету одузимају његови епистемички, симболички и системски квалитети, већ да се ради о скепси према његовој фиксираној државној моносемичности.

Другим речима, у савременом свету сачињеном од сепаратних територија које тендирају партикуларној националној интегрисаности, дискурс државности директно почива на прокламовању суверенитета на одређеној територији, ортодоксном суверенитету конвенционално/традиционално схваћеног као манипулативног идеала недељиве централизоване и врховне/неоспориве моћи која извире из искључиво једног места/позиције и која се врши на некој границама спецификованој/стабилизованом територији, омогућавајући тако благостање на унутра и међународни систем или поредак држава на споља. О суверенитету и његовом хетеродоксном пимању ће бити више речи на крају овога поглавља.

Дакле, без обзира на то да ли се ради о „реалистичкој“ држави, у анархичном међународном окружењу, која се налази у сталном процесу акумулације и реакумулације моћи, или да се државно понашање детерминише преко правила, норми, принципа и начина доношења одлука, то јест преко ефеката идеалистичко-либералистички профилисаних међународних кооперација, држава се перципира као неки апсолутизовани сингуларни „мета-објекат“, нека незаобилазна просторна „мета-инстанца“: територија

свих територија. Такво монокаузално, ахисторизовано и деконтекстуализовано схватње, превиђа чињеницу да се коерцитивна моћ или капацитет државе не треба третирати као задат, дат једном за свагда и неоспорив на одређеној територији, већ да га треба узимати као исход многобројних и фрагилних историјских контингенција на којима почива државни легитимитет.

Коначно, држава се намеће као неки „сознајни“ образац преко кога се друштво препознаје и бива препознато, и без кога је немогућ социјални поредак, мада се друштву-у-држави сасвим аргументовано може супроставити, исто толико снажна, идеја државе-у-друштву (Migdal 2001). Ако друштво не може без дискурса простора/територије, свакако није незамисливо без дискурса државе. Укратко, нужно спацијализовано друштво није нужно етатизовано друштво.

Постојање аномаличних квази-држава, ентитета лишених институционално-правних својстава класичног државног, у њиховом случају: више јуридикског него емпиријског, суверенитета, и бифуркације на позитивни и негативни суверенитет, не значи негирање или трансцедирање државног мозаика као битног миљеа савремених политичких наратива глобалног ранга. Напоменимо, под негативним суверенитетом подразумевамо формално-правни услов анулирања спољног мешања у унутрашње послове неке државе у међународној арени, док под позитивним суверенитетом подразумевамо потенцијале који омогућавају држави супстантивни услов пружања политичких добара својим грађанима, слободу деловања у тој истој арени (Jackson 1990: 26-32). Ради се заправо о оптирању за плурикаузални третман нових спацијално-територијалних модалитета. Проблем је у томе што ти блокови простора своју онтолошку “тачку ослонца” још увек идентификују у односу на национално-државну скалу.

Напуштање/раскидање са „територијалном замком“ је готово увек ухваћено у „аутозамку“ територијалности (Shah 2012). Кад год ангажујемо неки “супра” или “суб” територијални термин глобализације ми као по правилу мислимо на скалирану трансфигурацију националне државе, на њен нормативно-вредносни апендикс. Фигуративно, поприлично је тешко „побећи од непријатеља кога носима на леђима“. Без обзира на евидентну егзистенцију територија ван матрице територијалне државе, и Реалистичка и Конструктивистичка школа теорије међународних односа подједнако региструје тај већ сасвим „ноншалантни“ однос националне државе према ентропији глобализације, њену прилагођеност новонасталом модалитету анархичности света.

Прецизније, логика територијалности инсталирана у националне државе се мање или више претворила у *raison d'état* логику провучену кроз све територијалне имагинаријуме и спацијалне трансформације. Намеће се питање како детектовани проблем симултано може бити и тражено решење. Потенцијални одговор лежи у потпуној деконструкцији дискурзивног некса чије је део. Другим речима, потребно је интерпретирати метанаратив

глобализацију не само као резултат одређених процеса који доводе до декаденције концепта граница, већ и као конститутивну компоненту истих. Нужно је реактивирати спацијалну историју различитих платформи у политици разумевања глобалног, изнаћи глобалне имагинаријуме који нису оптерећени манипулативним димензијама територијалних императива и модусима перцепције моћи и власти који их прате.

У својој бриткој, интригантној и *in medias res* поентираној анализи „територијалне замке“ Ниша Шах (Nisha Shah) ће идентификовати четири битна момента за разумевање појаве територије као политичког концепта (Shah 2012: 61-65): (1) апстракцију власти- реартикулисање разумевања моћи у смислу замене њеног екстраховања из персоналних квалитета носиоца одређеног статуса са имперсоналним, на владара и потчињене несводивим, ауторитетом државе; (2) интернационални суверенитет- ради се о својеврсном спацијалном дуализму, позиционирању унутрашњости државе, обележене редом и безбедношћу, као диференциране у односу на марцијалност међународног система држава, симултано егзистирање државе као територије и на међународне односе измештеног природног стања водило је ка формулисању територијалних лимита произашлих на непријатељству и страху, могућност политичког живота је била условљена одбраном територије; (3) пракса екстратериторијалности- претходни аспект је због могућности арбитарног мешања и потребе отварања комуникационих канала довео до формулисања дипломатског система амбасада, места које не само да су била изолована од, већ нису ни деградирала суверенитет земаља домаћина, што је територију дефинисало и као форму материјализације моћи, али и као правну категорију која је интензификовала признање територијалне државе као супстрата легитимног ауторитета, концепт територије је прилагођаван и подешаван потребама изградње легитимног суверенитета; и (4) прецизна административа демаркација- манифестује резултат дијалектичког односа између еуритмичне картографске репрезентационе моћи преко визуелне клишеизације територијалне државе и трансформације територијалности као нормативне подлоге политичког поретка у смислу перцепционог новума политичког простора (cf. Ruggie 1993; Biggs 1999; Brenner 1999; Agnew 2009; Kolers 2009; Elden 2010; Sassen 2013).

Уважавајући претходно, за дискурзивну демисију територијалне замке, није потребно само разоткрити и инсистирати на историјској контингентности модерне државе, већ и распаковати територијалну замку територијалне замке, деконструисати хипертрфорану нормативну натурализацију границама дефинисане територије, њену ригидну и стриктну физикализацију као реификованог и догматизованог подручја/константе политике (Shah 2012: 67).

Територија, дакле, није идентична/синонимна са територијалношћу, али територијалност као правни конструкт у функцији маркирања државне власти је постала превалентна формула аперцепције територије. Као таква, територијалност је класично схваћени атрибут међународног система, где је

правно испољавање државне власти постављено као неутуђиво, супериорно и omnipresentно у односу на територију. Саскиа Сасен (Saskia Sassen) истиче четири елемената дискорданције/асиметрије територијалности и територије као актуелно посебно важна (Sassen 2013: 24-30): (1) дебаланс класично схваћеног суверенитета делимично изазваног процесима глобализације; (2) дистинговрање правних инструмената које земље користе да би одредиле или конструисале територијалност; (3) јурисдикцијским нормама и правилима непокривене случајеве и питања повезана са територијом; и (4) дилуцију формалне државне моћи над територијом и тим регулаторним слабљењем испровоцирану редистрибуцију моћи у различитим државним секторима.

Консеквентно, своју теоретску позицију односа државе и глобализације не дефинише нити као глорификацију, нити као алтерацију државе, већ као њену трансформацију. Та трансформација је обележена процесом „иницијалне денационализације“, отварања простора страним актерима, специјализованим, полу-аутономним агенцијама и међународним режимима, за третман националне територије који се, у најмању руку, делимично разликује од традиционално схваћеног суверенитета. Долази до промена како на нивоу унутрашњег устројства демократске одговорности, тако и на нивоу организационог устројства интернационалног система и међународног права (Sassen 2008: 270; 2009: 580-582).

Одбацујући класичну/стандардну/колоквијалну перцепцију државних граница као пуких географско/просторно дефинисаних демаркационих линија, Сасен (Sassen 2009: 580-581; 2013: 30-31) пледира за њихово разумевање утемељено на комбинацији различитих граничних режима са различитим садржајима, те просторним и институционалним координатама условљеним различитим типовима протока, на пример робе, новца, информација или миграната). Граничне линије су можда најважнија карика, али ипак само карика, у дугачком ланцу контролних институција.

Притом, аналитички фокус није окренут генералном повећању (преко)граничних протока контролираних од стране националних држава, чак и онда када се јављају као укидање граничних рестрикција (на пример међународне финансије или услуге, као и културна размена), већ о новом спацијалном формату поимања и оперативности бордеринг процеса који резултују граничним просторима трансверзалним у односу на традиционално постављене и уређене границе.

Ради се о границама територијалних јединица/исечака, понекад херметички затворених „спацијалних капсула“, лоцираних унутар задатих оквира државне територијалности, слично „бабушкама“, које са националном државом, поред тога што је ова учествовала у њиховом оснивању и што може дерогорати тај оснивачки акт (закон или неформални аранжман), имају високо формализоване односе. Сасен (Sassen 2013: 32-36) као формалне варијације трансферзалних граничних простора, као инстанце препознате од стране међудржавног система и права, наводи, на пример, Општи споразум о

трговини услугама - модус 4 (General Agreement on Trade in Services, GATS) Светске трговинске организације (World Trade Organization, WTO)³ или Међународни кривични суд, док под неформалним варијацијама, непризнатим и неауторизованим инстанцама, подразумева, на пример, интерне системе за приватно трговање деоницама, такозване „Dark Pools“.⁴ Таква констелација није довела до нестанка или надјачавања суверенитета и територије као главних карактеристика савременог међународног/међудржавног система, али је резултовала конституисањем нових институционалних арена што је довело до делимичне децентрализираности суверенитета и денационализације територије (Sassen 1996: 29-30).

Очигледно је да за Саскију Сасен неолиберализам није довео до еманципованог безграничног света, већ да је узроковао појаву трансферзалних просторних форми које имају потенцијале који могу да смање али и потпуно анулирају класично схваћену, национално обојену, територијалност. У том смислу, ако национална територија и није превазиђена категорија, њено разумевање је постало изузетно комплексно са могућношћу, горе објашњеног, рекли би, својеврсног аутодебордеринг политичко-економског процеса.

Модерна политичка теорија и теорија међународних односа територијалност дефинишу уже у односу на неке од раније изнетих поставки: као спацијално детерминисану (контингентну) политичку владавину која, историјски не нужно, али данас готово искључиво, има облик модерне националне-државе, то јест националне и државне територије. Територија је, дакле, једна од исходишних, онтолошких компоненти државе, њен идентитетски/дискурзивни/наративни нуклеус. Са јачањем вишедимензионалног процеса глобализације расле су и расправе о новом положају националне-државе у распону од тврдњи које су, уважавајући конституисање мрежа наднационалних институција и аналогног измештања чворишта моћи, пледирале за њено “обесмишљавање” и/или “распадање”, до, релативно блажих поставки, које су, уважавајућу чињеницу да се државна власт сужава или дели са другим изворима власти, пледирале за сигнификантну промену њене улоге и функција. Држава, наравно, није „поражена“ ни и у епохи глобализације: успела је да задржи изузетно важну позицију.

Ако се, дакле, сложимо да глобализација подразумева континуирану екстензију и акцелерацију протока роба, новца, финансија, капитала, информација и људи на нивоу физичког простора, те релативно статичну и консолидовану социо-територијалну инфраструктуру која подржава такав проток, онда можемо ангажовати два амбивалентна/конфликтна процеса у стању сталног дијалектичког прожимања: (1) процес детериторијализације-

3 Према GATS, услуге могу да се испоручују на међународном нивоу преко четири различита модуса, позната као „начини снабдевања“. Режим/модус 4 се односи на услуге којима тргују појединци једне чланице WTO кроз њихово присуство на територији друге.

4 “Dark Pools” је приватно организован финансијски форум или берза за трговање хартијама од вредности. Они омогућавају институционалним инвеститорима да тргују анонимно све док се трговина не реализује и региструје.

као експресију спацијално-временске компресије; и (2) мултискаларну ретериторијализацију- као експресију избалансиране територијалне организације (Brenner 1999: 43). Једна од главних одлика привилегованог положаја модерне државе је повезана са избалансираности историјског гравитирања ка рационализацији, стандардизацији и компактности друштвених односа унутар националне територије са пуном реализацијом/остварењем те тенденције.

Територијализација је тако постала предуслов политичког и друштвеног битисања, а не резултат историјски профилисаних пројеката парцијализације и централизације. По Нилу Бренеру (Neil Brenner), епистемолошки примат државе (централност територијалног суверенитета) се базира на две премисе: (1) идеји простора као инертног социјалног програма који нији друштвено конституисан, организован или модификован, што резултује у спацијалном фетишизму неутралног безвременог и самобнављајућег простора неподложног историјским трансформацијама; и (2) идеји државне територије као унапред задате и неизбежне аналитичке инстанце, што завршава у методолошком територијализму који све спацијалне форме и скале третира као самодоволне и територијално профилисане географске јединице (Brenner 1999: 45-46). Надовезујући се на овако постављену логику, Бренер опсервира глобализацију или као глобални територијализам или као супра-територијализам подложен историјским метаморфозама, као дијалектички процес историјски конструисане детериторијализације/ретериторијализације “задужен” за компоновање/рекомпоновање/декомпоновање државне политике и институција. Територија је и генерисана државним активностима/динамизмом и њихов генератор.

Идеја националне територијалне државе, као својеврсне комбинације митолошких и прагматичних компоненти, „сакрализоване“ земље, седишта моћи и функционалног простора, фузионише неколико битних димензија које утичу на њену снагу (cf. Hassner 1997: 57): (1) симболичку димензију идентитета; (2) тотализујућу/оперативну димензију власти; и (3) организациону димензију делотворности.

По Макс Веберу (Max Weber), модерна либерална држава је бирократско-административни поредак, компулзорна асоцијација за организацију доминације која има монопол над легитимном употребом физичке силе унутар задате територије (Weber 1946) [1919]: 78, 82). Оваква дефиниција модерне либералне државе ће се рефлектовати и у ригидном одређењу Ентонија Гиденса (Anthony Giddens) који сматра да је модерна национална држава, за разлику од традиционалне државе, контејнер моћи чије се административне надлежности поклапају са њеним територијалним разграничењима (Giddens 1985: 172). Истине ради, Вебер (Weber 1946) [1919]: 79), такође, сматра да је покорвање законима државе условљено како снажним мотивима страха и наде, страха од „магичних“ осветничких моћи

властодржаца и наде у награду на „овом или оном“ свету, тако и интересима најразличитијих врста.

Провеберијанско дефинисање модерне (територијалне) држава Мајкла Мана (Michael Mann) обухвата/обједињује четири класе елемената (Mann 1986: 112): (1) диференцирани сет институција и односних службеника/персонала који их оличава; (2) централност/концентричност доношења политичких одлука; (3) границе које утврђују територијалне домете истих; и (4) монопол над доношењем закона и принудном моћи. Било како било, проблем са веберијанском перспективом у концептуализацији државе се манифестује чињеницом да монопол камуфлира она стања када је власт спорна и фрагментирана, као што и појам „легитимности“ замагљује могућност различитих типова власти, то јест незадовољство и аверзију према преовлађујућим формама власти.

Све у свему, инетрпретативни фокус се помера са државе као креатора правила и носиоца ексклузивне употребе силе за поштовање властитих одлука на многобројне форме интеракције више засебних система карактеристичних за свако људско друштво. Држава, дакле, има ограничену и нефиксирану аутономност. На тој линији, напоменимо као релевантну дихотомију Мана (Mann 1986: 113, 114) на деспотску и инфраструктурну моћ државе.

Деспотска моћ одређује преко могућности државне елите (доносиоца одлука) да у одређеном обиму предузима активности по сопственом нахођењу: без преговарања (или консултовања) са цивилним друштвом (недржавним актерима), па чак и против његових интенција. То је, заправо, моћ над цивилним друштвом. Инфраструктурна моћ манифестује капацитет државе да продре у цивилно друштво и да логистички имплементира политичке одлуке, то јест да посматра, контролише и координира спровођење властитих одлука. То је, дакле, моћ да се утиче на цивилно друштво и да се централизује координација његових активности преко властите (државне) инфраструктуре.

Фундаментални квалитет државне моћи је рефлектован преко њеног територијалног модуса егзистенције. На тој линији, предржавна друштва су остварена преко социјалног принципа, преко друштвеног дефинисања територије, док искорак у процесу стварања државе заправо представља територијално дефинисање друштва државе. Рис Џонс (Rhys Jones) сматра да се такво идејно стајалиште може критиковати јер анулира утицај друштвених значења и пракси, те сматра да је државна територијалност перманентни државни пројекат генерисан и трансформисан у односу на компететивне програме/нарације/дискурсе државних службеника или државне администрације од националног до локалног нивоа, што државу чини динамичним, концептуално отвореним, несвршеним и хетероморфним простором (Jones 2007: 3-4, 34).

Сматрајући да Веберово идеалтипско дефинисање државе не кореспондира са варијантом државе у којој и коју свакодневно живимо, Џоел Мигдал (Joel Migdal) је разматра као манифестацију поља моћи које

је обележено претњом насиљем и употребом насиља, те обликовано преко два елемента (Migdal 2001: 16): (1) представом кохерентне, контролишуће организације на некој територији, која представља све људе обухваћене том територијом; и (2) актуелним праксама њених многобројних делова. Представа државе подразумева перцепцију државе од споља и изнутра као главног и одговарајућег креатора/дизајнера правила унутар декларисане територије, она, без обзира на потенцијалну нескладност или неусаглашеност својих делова, претпоставља ентитет који је довољно аутономан, унифициран и централизован и који има две врсте граница: (1) територијалне границе између држава; и (2) друштвене границе између државе (јавних актера и агенција) и оних над којим се влада (недржавних, приватних актера и друштвених снага).

Додајмо, чак и уско постављена дефиниција модерне националне државе може варирати/осцилирати на три начина (cf. Kahler 2006: 4-5): (1) појединци и групе се разликују по њиховој територијалној привржености како по самој идентификације са неком специфичном територијом тако и по интензитету те идентификације, (2) територија може бити мање или више важна у неком потенцијалном конфликтном преговарању и на материјалном плану контроле људима и ресурсима, и, нарочито, на симболичком/иконичком нивоу; и (3) по територијалном режиму, то јест по нормама/вредностима, институцијама/устројству и праксама/организацији територијалног управљања/администрације.

ОРТОДОКСНИ *versus* ХЕТЕРОГЕНИ СУВЕРЕНИТЕТ

Жан Боден (Jean Bodin) је први (Bodin 2004 [1576]), више прескриптивно него дескриптивно, дефинисао појам суверенитета, који је извео из појма *maiestas* (врховништво), као фундаментално својство државе. Суверена власт је: апсолутна, јединствена, неотуђива, непреносива, а посебно је апострофирана недељивост као једна од њених незаобилазних и фундаменталних карактеристика. Треба напоменути да је Боденово разумевање суверенитета дубоко укоренењено у историјски контекст у коме се појавило. Било је реакција на Вартоломејску ноћ, покољ неколико хиљада хугенота из 1572, и теорију хугенотског монархоманизма, на виђење државе у којој су односи регулисани законом, а моћ владара битно оганичена (Andrew 2011: 75).

У класичном политичком дискурсу, суверенитет, што је више ноторност него нека новина која се често аналитички превиђа или потцењује, подразумева, са једне стране, и унутрашњу, централизовану или „домаћу“ перспективу, највишу и ултимативну власт унутар државе, одговорну за мир и просперитет фундиране на хијерархијском односу суверена и њему подређених; и, са друге стране, спољну, децентрализовану или легалну перспективу, однос формалне једнакости, признатости од стране других, исто тако, признатих држава, одговорну за потенцијалне колизије и антагонизме, анархичне димензије односа међу државама. Суверенитет је, аналогно претходном приступу,

пуно територијално устројство неке политичке власти. Имајући ово на уму, формула суверенитета, заправо, обухвата и домаћу хијерархију и међународну анархију, да би функционисао „на унутра“, он мора бити признат „од споља“.

За Ханса Моргентауа (Hans Morgenthau), корифеја класичног реализма (Morgenthau 1948: 209-210, 243-267; 1948a), суверенитет има класично/ортодоксно/„сакросанктно“ значење територијом ограниченог и недељивог врховног ауторитета у креирању и спровођењу закона. Ради се о држави која или јесте или није суверена. Лиминално, половично или парцијално стање државног суверенитета није могуће. Претходна конклузија имплицира да неки политички ентитет бива државом само уколико располаже са сувереном моћи. Непропитујућа „истинска“ природа државе се манифестује њеним темељним принципом: аксиоматским, дакле, апсолутним суверенитетом.

Мада је неореализам фокусираност на атрибуте државе трансферовао на квалитете релација међу државама, изводећи сувереност држава из непостојања вишег ауторитета у међународном систему, из концепта анархије, задржао је његово ортодоксно разумевање, поготово у својој структуралној варијанти, држећи свако одступање од такве формуле небитним или достојним игнорисања (Biersteker and Weber 1996: 3-6; Lake 2003: 306). У том смислу, Кенет Волц (Kenneth Waltz) држи да суверенитет значи да сама држава одлучује како ће се носити са својим унутрашњим и спољним проблемима, укључујући и то хоће ли или неће тражити помоћ од других и тиме ограничити своју слободу преузимањем обавеза према њима (Waltz 1979: 96).

Оног момента кад је систем суверених држава успостављен, структуриран преко анархије, он се, за неореалисте, конформистички, преко балансирања снаге, регенерише клонираним системским јединицама, док се капацитет за објашњење радикалних/револуционарних промена своде на нулу. Главна реалистичка/неореалистичка хипотеза разумевања друштва је, дакле, повезана са репродуктивном, а не трансформативном логиком (Ruggie 1983: 285).

Додајмо, без обзира да ли се ради о некој природној, преегзистентној карактеристици држава, што је случај у императивној реалистичкој реторици, или о тумачење суверености као најбољег и најефикасније процесуалног “социјално-нормативног” принципа за регулисање политичког живота и на споља и на унутра, што је карактеристика либералне реторике, међународне организације су директно повезане са независним државама које им поверавају/гарантују одређени износ моћи. У том смислу, оне не представљају никакву претњу државном суверенитету (Adler-Nissen 2013: 181).

У неореалистичком табору, једино Роберт Гилпин (Robert Gilpin) посвећује већу пажњу државној територијалности наглашавајући да се модерна национална држава разликује од премодерног пандана по томе што постоји чврста централна власт као диференцирана друштвена организација и што се контрола спроводи на прецизно дефинисаној и континуираној територији (Gilpin 1981: 121). По њему, на међународном плану територијалност се може третирати слично функционисању имовинског права. Као што редистрибуција

власничких права сигнализира базичне/структуралне промене у сфери домаће политике, тако и редистрибуција територија која прати ратне сукобе указује на базичне/структуралне промене у сфери међународне политике.

Конструктивисти сматрају да су и спољна и унтрашња варијанта државног суверенитета, као и сви његови аспекти, већ садржани у реалистичкој дефиницији: територија, власт, популација и признање, друштвено конструисани обрасци. Ради се о променљивим, динамичним али и персистентним друштвеним чињеницама, о социјалном конструисању текста и контекста суверенитета који су формулисани/реформулисани преко интеракције разнородних ендогених државних пракси и норми унутар интерсубјективно препознатљивих заједница и који су, никада потпуно завршени, контингентни и културно условљени.

Суверенитет, дакле, настаје као исход различитих телеолошких профила држава, он није њихов природни генотип, и амалгимира читав низ временски и просторно променљивих пракси и политика. Међутим, без обзира на то што одговор на питање шта је анархија бива стално променљива мутуална формулација инволвираних држава, јер је њихово динамично понашање условљено културном мрежом приписаним/регулисаним значењима (Wendt 1992: 396-397), конструктивистички суверенитет остаје инхерентна карактеристика свих држава чланица које чине ефективни међународни државни систем (Lake 2003: 308-309).

Поређења ради, рецимо да биополитички суверенитет настаје када се биомоћ сусретне са ортодоксном/класичном варијацијом суверенитета и да се мање реферира на ефикасност владавине права, а више на оријентисање/dezоријентисање/реоријентисање и дисциплиновање популације на некој територији (Swiffen 2011: 63, 93). Било како било, покушавајући да одговори на четири врсте примедби/проблема, оне које се тичу ирелевантности, неодређености, некохерентности и нормативних недостатака, Нил Вокер (Neil Walker) суверенитет дефинише као дискурзивну форму која је усмерена на постојање, изражавање и природу врховне моћи: моћи која уређује партикуларне политичке заједнице, и која настоји да установи и одржи идентитет и статус неке политичке заједнице као такве, као и да пружи стални извор и пропулзију највишег ауторитета за њен правни поредак (Walker 2003: 6).

Стивн Краснер (Stephen Krasner), опет, разликује четири типа суверенитета који не морају да буду логички повезана или да корелирају у пракси (Krasner 1999: 9): (1) домаћи суверенитет- тиче се организовања јавне власти унутар специфичне државе и способности оних који са њом располажу за ефикасну, делотворну и потпуну контролу; (2) интердепендентни суверенитет- тиче се способности јавне власти да надгледа прекогранично кретање; (3) интернационални суверенитет- тиче се узајамног признавања држава и других ентитета; и (4) вестфалски суверенитет- тиче се немешања екстерних актера, то јест њихово елиминисање из конфигурације власти.

Спољни суверенитет не открива готово ништа о унутрашњем суверенитету. Степен делотворности политичке власти унутар државних граница, њена организација и ниво контроле, не морају нужно утицати на међународни правни и “вестфалски” суверенитет. Они се могу сматрати примерима организоване хипокризије, јер се никада нису налазили у неком трајнијем еквилибријуму, у ситуацији да није било континуираних покушаја за њихово нарушавање и довођење у стање дисбаланса.

За Краснера, дакле, суверенитет је вишезначан и представља у различите типове/флукове моћи вертикално, дубински инсталиране/укорењене сегрегираних праксе, које се више ослањају на егоистичне државне интересе, него на нормативна начела. Он их не елаборира као диверзификовану активацију/операционализацију једне ултимативно уређујуће и системске моћи оријентисане на хармонизацију, хомогенизацију и одржавање целокупне политичке заједнице (Walker 2003: 8). Поред тога, Краснерова концептуализација суверенитета је статична и пасивизирана, она не помаже у елаборирању различитих изазова на које наилази суверенитет и плаузибилности његове трансформације.

Рекапитулирајмо, Вокер (Walker 2003: 9-10) идентификује два стадијума у развоју лингвистичких специфика/жаргона суверенитета: (1) вестфалску фазу/жаргон- где се суверенитет, поред тога што је међународни поредак подржан са правним инстанцама Уставног права, усмереног на регулисање унутрашњег поретка суверених држава, и Међународног права, усмереног на регулисање односа међу сувереним државама, интерпретира преко једнодимензионалне оптике оптерећене супрематизацијом државе и манифестоване мета-језиком политичких и других наука које, наводно пружајући фактографска објашњења и оправдања, осмишљавају свет у којима је оперативан; и (2) поствестфалску фазу/жаргон- где, захваљујући глобализацији, мултидимензионалности и конституционалном плурализму, долази до корозије/ерозије класичног имагинаријума суверене државе, интензификовања транснационалне културне, медијске, трговинске и туристичке интеракција између грађана, као и повећања типова и квантитета уговора међу државама, што је резултовало редуковања војног суверенитета (постојањем војних савеза овог или оног ранга), економског суверенитета (функционисањем Међународног монетарног фонда, Светске банке или Светске трговинске организације) и политичког суверенитета (случај Европске Уније) и довело државу у положај да све теже контролише своје границе по разноврсним питањима. Поствестфалски жаргон суверенитета више не претендује на омнипотетна објашњења и „замрзнуту“ слику света са сувереном државом као неизбежним политичким постулатом. Мада глобализација донекле оспорава апсолутност државног ауторитета и, следствено, суверенитета, није до краја разјашњено како ће се потенцијални пробрајај у смеру постсуверенитета реализовати.

Један не мали број актуелних интерпретација суверенитета се надовезују, коментаришу, критикују или су под директним утицајем дела Ђорђа Агамбена (Giorgio Agamben), на начин да померају своја аналитичку перспективу са његовог апсолвирања као организационог начела међународног система на питања која се тичу утемељења управљачких потенцијала и консеквенци упражњавања ничим ограничене, тотализујуће државне моћи на незаштићену и вулнерабилну популацију (Agamben 1998, 2005; Humphrey 2004; Agnew 2005; Gulli 2007; Jones 2012; Dunn and Cons 2014).

Агамбеново разумевање суверене моћи државе, његова теорија суверенитета, се базира на идеји „парадокса суверенитета“ и њој консонатној идеји „голог живота“. Аргументациони нуклеус за формулисање „парадокса суверенитета“ можемо идентификовати преко асимилације логике насиља која стоји иза често цитиране тврдње Карла Шмита (Carl Schmitt) да је суверен онај ко одлучује о изузетима/ванредним стањима (Schmitt 2005 [1922]: 5).

У том смислу, Агамбен (Agamben 1998: 15) анализира чињеницу да је суверенитет, истовремено унутар и ван правног поретка, да може суспендовати важење закона, то јест да себе искључи из правног поретка иако је укључен у исти. Суверена моћ заправо почива на проглашењу ванредног стања, где је изузетак оно што не може бити укључено у целину чији је део и не може бити део целине у коју је већ укључен. Логика суверенитета је, дакле, својеврсна не-логика, логика парадокса: процес конституисања правила је процес њихове суспензије/дерогирања. Суверенова могућност да нешто забрани, а нешто изузме од тих забрана, репрезентује фундаменталну карактеристику егзистенције модерног човека.

Такава констелација је условила претварање људи/мигранта/избеглица/азиланта у *“homines sacri”*. *Homines sacri* је антички римски правни институт који је дефинисао посебну маргинализовану/забрањену групу људи за чије убиство није прописана било каква врста одговорности/казне, али који, апсурдно, нису смели бити жртвовани у религијским церемонијама и ритуалима (Agamben 1998: 71-75). У питању је статус обележен радикалном депривираношћу од политичких, друштвених, културних и грађанских могућности, о потпуно деструираној субјективности без било које форме освешћености, права и потенцијала за политичко деловање.

Људи постају нека врста социјалних “мутанта/зомбија”, физиолошких носиоца и рефлективних исхода целовитог претпања политике у биополитику. Сведени су на билошку димензију, биолошку патњу или сведочење исте, они више нису чак ни објекти већ абјекти (Papastergiadis 2006). Репресивни језик дисциплинујућег паноптикона Фукоа је замењен репресивним језиком опресивних граничних режима и избегличких логора Агамбена, који нису изузетак од политике већ њен опомињући и узнемирујући модерни клише, превалентна, егземпларна и есенцијална политичка структура. Наше “редовно стање” је постало “ванредно стање”. Како је то већ рекао и Валтер Бењамин (Walter Benjamin): наслеђе угњетених/потлачених сугерише да ванредно

стање које живимо није изузетак већ правило, те да се мора доћи до концепта историје који ће то уважавати (Benjamin 2007 [1955]: 257).

Тако, мада су изузети од важења целокупног правног система, али подређени важењу ванредних правила, дискурзивна позиција граница и избегличких логора не манифестују одступање или одустајање од устаљене функционалности и оперативности државе. Насупрот томе, они су предвидљиво и очекивано проширење и увећање њене моћи. То су “ванредни простори” у “нормалном” државном простору, зоне организовања живота и смрти, где у име територијалне безбедности, националног интегритета или хуманитарне интервенције могу бити почињени најбруталнији злочини.

Један од могућих праваца критике Агамбенове теорије суверенитета је да се концепти избегличких логора и граница не могу третирати као концептуални израз неке једнодимензионалне, инваријабилне, унисоне и равномерно распрострањене суверене моћи, већ да се ради о компресији/кумуляцији суверене моћи, о последици њене акумулације и оријентације на специфичне зоне искључености, које су створене контра специфичне популације.

У складу са тим, уместу сингуларности хипертрофиране суверене моћи простора изузимања, може се говорити о хиперсензитивним зонама обележеним плуралитетом форми компететивних и преклапајућих моћи, које нису *a priori* манифестација суверене моћи, већ *a posteriori* манифестација њене нестабилности (Dunn and Cons 2014: 95). Ради се, дакле, о релативно хаотичном стању где се, без обзира на бирократски апарат који тендира да изједначи стварност и репрезентацију, селектује између различитих програма, пројеката и формулација моћи, чији интезитет и трајност не могу бити гарантовани, већ су више или мање плаузибилни.

Одбацујући могућност да се макар теретски реконструишу историјске и контекстуалне компоненте/моменти/трајекторије/поставке/логике које утичу на суверене одлуке у тако комплексно схваћеним зонама, као што је то случај са контингентном перцепцијом суверенитета, Елизабет Кален Дан (Elizabeth Cullen Dunn) и Џејсон Конс (Jason Cons) суверене активности у тим просторима означавају као последице алеаторног суверенитета: оног који почива на стохастичком методу расуђивања и стохастичком калкулусу моћи (Dunn and Cons 2014: 101-105).

Истине ради, мада је понекад могуће сагледати/анализирати неку ситуацију кроз историјску оптику, одлуке у сензитивним зонама често директно зависе од испољавања/самовоље индивидуалних актера, што намеће разновразне рестрикције попут немогућности обухватања целине потенцијалних фактора релевантних за неку одлуку и немогућности предвиђања целине спектра смераних и несмераних међусобних интеракција и/или интерсекција истих. Суверенитет еволуира преко неравномерне дистрибуције кроз простор и време, тако да се одступање од њега треба више третирати као правило него као изузетак (Benton 2010: 287). Алеаторни

суверенитет, дакле, подразумева аберацију класичног суверенитета у смислу постојања више симултаних, просторно изолованих, опција/шаблона/мустри моћи, где серија релативно незнатних трансгресија правила пласираних неким кодом суверенитета резултује његовом ерозијом, компромисом или потпуним колапсом.

За Ајву Онг (Aihwa Ong), глобализацијом иницирана дестабилизација конвенционално схваћеног суверенитета се манифестује концептом „градуалног суверенитета“ (Ong 2006: 77-78). Наиме, у оквиру пост-развојне ситуације, градуални суверенитет се, преко разноврсних технолошких зона, реферира на еластичну организацију суверенитета, где флексибилне владе, задржавајући контролу над целокупном територијом, неке њене делове прилагођавају захтевима глобалног капитала и глобалних финансијских токова преко конституисања простора/зона детерминисаних политичким условима диктираним/изједначеним са захтевима корпорација, које су снабдевене/овлашћене од стране односних држава “октроисаном” индиректном моћи за такву врсту семи-суверених активности.

То резултује тиме да владе више нису искључиво оријентисане ка јачању и очувању искристализованих националних ентитета, већ да су једним делом ангажоване на администрирању веза диференцираних простора и популација са глобалним тржиштем. Таква констелација нарушава иманентност територијалног кодирање спацијалних атрибута суверенитета, те се у игру уводи и његова дељивост, преко мрежних образаца суверене експресије као подједнако ефикасне у односу на територијални пандан.

За Јенса Бартелсона (Jens Bartelson), проучавање суверенитета, пре свега, значи не одговор на питање шта он заправо јесте, већ проучавање и повезивање дијахронијске димензије текста суверенитета и начина његовог сазнавања са еклатантним тешкоћама у савременој, синхронијској димензији текста и сазнавања истог. Анализирајући проблем персистентности идеје недељивости суверенитета (Bartelson 1995: 4), он прво полази од констатације да се суверенитет може тумачити као симболички алгоритам путем кога доживљавамо политички свет који живимо, али који не мора нужно да стоји у неком детерминишућем односу према перципираном свету (Bartelson 1995, 2008, 2011).

Постоји још један разлог зашто се суверенитет тешко редефинише и зашто се тешко одустаје од пресумпције његове недељивости. Наиме, појам недељивости је учинио могућим да се премести и подели суверенитет између различитих актера индентификујући оно шта треба да се премести и подели, постајући тако, у своме практичном испољавању, услов властите дељивости.

Генаолошки посматрано, још од Жана Бодена, дакле, од шеснаестог века, локација суверенитета је сингулараност/Једно, без обзира да ли је у питању неки појединац/личност, део народа или народ сам, а не плураланост/Мноштво. Његова недељивост се третира као нужна за јединство и континуитет државе, за њену способност да одговори на спољне и унутрашње

претње и за формулисање међународног државног система. Она је заправо представљала еманацију трансцеденталног, непропитујућег јединства карактеристичног за антички и средњовековни универзализам.

Недељивост суверенитета је тако постала непропитујући темељ модерних политичких поредака и модерних политичких интерпретација, чак и онда када је у оптицај ушла нација, без обзира на чињеницу што њен однос са политичким пројектима/аранжманима никада није био глалак и подразумевајући. У том смислу, измештање суверенитета са Бога на монарха, са монарха на народ/нацију, а са народа/нације на целокупно човечанство је било могуће зато што је супстрат политичке власти остао исти преко иманентног својства недељивости.

Без обзира на то што пракса политичке власти врло често показује супротно, одбацавање недељивости суверенитета би довело до поприличног појмовног хаоса и неконгруентности модерне политичке теорије. Бартелсон (Bartelson 2011: 93-94) предлаже истраживање историјски профилисане онтологије симболичког кодирања суверенитета, које би установило шта нас је то довело до тачке да његова недељивост манифестује његову интелигибилност. То би нас још више сензитизовало за могућност да Многи претходе Једном и да је једина ствар која нас тера да мислимо другачије агресивно наметање те контра-формуле свету који живимо и који нас живи.

Притом, контингентност/евентуалност државе, специфичним политичким дискурсом партикуларно и историјски профилисано место/моменат односа власти и заједнице, није само ваљано аргументована недостатком њене суштине или нужности, већ и потенцијалом да не постоји, да може бити замењена. Акциденталност државне компартиментализације политичког простора, као израза дубљих питања о политичком поретку, може бити потврђена неком новом политичком технологијом (Bartelson 2001: 180). Међутим, проблем је што на симболичком плану свака критика државе води ка још јачем инсталирању/оснаживању про-државних дискурзивних позиција, те подразумева потпуну деструкцију државоцентричног политичког поретка. Наиме, политичка теорија и политички поредак готово никад, ако су и усмерени ка истом циљу, нису симултани.

Ребека Адлер-Нисен (Rebecca Adler-Nissen) суверенитет објашњава (Adler-Nissen 2008, 2013) преко ангажовања теоретског пројекта Пјера Бурдјеа (Pierre Bourdieu). Чак и за најшире постављено, уводно разумевања доприноса Пјера Бурдјеа апсолвирању светске политике, потребно је укрлатко презентовати његове базичне социолошке концепте (Pouliot and Mérand 2013): (1) хабитус- динамични пресек структуре и акције, личне и групне/колективне историје која за појединца представља сет инструкција, принципа и диспозиција одређујућих за усмеравање ка овој или оној пракси (Bourdieu 2013 [1972]: 82-83); и (2) поље- социјални простор структуриран преко три аспекта: (2.1) хијерархизованих односа моћи изражених у форми различитих врста капитала, (2.2) аутономних објеката борбе карактеристичних за свако

поље и (2.3) непропитујућих, постулираних правила/знања унутар дате социјалне ситуације/заплета, познатих и као докса (*doxa*), сваки појединац заузима одређену позицију у (нпр. политичком, економском, националном, културном, међународном или симболичком) пољу (Bourdieu 1993 [1980]: 72-77).

За разлику од неореалистичког акцентирања структуре и баланса моћи као супстрата међународних односа и конструктивистичке инверзије структуре са аутентичним нормативно-културним полигоном, Бурдје истиче захтев за анализом различитих позиција кроз њихов међусобни односе у одређеном пољу, док национална и међународна поља чине оно што можемо да одредимо као глобални простор. Притом, структуре нису неки систем значења или калкулус моћи, већ топографски простори (Pouliot and Mérand 2013: 33).

Сматрајући да је симболичка моћ исход перформативности језика и да фаворизује одређени тип доминације, он, парафразирајући дефиницију државе Макса Вебера, сматра да иста располаже монополом на легитимно симболичко насиље. Држава се не инкарнира само у објективним организационим структурама и механизмима, већ и у подручју субјективних менталних структура и категорија перцепције и мишљења (Bourdieu 1998: 40). Држава располаже са мета-капиталом, збиром различитих врста капитала (на пример коерцитивног, политичког, правног, финансијског итд.) који су историјски акумулирани. Она је и актер и простор позиција/структура, више улог у игри различитих актера који се боре за наметање властитих визија и подела, него институција (Pouliot and Mérand 2013: 36).

У складу са претходно изнетим, за суверенитет можемо рећи да обједињује и конститутивне и регулативне перспективе. Он конституише државни систем као мет-политички ауторитет у светској политици, манифестује онтолошки фундамент моћи. Међутим, преко регулисања међународних односа и закона, он, такође, профилише и оквир за деловање, обезбеђује правила игре преко прескрипције политичких и правних норми или институционализације политичке моћи (Adler-Nissen and Gammeltoft-Hansen 2008: 198-203; Adler-Nissen 2013: 184).

Поред и независно од тога, суверенитет се (ре)формулише/показује/изводи и на нивоу/инстанци свакидашњих политичких, социјалних и легалних пракси од стране заинтересованих актера (појединаца, државних представника или приватних компанија). Он није само академски концепт, већ је и стварни/актуелизовани објект, што захтева како интерпретацију различитих пракси тако и интерпретацију различитих симбола, церемнија или ритуала у поводу компетитивних третмана суверенитета на нивоу борбе за моћ или афирмацију неког идентитета. Другим речима, да би што боље разумели међународну сцену, потребно је да у процес њеног разумевања уведемо појам транснационалног поља, сачињеног од држава са генуитетним историјама и неподложног значењском диктату само једне платформе, једне

државе. То поље структурира позицију неке државе, одређује њене статусне координате, (Adler-Nissen 2013: 185).

Све у свему, истраживање мета-капитала неке државе може помоћи у разоткривању обима и врсте утакмице, тактика и стратегија повезаних са суверенитетом обележеним другим тактима и стратегијама по питању власти потеклим из међународних организација, друштвених покрета или тржишта. Укратко, можда више него конструктивистима, бурдјеовској поставци социологије одговара тврдња да је суверенитет оно што државе/ми (транснационално/међународно поље и следствене концептуализације и праксе) од њега начинимо (cf. Bartelson 2011: 93).

Ослањајући се на, горе идентификовану, бифуркацију државне моћи Мајкла Мана на деспотску и инфраструктурну варијанту, Џон Агњу (Agnew 2005, 2009) указује на то да инфраструктурна моћ може бити ангажована преко мрежа, које нису нужно територијалне, у екстерним зонама које генеришу, што може резултовати детериторијализацијом актуелне државе и ретериторијализацијом око политичких ентитета попут региона или ЕУ. Симултано, у зависности од типа идентитета који елите селекутују/креирају/дизајнирају (нпр. критеријум може да буде неки други територијални ниво какав је регион или неки нетериторијални ентитет какве су међународна организација), деспотска моћ не мора нужно бити упражњавана преко оријентисаности на задату, сингуларну, статичну или централизовану територију/власт. Она може бити оперативна и уз дисперзивно постављену социјалну платформу моћи. То дестабилизовање/преобликовање територијалних фундамената суверенитета у зависности од деспотске моћи, то јест релативне снаге централне власти државе на плану степена и трајности ефикасног и легитимног апарата владавине и у зависности од инфраструктурне моћи, то јест њене консолидације на плану износа државне регулације обезбеђивања јавних добара/услуга и функционисања тржишта на спецификованој/демаркираној територији, Агњу приказује преко четири идеална типа режима/система ефикасности суверенитета.

Ради се о (Agnew 2005: 443-446; 2009: 129-132): (1) класичном режиму суверенитета- који је најближи оном што се подразумева под метанаративом Вестфалског суверенитета, обележеним високим износом делотворности централне државне власти и, такође, пуним ангажовањем деспотске и инфраструктурне моћи на ограниченој државној територији, чак и када је у оптицају зависност од страних инвестиција и извоза роба и услуга (случај Кине); (2) империјалистичком режиму суверенитета- манифестује дијаметралну супротност класичној варијанти и израз хијерархизованог разумевања светске политике, централна државна власт је битно зависна и контролисана од стране спољних фактора (држава или институција попут Међународног монетарног фонда), унутрашња организација државе и инфраструктурне кохезине силе су изузетно слабе, корупција је екстремна и постоје сепаратистичке тенденције (случај Блиског Истока и неких делова Јужне Америке); (3) интегративни режим

суверенитета- представља случај Европске Уније и подразумева симултано постојање, од државног до субдржавних нивоа, различитих форми управљања и организације у оквиру различитих функционалних, често нетериторијалних, арена, што је резултовало изразито комплексним суверенитетом (ипак, мада је централна власт новоствореног ентитета и држава чланица мања него када су биле самосталне, уочљива је територијална димензија неких облика инфраструктурне моћи); (4) глобалистички (глобалист) режим суверенитета-обухвата глобалистичке државе утемељене на хегемонији, комбинацији присиле и пристанка зарад обезбеђивања што већег степена приближавања других држава властитим аспирацијама и циљевима (случај Сједињених Америчких Држава), због форсирања глобалних финансијских центара као битне карактеристике ових режима, они, више од свих осталих, почивају на нетериторијалним механизмима моћи.

Главна интенција Агњуа (Agnew 2005: 456) је била да се прикључи критици конвенционално схваћеног суверенитета критиком перцепције спацијалности као апсолутне територијалности путем идеје о комбиновању централне државне власти и консолидоване и отворене територијалности, а све пропуштено кроз филтер симболичке и материјалне ефикасности његовог функционисања.

Рећи ћемо, на крају овога дела монографије, анализирајући постструктуралистички, то јест постмодерни или постпозитивистички приступ, да поред горе скицираног схватања суверенитета код Мишела Фукоа и Јенса Бартелсона, Ричард Ешли (Richard Ashley) апострофира парадокс анархије/суверенитета одређујући га као директно пропорционални однос између давања на значају међународном поретку и, следственог, повећања значаја децентриране структуре државног система. Што више потенцирамо међународну кооперацију, то више потенцирамо нарцисоидност суверених држава (Ashley 1988, 1995; Bickerton, Cunliffe and Gourevitch 2007: 28-31).

У том смислу, позиционирање врховног ауторитета унутар државе, подразумева одбацивање било ког ауторитета изнад ње, па фокусираност на трансформације међународног поретка, који се, иначе, увек изнова мора фабриковати, а онда хармонизовати у глобалном процесу, подразумева разматрање/разобличавање његовог фундаменталног концепта, који у оваквој дискурзивној конјункцији није анархија већ суверенитет, место где се све политичко рађа и где све политичко одлази у ништавило аналогно његовој ексклузивној и тиранској политичкој природи.

Било како било, то је резултовало додатним постструктуралним „парадоксом парадокса анархије/суверенитета“. Одбацивање суверенитета као нужног и натурализованог, његово разумевање као флуидног смењивања дискурзивних и епистемичких пројеката овог или оног ранга, са фаворизовањем недржавних актера и покушајем ампутације анархије из свих друштава за сва времена, није окончано еманципаторском перспективом. Наиме, ниједна постструктуралистичка/постмодерна егзегеза текста суверенитета није

резултовала неким новим политичким предлошком, неком новом политиком на радикално новим интелектуалним постаментима.

КОДА I

Summa summarum, као фундаменталне карактеристике трансформисаног разумевања простора, територије и суверенитета са значајним импликацијама на међународне односе глобализоване/пост-глобализоване постмодерности можемо навести:

1. Идеју да је простор хетероморфни, децентрирани и релациони друштвени конструкт или формат, перспектива мноштва, плуралности и хетерогености изједначена по важности са перспективом времена, да је социјално (ре)продукован и посредован различитим друштвеним факторима, а различит од физичке/природне материјалности и историјских елемената, то јест од периципираног (“првог”) и замишљеног (“другог”) простора, чија комбинација креира живљени (“трећи”) простор, који, надилазећи бинарну поставку властитом триалектиком, пружа могућност “објективизованом” или “естетизованом” ангажману у смислу отпора моћи/опресивности као његовој иманентној компоненти. Поред времена, перпетуирано (ре)артикулисани простор је ко-конститутиван и са политиком, он је генерисан са моћи и генерише “геометризовану” моћ, без њега нема односа са дистингвираним Другима и на томе односу формулисаног социјабилитета. Мада социјални простори апсорбују или рефлектују превалентне производне односе, они се не могу свести на исте, као и што не представљају изоловане спацијалне целине, већ се преклапају, мешају и хијерархизују. Нефинализовани, отворени и флексибилни простори постмодерности захтевају и специфичну врсту релационог идентитета и спацијалне социјализације: конструкције, реконструкције и деконструкције просторног како на плану имагинаријума, тако и на плану свакодневне просторне праксе која некога квалификује за припадника неког територијално спецификованог и заокруженог енититета. Фокусираност на јуридикчко-дискурзивну моћ суверенитета и закона, базираних на различитим облицима прохибиција и репресије, премештена је на делимитирање продуктивне дисциплинарне (паноптичке) моћи научних, политичких или војних стратегија тога ранга, са макро-просторних скала тоталне историје на мезо-микро варијанту генералне историје. Такав простор дозвољава могућности да у оквиру сингуларног стварног простора у јукстапозицији постоји више дисонантних простора и као тополошки, дисконтинуирани простор подразумева осмозу нелинеарног времена и транскаларног простора са диференцираним, високо комплексним и несводљивим релационим мрежама аутономних актера, какви су мултипликовани регионални, мрежни, флуидни или ризомски простори.

2. Територијалност је оруђе медијације/интерсекције путем којег се повезују простор и друштво, кластер историјско-вредносно профилисаних

нефиксираних акциденција, социјалних пракси које манифестује аспирације појединача, група или институција да контролишу или утичу на људе, ствари, феномене, процесе или односе на одређеном различито скалираном географском ареалу. Територијалност продукује спацијалну класификацију и изражава комплекс дискурзивно/наративно усклађених текстова, граматика, симбола, ритуала, церемонија, икона, образаца, матрица, пракси или кодова, који варирају током времена и у зависности од партикуларне културе/друштва, путем којих се успоставља однос са територијом, процес (ре)конфигурисања, најчешће историјски дефинисаног, „полагања политичког права“ на специфичну територију. Важно је знати да ти дискурси/наративи нису епистемолошки механизми или сетови знакова путем којих су повезани са стварима односима попут симболизације, реферирања или истине, већ да истрајно и систематски формирају објекте о којима говоре, које дискутују. У скалду са тим, територија представља донекле компактни, сегмент дефинисаног и контролисаног простора повезан са појединачним, групним или институционалним присвајањем или запоседањем, коме су инхерентне (оперативно меке или чврсте, физичке или вербалне/идејне/концептуалне) границе. Територија као политички концепт обједињује деперсонализацију моћи, дистинкцију унутрашњег и спољног плана државе, екстратериторијалност и стабилну административну делимитацију. Територијалност је модус моћи који је карактеристичан за различити арене људске интерактивности, али најефектнију и најефикаснију форму задобија у политичкој сфери као држава, коју модерна политичка теорија и теорија међународних односа уско дефинише као спацијално детерминисану контингентну политичку владавину која, историјски не нужно, али данас готово искључиво, има облик националне-државе, то јест националне и државне територије. Територијални прерогативи у третману логике модерне државе су повезани са конфлуенцијом историјског гравитирања ка рационализацији, стандардизацији и кохерентности у компоновању друштвених односа, са једне стране, и апсолвирања простора као статичне, етернизоване и стерилне концептуалне платформе која није социјално конституисана/организована и која је неподложна историјским метаморфозама, са друге стране. Да би се таква констелација променила није потребно само демаскирати/декамуфлирати историјску контингентности модерне државе, већ и деконструисати ултра-натурализацију границама дефинисане територије као реификовану, догматизовану и анахрону константу политике, те инсистирати на нормативном редефинисању легитимне власти. Притом, не треба заборавити да неолиберални покушај укидања граница под утицајем тржишног разумевања глобализације, није довео само до процес детериторијализације, већ је иницирао и процес ретериторијализације. Све то имплицира потребу декомпоновања метанаратива глобализације не само кроз оптику процеса који доводе до напуштања концепта граница, већ и као конститутивну компоненту истих: изналажење глобалних имагинаријума који

нису оптерећени манипулативним димензијама територијалних императива и модусима перцепције моћи и власти који их прате.

3. Овај рад афирмише идеју да територија представља замишљени и деесенцијализовани квантумски пункт-јединицу друштвеног/политичког простора, најмањи могући износ/ентитет постфундационалистички променљивих/релационих кодова моћи преко којих је територија разумљива/ манифестована, изражена/функционална и перпетуирано (ре)артикулисана.

4. Сагласно премисама класичног реализма моћ државе је директно пропорционална материјалним ресурсима/капацитетима са којима располаже, она је је дакле условљена са недвосмисленим располагањем одређеном територијом. То подразумева да неки политички ентитет може бити држава једино уколико располаже са сувереном моћи, ортодоксна природа државе се показује њеним темељним принципом: постулираним апсолутним суверенитетом. У складу са тим, међународни систем почива на латентним или манифестним конфликтима и антагонизмима у вези простора. Неореализам фаворизовање атрибута државе мења инсистирањем на карактеристикама релација међу државама, међународни систем је структурисан стањем анархије, једина релевантна варијабла је дистрибуција моћи. Конструктивисти не прихватају идеју да су државе егоистични актери који су стањем анархије предестинирани за политичке колизије, нити неолиберално полазиште да анархија има едукативну димензију по питању кооперације у смеру релизације апсолутне добити. Анархија представља флотантну мутуалну формулацију/ праксу инволвираних држава, јер је њихово динамично понашање условљено културном мрежом приписаним/регулисаним значењима, док је упражњавање моћи над одређеном територијом њихова *differentia specifica* у односу на друге актере. Конструктивистички позиционирана територија остаје иманентни атрибут свих држава чланица које чине ефективни међународни државни систем, мада су границе индетерминисане/флуидне категорије, а национални идентитети, интереси и имагинаријуми готово никада не коинцидирају са актуелним територијалним границама. За постмодернисте/ постструктуралисте, који нису успели да разреше хронични недостатак еманципаторског политичког субјективитета у њиховим поставкама, парадокс анархије/суверенитета представља резоновање по коме што више стављамо акценат на међународну кооперацију, то више форсирамо нарцисоидност суверених држава. Разликовање између унутрашњег/нас (суверених, пацификованих јединки заштићених границама територијалне државе) и спољашњег/њих (страног, антагонистичког и опасног), је генерисано државним дискурсом и праксом (тематима државности и државништва). Круцијални проблем међународног поретка, који се, иначе, увек изнова мора фабриковати/фалсификовати подразумева, дакле, деконструисање његовог централног концепта, који није анархија већ суверенитет, као сфере где се све политичко материјализује и дематеријализује, настаје и нестаје у вортексу његове тлачитељске матрице.

Део II

ДРАМАТИЧНА ПРОМЕНА У ТУМАЧЕЊУ И РАЗУМЕВАЊУ ГРАНИЦА: БОРДЕРИНГ, ДЕБОРДЕРИНГ И РЕБОРДЕРИНГ

Савремена литература о границама, из различитих научних дисциплина/углова, указује на четири превалентна идејна/аналитичка момента (Newman and Paasi 1998: 191): (1) тезу о сукцесивном нестајања граница; (2) улогу граница у конструисању друштвено-просторних идентитета; (3) дискурсе/нарative о границама; и (4) различито просторно скалирање у конструкцији граница. Исто онолико колико перцепција граница може бити географска/територијална/спацијална материјализација крајњих домета одређених политичких процеса, оне су и компетитивни аутономни дискурзивни/(мета)нарativeни кластери, али и сегменти неког амбициозније/шире профилисаног друштвеног, културалног, историјског, економског, правног, религијског или политичког дискурса/(мета)нарativeа.

Конструкти самих граница или пограничних зона имају јако симболичко, ритуално, вредносно, иконичко, амблемичко и церемонијално значење, које не само да је дефинисано идентитетско-политичким дискурсом „центра“, него и дефинише сам идентитетско-политички центар. Границе су симултано извор и стабилности и нестабилности неке политичке заједнице/ентитета. Мада се сасвим оправдано могу разматрати као „филтрирани“ текстови или нарativeи, оне су, ван сваке сумње, и на њима произашле или утемељене граничне праксе, то јест технологије/диспозитиви или (ризомски) асемблажи.

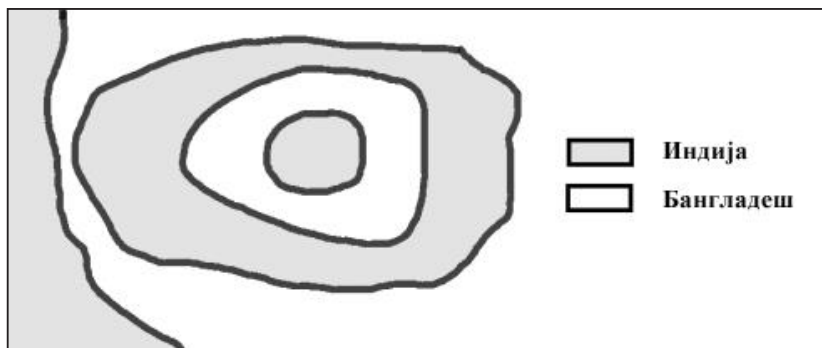
Осим материјалног аспекта који је потпуно неодвојив од граница, оне спадају, не само у друштвено (ре)продуковане, већ и у високо естетизоване/поетизоване феномене/означитеље/дескрипторе, прецизније: активности са властитом културалном, готово „ониричком“, (топо)поетиком/(топо)симболиком, које се, да се послужимо параболама Макса Вебера (Max Weber), налазе у непрекидном кружном процесу зачаравања, рашчаравања, и ре-зачаравања (Weber 1946a [1919], 1946b [1915]; cf. Jenkins 2000; Rosello and Wolfe 2017; Schimanski and Wolfe 2017).

Притом, за границе се може рећи да заузимају средишњу позицију у (ре)формулисању територијалности и темељних културно-национално-идентитетских нарativeа. Готово све интерпретације/имагинаријуми граница, али и физички/визуелни контакти са истим, изгледају као естетизовано/поетизовано сусретање и са *simulacra imperii*, представама моћи, и са *arcana imperii*, тајнама моћи. Притом, *simulacra imperii* подразумевају *arcana imperii*, представе моћи су неодвојиве од или почивају на тајнама моћи.

Пример индијске ексклаве Балпара Кхаграбари (Balapara Khagrabari), унутар које се налази бангладешка енклава Упанчоки Бхаџани (Upanchowki Bhajni) која, опет, окружује индијску ексклаву, али и енклаву, Дахала Кхаграбари (Dahala Khagrabari), најбоље то и сведочи (види Сliku 1). Ради се, дакле, о једној од 198 „енигматичних/мистериозних“ енклава које се налазе дуж северне границе између Индије и Бангладеша, позициониране у оквиру енклаве у енклави, па се до ње из Индије стиже тако што се апстрактно/фиктивно три пута прелази индијско-бангладешка граница. Више или мање, поетска/уметничка илустративност такве ситуација покрива и значења

проистекла на артистичкој репрезентацији партикуларне перспективе сцене и значења повезана са естетиком креативних колективних ангажмана/пракси у стварању граница (Olwig 2008: 83-84).

Слика 1. Скица индијско-бангладешких ексклава и енклава

Дакле, без обзира да ли претходном примеру прилазимо: (1) као „идилично-романтичној“ иконографији идентитетско/историјског наратива; (2) или као политичком конструкту инконгруенције феудално-могулског патронажног система и система суверенитета који је са собом донела Британска Империја; (3) или као нечему што пада у домен чисте реалистички перципиране националне/државне моћи проистекле из граничних преговора/размирица Индије, Пакистана и, доцније, Бангладеша; (4) или, коначно, као хегемонистичком неоимперијалном цинизму који их стављају у оквир трагикомичних (квази-)легенди о коцкарским дуговима махараци, било би погрешно помислити како њихов културно-естетско-поетско-симболички супстрат, њихова „гранична магија“, има срећан/позитиван исход (Schendel 2002; Jones 2010).

Насупрот томе, то су екстремно запуштене, маргинализоване, неразвијене, неадминистриране области/периферије, без било какве, чак елементарне, инфраструктуре: закона, полиције, школа, путева, продавница, здравствених установа, телефона, струје, воде или структурираних граница. И док из матичних земаља ка енклавама можемо регистровати експлозивни образац једносмерног транстериторијалног национализма, заборављена локална популација своју дистанцираност према матичној држави изражава преко културалног/идентитетског ауто-кодирања, парадоксално, од државе произведеног ефекта социјалног „беспућа“: властитог одсуства, можда најбоље израженог изолационистичком синтагмом *chitmahal bashi*, људи из енклаве (Jones 2010: 17).

То, опет, имплицира други парадокс: импозитиву одбијања националног идентитета, то јест безнационалност (Schendel 2002: 145). Политика (ре)

мапирања/интензификације националних граница је процес/пракса која не води нужно до симболичког (ре)мапирања/интензификације националног идентитета. Другим речима, границе су до извесне тачке аутомне у смислу да симболику разликовања која их је креирала, из које су естраховане, могу не само подржавати/оснаживати, већ и променити/девастирати.

ИСТОРИЈА, ЕТИМОЛОГИЈА И ОСНОВНЕ ВРСТЕ ГРАНИЦА

За различите људе, вокабуларе или лексике реч граница има различита дијахронијска/синхронијска културно профилисана значења и етимолошке димензије. Тако, на пример, док у Немачком језику постоји само једна реч која указује на различите семиолошке инстанце разграничења: *Grenze*, у Шпанском три: *frontera*, *marca* и *limite*, докле у Француском постоје четири речи: *frontiere*, *front*, *limite* и *marche* (Anderson and O'Dowd 1999: 603). Енглески појмови „border“, „boundary“ and „frontier“ се често користе као синоними, али и у метафоричком смислу, па тај недостатак консензуса изазива поприличну термиолошку конфузију. Међутим, сваки од ових термина има партикуларно/денотативно значење (Kristof 1959: 269-274; Baud and Schendel 1997: 213-216; Newman and Paasi 1998: 186-190; Anderson and O'Dowd 1999: 594-596, 603, fn. 1; Newman 2003: 17-19; Parker 2006: 78-80; Konrad and Nicol 2008: 21-38; Parker and Adler-Nissen 2012: 776-780; Haselsberger 2014: 508-510).

Као линеарни рестриктивни фактор који проистиче из различитих сепарационих аспекта, за центрипетални термин *boundary*, који генерички одређујемо као границе (*bounds*) или лимите (*limits*) било чега, можемо рећи да је обухватнији појам у односу према више специфичним појмовима *border* (све *borders* су *boundaries*, али обрнуто није увек тачно) и *frontier*, те да се јавља као гео-политички, социо-културни, економски или био-физички компрехензивни гранични сет значења. Ради се о обухватању *borders* и *frontiers* преко континуума на чијем се једном полу, у екстремној варијанти, налазе *borders* као чврсте/статичне/ригидне/рестриктивне легалне линије повезане са поделом на различите политичке и административне ентитете.

На другом полу се налазе центрифугалне *frontiers*, као меке/порозне/флуидне/спектралне зоне мутуалне пенетрације дистанцираних, демаркираних или делимитираних ентитета обележених преклапајућим политичким, културним, социјалним или економским *boundaries*. *Frontiers* су, од неутралних политичких подручја између империја/држава или слабо насељених или ненасељених пионирских подручја на крајевима империја/држава, дакле, са нејасним географским/културним границама (*borders*), транспоноване у пограничне подручја/регионе/крајине, (*borderlands*), геополитичке сфере/просторе који се налазе под директним утицајем присуства граница (*borders*), који се, заправо, на њих надовезују.

За Џона Роберта Виктора Прескота (John Robert Victor Prescott; 2015a [1965]; 2015b [1987]), *boundary* је апстрактна линија која раздваја граничне

територије, *border* је придодата територији, налази се уз саму територију, док је *frontier* зонска категорија. Оваква карактеризација је проблематична зато што је и експлицитно и имплицитно државоцентрична. Границе се налазе на ивицама просторно, „контејнерски“ дефинисане моћи и после успостављања су релативно стабилне, те манифестују „сакрализоване“ ентитете државних идеологија.

Два спојена опозитна гранична региона формирају „прекогранично/трансгранично подручје“ и отварају простор за хибридне процесе узајамног функционалног адаптирања. Граничне зоне/појасеви су врста заштитних/бафер области, уски просторни појасеви, контролисани од стране граничних патрола или употребом неке напредне технологије (попут дрона), за које важи екстремни режим, то јест забрана, кретања, власништва или изградње, а који су намењени превенцији од илегалних улазака или излазака на контигвитетне територије.

У српском језику, осим термина „граница“, сусрећемо и појмове „међа“ и „крајина“. Појам граница се стандардизовао и у колоквијалном и у научном вокабулару, те се примарно реферира како на суверену државну територију, тако и на социо-културну, економску или био-физичку линију раздвајања. Секундарно, он се односи и на ниже, унутардржавне облике територијалног устројства/организовања, као у синтагми „административне границе“. Семантички посматрано, код анахронијег појма „међа“ ствари стоје обрнуто. Примарно се ради о граничном појасу између два имања, дакле, о административној/катастарској категорији, а секундарно о вишем гео-политичком раздвајању, као у синтагми „државне међе“.

Differentia specifica природних граница, у односу на артифицијелни, то јест естетизовани, пандан, почива на идеји да се све границе које нису „створене“ природним путем (уколико, дакле, не прате или се не поклапају са трајекторијама задатим неким хидрографским или геоморфолошким феноменом: морем, реком, планином и сл.), већ су резултат/производ неке људске интервенције, класификују/категоризују/дефинишу као артифицијелне/денатурализоване границе (вештачке баријере и геометријске линије).

За разлику од турбулентних средњевековних времена и фрагментираних феудалних територија, обележених многобројним и преклапајућим аутономним нивоима власти, када су границе биле неутрални појасеви/зоне раздвајања, али и интеракције и асимилације људи различитих културних идентитета, граничне линије модерних националних држава, као непрекидних структура које потпуно обухватају неки партикуларни и суверени политички ентитет, су резултат дуготрајног и градуалног процеса политичке хомогенизације/интеграције (Sahlins 1991: 6; Foucher 1998: 238).

Национализација граница је углавном била повезана са деветнаестовековним имагинаријумом њихове примордијалне/романтичарске историјске укореењености. Услед тога, артифицијелне/конструисане националне границе су по аутоматизму биле изложене (ре)натурализовању

зарад верификације сакросанктности, аутентичности, компактности и сигурности нације. Не само да се географско окружење хармонизовало/изједначавало са националним граничним наративима/митовима, него су се и гранички артефакти почели третирати као коригована/финализована (национална) природа.

Под симболичким/концептуалним границама, опет, подразумевамо диверзификацију друштвених актера упућену на сортирање ствари, људи, пракси, времена и простора, оне су инструмент и/или медијум путем кога се појединци и групе боре, надмећу и договарају поводом дефинисања стварности, то јест путем кога стичу статус и монополизују ресурсе, док социјалне/објективиковане границе манифестују постварене модалитете друштвених неједнакости у приступу и дистрибуцији материјалних и нематеријалних ресурса и друштвених могућности (Lamont and Molnar 2002: 168-169).

У оба случаја границе су реалне, симболичке на интерсубјективном, а социјалне на интергрупном нивоу, при чему су прве нужан али не довољан услов за констатовање/регистровање потоњих. Граничне праксе, опет, можемо да одредимо као сет смераних и несмераних, зависно од перспективе, мање или више успешних активности, предузетих од самих грађана и недржавних и државних актера, оријентисаних на конституисање, подржавање и трансформисање граница, као ангажмане по питању „бордеринга“, „дебордеринга“ и „ребордеринга“ (Parker and Adler-Nissen 2012: 776-777).

Концентрисаност на граничне праксе повлачи за собом и стање перманентног вршења, извођења, чињења граница путем различитих ритуала/церемонија/протокола (нпр. контрола пасоша). Граничне праксе (бордеринг/ребордеринг/дебордеринг) своје перформативне потенцијале манифестују и кад су у питању одређене специфичне друштвене/економске/политичке реалности и када је у питању нека специфична индивидуална позиција (Parker and Vaughan-Williams 2012: 729-730). Границе не само да су неодвојиви део артикулисања идентитета различитих политичких заједница/ентитета (нпр. држава, регион, провинција итд.), него је и сваки појединац маркиран, учињен границом, путем различитих дигиталних/биометријских техника и технологија (биометријски пасоши, личне идентификационе карте итд).

Додајмо овоме, једна од и даље уважаваних тема традиционалистичког апсолвирања граница представља и феномен „фантомских граница“ (Kolossoff 2015: 36-37). Под фантомским границама подразумевамо политичке и културне границе које су делимично или у потпуности изгубиле или промениле своје функције или симболички значај, али су и даље препознатљиве или утицајне у различитим модусима културних, друштвених или економских активности. Границе тога ранга, оне које иницирају и окупирају културни живот евоцирањем изгубљених територија често бивају узрок конституисању утицајних друштвених покрета, који својим ангажманом прокламују рестаурацију пређашњег граничног распореда. Носећи темати истраживања

фантомских граница се обично крећу око (Kolossoff 2015: 37): (1) идентитетских дискрепанци популације са обе стране фантомске границе; (2) инклузије у важећу административно-територијалну поделу; (3) утицаја на демографско и изборно понашање; (4) присуства у културним и симболичким крајолицима; те (5) улоге у програничној сарадњи и интеракцијама.

Било како било, неадекватна научна елаборација граница је генерисана, али је и генерисала, специфичну инертност у њиховом појмовном третману: изоморфистичку перспективу у разумевању простора, нација/идентитета и држава. Постојала је, а и данас постоји, тенденција да се границе разматрају као натурализоване, од природе задате или затечене социјалне координате или, парадоксално, природним законима регулисане формације, као тврди, тешко променљиви, екстремно фиксирани, постварени социјално-политичко-културни аксиоми.

Аналитичка заокупљеност интрансигентном политичком „гео-геометројом/гео-планиметријом“, са имобилисаним, натурализованим и хијерархизованим, положајем и распоредом држава, то јест државних територија, са јако малим маневарским простором за трансформације, моделовање и флукуалност, је чворишно место, концептуални нуклеус традиционалног или класичног елаборирања граница (Newman and Paasi 1998; Busch and Kelly-Holmes 2004; Brunet-Jailly 2005; Kolossoff 2005; Newman 2006). Државе се виде као ултра-статичке датости, „природно“ географски дефинисане целине, као несумњиво конзистентни ентитети, док се границе постављају као резултанта, реалистички позиционираног, политичког, економског и војног баланса/дисбаланса моћи са суседним државама.

Рана академска сцена, с краја деветнаестог и почетка двадесетог века, је, дакле, градила аперцепцију граница на детерминистичким импликацијама појма „природне границе“, те је била више дескриптивно-опсервациона него про-теоретска, сконцентрисана на процесе делимитације и демаркације, те на однос између граница и природног окружења. Под традиционалним теоретским приступом се обично подразумева (Kolossoff 2005: 607-612): (1) историјско мапирање еволуције граница, њихових гео-морфолошких карактеристике и анализе пограничних региона; (2) типолошко представљање граница, њихову класификацију по различитим критеријумима- спацијалној структури, природним одликама, постанку, функцијама или историјским условима неке алокације и делимитације; (3) функционално скенирање граница и политичких и територијалних фактора који их одређују, што је резултовало акцентом на међуграничну сарадњу и менаџментом друштвених процеса у граничним подручјима; и (4) политичке методе, усредсређене на третман граница у зависности од ангазоване парадигме међународних односа.

Тако је, родоначелник Политичке географије, Фридрих Рацел (Friedrich Ratzel, 1844-1904), непровереним/псеудо-научним, било би погрешно помислити и *a priori* потпуно безвредним и идеологизованим, хипотезама

иницирао позитивистичко-дарвинистичко-органску биополитичку семантику националистичке пасије за простором. Наиме, за њега су границе реалност, а граничне линије њихова апстракција, док растућа/пропадајућа држава није ништа друго до живи организам који се тешко може уоквирити петрификованим/непроменљивим границама (O’Tuathail 1996; Dijk 1999; Prescott and Triggs 2008; Abrahamsson 2013; Bellezza 2013).

Штавише, свака држава нужно улази у сукобе са другим државама, јер је у обавези да зарад опстанка проширује свој животни простор (*Lebensraum*), синтезу биолошких, географских и антрополошких карактеристика датог окружења. Свака борба за живот је борба за простор, док су границе „кожа“, периферни орган који прате ритам метаморфоза државног организма/тела. Границе државе и *Lebensraum*-а су пропорционалне величини и метаболичким потребама/захтевима специфичне популације.

Креатор неологизма „геополитика“ и органске теорије државе која се базира на Рацеловим идејама, Рудолф Кјелен (Rudolf Kjellén, 1864-1922) ће, почетком двадесетог века, тврдити како борба за простор манифестује тежњу држава да постану органске територије, „географске индивидуе“ обележене природним границама на споља и хармоничним контекстом природне територије на унутра (Abrahamsson 2013: 42). Врло индикативно је да у своме настојању да постану што више самодовољне, државе преко ангажовања радних потенцијала могу учинити своју земљу више природном него што то она оригинално јесте (што би се могло окарактерисати као *par excellence* постмодерна констатација).

Пред избијање Другог светског рата, Жак Ансел (Jacques Ancel, 1882-1943) је, опет, сматрао да су границе стално променљиве „политичке изобаре“, које палијативно уравнотежују персистентни притисак експанзионистички настројених маса и снага, манифестованих војним колизијама и територијалним освајањима (Mamadouh 2005: 31).

По једној од најчешће помињаних традиционалних класификација, оној Ричарда Хартсхорна (Richard Hartshorne, 1899-1992), границе се дели на (Hartshorne 1936: 56-57): (1) антецедентни тип- можемо га поделити на (1.1) пионирски подтип, потпуно антецедентне границе, које су постојале пре самог насељавања неког подручја, пре развоја културног крајолика, и (1.2) реликтни подтип, антецедентне границе које су напуштене из политичких разлога али још увек постоје у културном крајолику (у оптицају су, дакле, природне/физичке границе које дају значење простору); (2) субсеквентни тип- границе које су конгруентне са постојећим етно-територијалним шемама насељавања неког подручја, оне се подударују са културним разликама, укључујући језик, обичаје и религију; (3) суперпозиционирани тип- од спољног (колонијалног) ауторитета наметнуте границе које уобичајено не уважавају затечене етничке шаблоне, али које временом, мада доста тешко, могу постати део културне структуре подручја; и (4) природни тип- границе које су усклађене са физичким карактеристикама специфичног крајолика.

Традиционалистичко/класично дискурзивно ишчитавање граница почива, дакле, са једне стране, на њиховом елаборирању као петрификованих, инертизованих, стабилизваних или фиксираних исхода или консеквенција политички стриктно дефинисаног процеса одлучивања и, са друге стране, на њиховом третману преко стања континуиране (ре)територијализације са покретљивошћу/променама које одговарају незаобилазном, историјски (ре)валоризованом, смењивању макро-циклуса рата (анимозитета, конфротација и колизија), те преговарања и мира (Newman 2006: 174-176). Такво поимање граница имплицира позитивистичку перцепцију простора, по којој је простор схваћен као независан и целовит објект који уобличава и преобличава друштвене појаве преко система детерминистички профилисаних једносмерних каузалних релација.

То подразумева постојање стриктне, ригидне лимолошке дихтомије на екстерне, међународно-државне границе и интерне, административно-обласне границе. Постмодерно поимање односа између простора и друштва, то јест просторне перспективе друштва, насупрот томе, обухвата (Delanty and Rumford 2005: 122-123): (1) дисхармоничност између композиције нових друштвених и политичких простора и старих територијалних аранжмана; (2) нетранспарентност граница и редуковање значаја дихтомије изнутра-споља; (3) непоклапање искуственог доживљаја простора са просторном димензијом националних држава; и (4) потребу за реконституисањем односа на линији појединач-друштво-свет.

Функционалистички приступ границама је базично усмерен ка нивоима њихове отворености, то јест ка формама интеракције између пограничних зона, схваћених попут просторних адјацената самим границама. Границе се третирају као непобитне датости, а њихово пропитивање обухвата различите врсте граничних активности и њихов утицај на друштво *in toto*. Оне, дакле, служе сепарацији људи прецизирањем њиховог „властитих“ подручја, те спречавању, контролисању или интеракцији између истих.

У том смислу, можемо разликовати четири модела граница или пограничних подручја/региона (Martinez 1994: 5-10; Kolossov 2015: 38-39): (1) алијенативни модел- указује на непорозност, ригидност или милитаризацију односа разграничених држава, на постојање радикализованих размирица или колизија типа: оружаних или политичких сукоба, националистичког, идеолошког или религијског анимозитета, културног диспаратитета или етничког супарништва; (2) коегзистентни модел- као тренутно најфреквентнији модел, рефлектује смањивање, пацификацију пограничних тензија на управљив ниво или њихово свођење на интезитет који обезбеђује минималну граничну стабилност, па тиме и минималну граничну коефицијенцију, (3) интердепенденцијални модел- карактерише земље које су досегнуле висок степен политичке кордијалности, кооперивизма, мутуализма, партнерства и координираности (лабав визни режим, демилитаризација граничних зона, интензивна сарадња пословних сегмената држава и сфера цивилног друштва и

сл.); и (4) интегрисани модел- манифестује анулирање свих важнијих препрека за сарадњу између држава, ради се о отвореним границама политички стабилних, војно безбедних и економско јаким држава.

ПРОЦЕСУАЛНО СХВАТАЊЕ ГРАНИЦА

Савремено одређење граница их примарно представља као препреку мобилности, како од споља ка унутра тако и од унутра ка споља, или као баријере створене за елиминсање непожељног или одиозног „конкретног, објективизованог садржаја“ (било људи или добара) као носиоца „апстрактног, концептуализованог садржаја“ (идејних и симболичких кодова). Оне су „асиметричне мембране“ (Hedetoft 2003: 152), то јест „полупропустивље мембране“, које су детерминанте и резултанте селективне основе националне, државне или културне граничне осмозе: наиме, нешто или неко пролази, а остатак не, једним делом, због неког специфичног дискурзивног/нарративног (ре)позиционирања и/или (ре)интерпретирања. Конципирање граница би требало да обухвата претпоставку заједничких, интегративних простора и мулти-идентитета, те да додатно испита могућност диференцијације концепата националности и грађанства, те функционалних територијалних аранжмана који подразумевају више диференцираних формула разграничења (Gottlieb 1993: 42-47).

Границе су екстремно комплексни појмови који су, симултано, детерминанте различитости и социјално произведене институције, конструисане структуре граничне праксе. Као дисјунктивне детерминанте, оне су нека врста социјално-спацијалних „жалона/пикета“, то јест маркера, који на релационој основи трасирају и изражавају територијални опсег и *de jure* и *de facto* прокламованог суверенитета. Уважавајући различите онтолошке ставове и приступе у сфери територијологије, од екстремно меких до екстремно тврдих, о томе шта територија и територијалност заправо јесу и у каквом су међусобном односу, границе, у значајно великом броју истих, остају њихов конститутивни, фундаментални или генерички атрибут.

Политичке границе, заправо, материјално, дискурзивно/нарративно и преко, вертикално или хоризонтално хијерархизованих, пракси класификације/категоризације спацијално инкрустирају превалентно државано-аферентни поредак. Оне, дакле, нису само пасивни/статични партитативни резултат неке матрице интеракције, већ активни/динамички/процесуални фактор уређења простора.

Територије пројектоване преко одређених граница се не могу дефинисати као компактни/херметички оклузовани ентитети, њиховој финализованости се опирају различити нивои аплициране скале, као и скале не-државне провенијенције. То значи да се, када је у питању њихов пројект/програм/платформа територијалности, не ради о дилуирању или концентровању, некој форми адаптирања, већ о сталном демотирању, монтирању или ремонтирању

полицентричних и мултискаларних норми, вредности и симбола (cf. Novak 2011: 743).

Другим речима, границе нису затечене или, рецимо, „умртвљене, анестетизоване или вегетирајуће“ појаве укалупљивања/моделирања социјалних компоненти и дешавања. Ради се о ситуационо/контекстуално профилисним процесима активностима или праксама разграничавања/бордеринга. Премештање тежишта анализе са појма граница на појам бордеринга представља „процесуални заокрет“ у граничним студијама (Brambilla 2015a: 15). Границе се разматрају као динамични/флексибилни процеси и праксе просторне стратификације/диференцијације који се могу регистровати на различитим социјалним инстанцама, а не само на ивицама суверених националних држава.

Оне не само да су алоциране/дислоциране/релоциране, већ су и експоненцијално мултипликоване у различитим културним/социјалним/политичким аренама са, следственим, широким распоном граничних формата, функција пракси и режима. Ерго, границе могу да се третирају као друштвене институције са властитом историјским трајекторијама, оријентисане на одржавање просторних фрагментација и дискрепанција (Popescu 2012: 24-25).

Као такве, инсталиране су у разнолике свакодневне праксе, са експлицитним или имплицитним нормама, конвенцијама и вредностима, формализују критеријуме друштвене ексклузије и инклузије, подложне су променама, те манифестују мултискаларну хијерархију (од локалног до државног нивоа). Попут мапирања/картографије, бордеринг је импрегниран личним и партикуларно-културним вредносним кодовима са мета-географским (историјско-политичким) интерферанцијама, успостави знаковног система који „фактурише“ знање као неспорни, једном за свагда дати, визуелни систем (Dodge and Kitchin 2001: 75-76). Бордеринг ствара, дизајнира и дефинише, али и репрезентује, ексклузивно/арбитрарно/хегемоно знање о пожељном и непожељном, видљивом и невидљивом, групним актерима, позицији граница, дисциплинујућим механизмима и текстовима или о ономе шта границе желе да искомуницирају.

Дакле, просторно исписивање/инкрустација граница почива, аналогно идентитетима које одређују, на њиховом разумевању попут нелинеарних, динамичних и мутабилних ентитета произашлих у односу на друштвене снаге, друштвене праксе и друштвене односе, што се, опет, може презентовати и преко три парадигматске визуре: конструктивистичке, марксистичке и постколонијалне варијанте (Novak 2016: 4-6).

Конструктивистичка оптика их пројектује као историјски акциденталне, вишеслојне и мултиперспективне продукте који апсорбују мноштво разнородних друштвених процеса и који се материјализују, дематеријализују и рематеријализују зависно од генуитетних култура, искустава и ангажмана аутохтоне граничне популације и оних који их прелазе. Марксистичка оптика де-култизује/де-фетишизује границе стављајући у први план капиталистичке

социјалне односе као агенсе продуковања и репродуковања простора зарад акумулације вишка вредности. Границе значајно олакшавају контролу светске радне снаге и фабрикују/фалсификују процепе унутар ње саме. Постколонијална оптика перцепције граница их третира као фиктивне и наметнуте, као моновалентне митеме једног шире конструисаног мита о Европско-Америчкој културној, научној и политичкој централности/доминацији. Тај хегемонизујући неоимперијални мит је директно инволвиран у пролонгирање (нео)колонијалног статуса/хоризонта у садашњост.

Заострено до краја, на основу тога што се све просторно дистрибуира (од кварка па до државе), што не постоји једна врста простора и што се простор налази у сталном покрету/циркулисању, за границе се може рећи да, заправо, уопште не постоје јер је простор дијатомејски, порозан и осмотички (Thrift 2006: 140-141).

ЈАНУСОВСКА ПРИРОДА ГРАНИЦА

Када Хенк Ван Хаутум (Henk Van Houtum) говори о Јанусовском синдрому⁵ у концептуализацији граница, он заправо говори о интерпретативном континууму између ангажмана њихове центрифугалне и центрипеталне димензије/перспективе у изналажењу одговора на питање шта оне заправо јесу (Van Houtum 2010, 2011: 58-59). У оптицају је онтологизујућа дуална испреплетатност и истовременост интерног хоризонта поверења и сигурности „државне утопије“ и екстерног хоризонта неповерења и несигурности „трансдржавне дистопије“, тангентност политике/света поретка и политике/света не-поретка, манифестних у територијално-стратегијским процесима уређивања, разграничавања и дефинисања интринсичног Другог. Попут неког „сређеног хаоса“, тај се не-поредак, као хетерогени политички простор, не замишља као пуко одсуство поретка/света него обрнуто: као вредносно пројектована позиција у односу на неки други поредак/свет, као потенцијална мапа или израз политике произвођења, замишљања или фабриковања простора.

Ergo, термин бордеринг указује на мутуалност/интеракцију између конституисања поретка и креирања граница (Van Houtum and Naerssen 2002; Van Houtum *et al.* 2005). У оптицају су не само „укорењене“ традиције, оружане конфротације и „фабуле/заплети“ високе политике, већ читав сет најшире постављених културних, политичких, социјалних и економских агенса, норматива и ангажмана са партиципантама подложним манипулацији и метаморфозама. Свака гранична картографија, опет, репрезентује и исцртавање линија расцепа између инволвираних ентитета, концепција и појединаца, продуковање и репродуковање одређене (екстерне и интерне)

⁵ Јанус је римско божанство са два лица која истовремено гледају у супротним правцима, чиме симболизују улазак и прелазак из једног фрагмента времена и/или простора у други. Отуда атрибут „јанусовски“ метафорички указује на коегзистенцију амбивалентних квалитета у ентитету. Оставићемо по страни чињеницу да је за време цара Хадријана Јанус био представљен са четири лица исте главе.

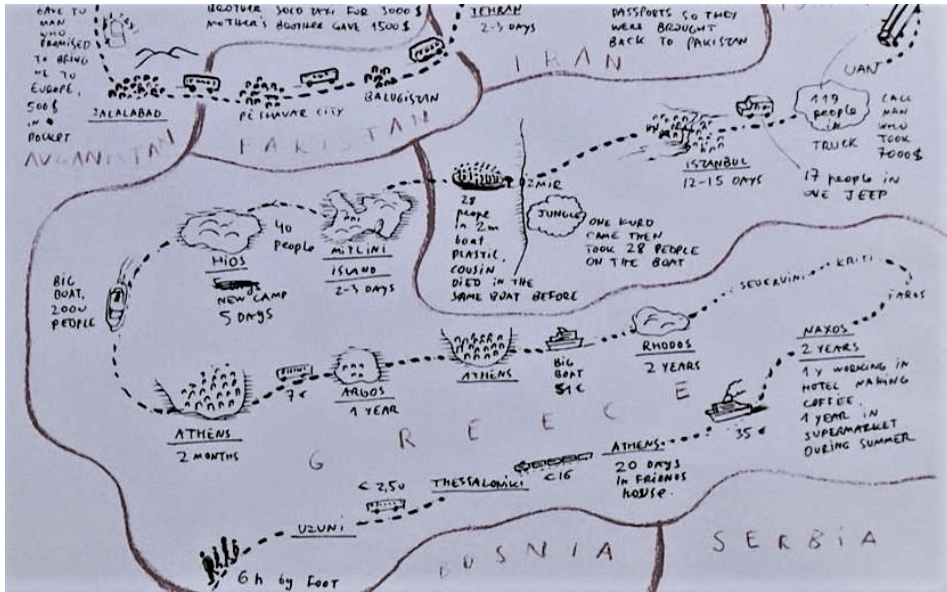
хегемоније инсталиране преко карто-политике (Van Houtum 2011: 52).

Све у свему, онолико колико границе затварају, толико и отварају. Оне увек изнова постављају питање односа између, са једне стране, извесности социјално-културно-идентитетских пракси укључености и признатости и, са друге стране, жеље да се те исте праксе ако не укину, а оно свакако замене активирањем неког другог дискурзивно/наративног граничног кода. Ко од нас није пожелео да се еманципује од властитих граница преко конзумирања неких других простора, било као туриста или имигрант/емигрант неког другог ранга и врсте?

Могућност да се буде привремени или трајни спацијални странац, не само другима него и своје „спацијалном Ја“, је инхерентно (контекстуално) својство граница. Границе нису само баријере, затварање и завршеци, већ и процепи, отварање и почечи, оне омогућавају стално флотирање између аутохтоног и алохтоног пола нашег живота. Потенцијално, њихова флуидна/спектрална и децентрирана природа је профилисана хибридним лиминалним комбиновањем различитих јукстапозиционираних/симултаних значењских стратегија у распону од атракције и репулзије, објектификације и де-објектификације или транспарентности и камуфлираности. Чини се као да границе и јесу и нису, то јест као да јесу тамо где нису и *vice versa*, а да, притом, акценат није стављен на бинарне значењске антиподе већ на значењски распон или изнијансираност, то јест видљивост или камуфлираност.

Границе се, дакле, налазе у процесу стално активног/перформативног дефинисања и редефинисања властитих значења и реперезентација од стране појединаца/група и других заинтересованих актера по питању регулисања/објектификовања домета и конфигурације одређених, често агресивних и експанзионистичких, спацијалних, најчешће државних, пракси. Оне нису само физичка сума неке геоморфолошке формације (реке, језера, планинине и сл.), материјалних артефаката (жичаних ограда, зидова, караула, пратећих грађевина и сл.) и естетизованих објеката (граничних прелаза, граничног камења, граничних церемонија и сл.), већ и кластер симболичко-вредносних пројекција и уверења која директно конституишу наш, рекли би, просторно-гранични *Weltanschauung* (види Слику 2).

Слика 2. Мапа/хорографија избеличке руте са Блиског Истока за Европу: живимо ли исте Границе и исти Свет? (Извор: TV N1 Info 2017)

То никако не значи да границе у плуралитету својих социјалних значењских матрица и следствених пракси напуштају своју контролно-дисциплинујућу компоненту. Чак и онда кад су значењски отворене према свету Другог или разматране као дифузне и „нематеријалне“, оне су алгоритам „игара моћи“ (дискурсом, наративом, културом или идентитетом) компетитивних, али и задатих, дисциплинујућих и контролишућих граничних имагинаријумима и аргументаријума, онога како границе замишљамо и како то оправдавамо/образлажемо. Оваква оптика разумевање граница почива на антифундационалистичкој интерпретативној симултаности и репетитивности „хоризонта краја“ и „хоризонта почетка“, те раније идентификованих хоризоната „државне утопије поретка“ и „трансдржавне дистопије хаоса“.

У својој изузетно интересантној и инспиративној теоретизацији простора, територије/територијалности и граница, Андреа Муби Бригенти (Andrea Mubi Brighenti) ће понудити могућност за њихово релативно ново ишчитавање, остављајући/отварајући простор за различите (мета)наративне, онтолошке, епистемолошке и аксиолошке поставке и интервенције (Brighenti 2006, 2007, 2010a, 2010b; Brighenti and Castelli 2016). Пре свега, он тумачи социјалну видљивост на начин да би је требало разликовати од визуелности, поготово од визија, додао бих томе и социјалну уочљивост од културне виђености, као и контекстуално/ситуационо избалансирану социјалну признатост од линеарне когнитивно-социјалну препознатљивости.

Ради се: (1) о пресеку између сфере естетског, односа перцепције, и сфере политичког, односа моћи, и то преко медијума симболичког; (2) о метафори знања, која није представа, већ социјални процес/режим подложен различитим социо-политичко-техничким аранжманима; и (3) о социјалном као изразу нива видљивог, додали би транспарентног/хијалOIDног, али и увек присутног, необјектизованог нивоа невидљивог, где се може констатовати асиметрија, као и тежња ка реципроцитету стања виђености и посматрања (Brighenti 2007: 324, 325; 2010a: 3, 4).

Можемо, дакле, разликовати три кода процесуалне социјалне видљивости, поља видљивости: (1) социјални алгоритам- односи се на акт признавања, на суштинску/стартну социјалну „конститутивну“ инсталираност како објеката тако и субјеката, која мора бити адекватно социјално дозирана да не би постала дефектна/девијантна, хипер-видљивост може имати исте ефекте као и хипо-видљивост, искривљеност социјалне видљивости иницира аберацију социјалне репрезентације (нпр. морална паника и морална еуфорија); (2) медијски алогоритам- реферира се на инстантност и трајност видљивог, те подразумева инкохерентност субјеката са њиховим аутохтоним контекстом и трансмисију у неки други алохтони контекст са властитим правилима и логиком (нпр. случај туриста); и (3) контролни алгоритам- долази до ремоделирања видљивости у стратешки извор регулације, селекције и раслојавања/фрагментације (нпр. затворени видео системи надзора или биометријски пасоши).

Бригенти (Brighenti 2010a: 56-60) креће од тога: (1) да разумевање територије треба бити деобјектизовано, деесенцијализовано и хетерогено, што је дебатовано у уводу, као и да, притом, територија није дефинисана простором, већ да она дефинише простор релационим/интеракционим матрицама које подразумевају односе моћи, али не као стерилни одраз/пројекција њихове структуре; (2) да је територија замишљени али никако измаштани/уображени ентитет, где нације територијализују своје припаднике преко митова и наратива оријентисаних на место, а територијална пракса манифестује имагинативну процедуру разликовања индигена и перегрина; (3) да територија обједињује експресивно-семиотичке и функционално-оперативне елементе.

Компоновање/стварање/исцртавања граница је супсумирана конститутивна компонента процеса територијализације: територије пресупонирају границе, границе инстаурирају територије. Ерго, територије и границе су мање феноменолошка стања, а више две димензије једне исте операције/активности/праксе, која омогућава управљање/менаџмент дистанци. Исто тако релација између самих граница и трансферзала граничних протока или прекорачења је више комплементарна него антитетична, те омогућавајућа по питању видљивости и социјалне битности потоњих. Прелажење граница је егзистенцијално укалкулисани моменат/фактор самих граница.

Уважавајући претходно, механизам артикулисања територија/граница обухвата одговор на четири питања: (1) Ко их креира?; (2) Како их креира?; (3) Који тип граница креира?; и (4) Зашто их креира? Границе и територије се не могу разматрати ван сета релација успостављених са индивидуалним или колективним агентима, актерима или субјектима ангажованим на њиховом стварању, формулисању или дизајнирању, где су, ван сваке сумње, најконзистентније и најизбалансиране политике границе, као по правилу, повезане са колективним територијама. Селекција одређеног типа граничних маркера, одређене технологије њихове реализације/материјализације не само да је условљена типом пројектоване области, подручја или површине, већ и сами маркери аутономно имају одређене особине које су интензивније или слабије изражене у зависности од сплета аутентичних околности.

Границе су обично оријентисане на скуп задатих функција које прате логику конституисања разнородних територија, саобразно њиховој примени или структуралној категорији/домену праксе. Дакле, прихватање постојања различитих класа граница, одбацује се могућност њиховог, традиционалистички/класично/конзервативно захтеваног, коинцидирања. У сваку територију/границу су инсталиране различите праксе и семиотички фундирани, хегемонијски постављени пројекти, платформе, програми, стратегије или планови зарад контроле одређених ресурса, што им додаје телеолошку перспективу.

Идеји да границе не настају *ex nihilo*, из неког социјалног вакуума, мора се придружити идеја да не постоје *per se*, само за себе. Границе не ограничавају границе, нису самограничавајући социјални принцип, већ су конституент и креација територије/територијалности која им приписује значења. Границе нису властита социјална супстанца. Поред тога што су хетерогене, границе су, дакле, и хетерономне. Међутим, њихова симболичка супстанца је аутономна да нивоа да територије могу бити локално и глобално транспоноване у границе.

Независно од морфологије, улога и функција граница, читава палета њихових мултиперспективних симболичких значења/кодова, релација и позиција бива конструисана/генерисана, спекаткуларизована, трансформисана и варирана деловањем партикуларних и дивергентних актера, објеката, пракси, перформанси и репрезентација. Притом, мултиплицитет граница се не може изједначити са присуством/одсуством јукстапозиционираних значења која је чине/дефинишу, већ са њиховим мутуалним релацијама на начин да су нека примарна, оправдана, пожељна и релевантна, а друга секундарна, произвољна, непожељна и изведена (Sohn 2015: 5).

По Бригентију (Brighenti 2010a: 62), без обзира на то што је трансферабилна/модуларна територија израз акциденталног узајамног деловања агената/актера/субјеката у смеру формулисања граница зарад реализације интенција/интереса у неком, за њих релевантном, сегменту праксе, оне нису редуковане на произвољне конструкције. Наиме, после

иницијалног установљења, границе постају предмет континуираног/рутинског оснаживања или негације, преговарања и интерпретација. Оне су релационо/процесуалне позиције хетерогено/хибридно перципиране територије.

Свако креирање граница, глобално „гравирање“ простора, па и оно које се тиче национално-државне варијанте, је подржано/зависно од неке технологије која промовише сасвим оригинални тип еманирања знакова и „софтвера“ за њихову обраду. Границе, дакле, егзистирају у семиосфери и изложени су процесу семиозе. Исто тако, оне представљају формулу којом се изражава гранични пропусни ритам, осцилација брзина уласка и изласка на одређеној територији.

Све у свему, за Бригентија (Brighenti 2010a: 65-68), мада се територије/границе не могу у потпуности сепаратисати/апстраховати од физичких димензија/перспектива, које прожимају њихово традиционално/класично поимање, оне су, ипак, продукване/инициране имагинацијом, екстензијом материјалног нематеријалним. Територије/границе не само да су рефлексивни/рационални механизми, који ексклузивно служе за монополизацију одређених ресурса, већ су и афективно/емоционални механизми, ресурси за моделовање идентитета. Оне су превасходно оријентисане на промоцију/досезање одређеног типа/режима односа супрематије, а не на располагање са стварима и објектима, па у том смилсу захтевају и неку врсту консензуса о својој социјалној релевантности.

За Лијама О’Дауда (Liam O’Dowd), државне границе су само формално сличне свим осталим границама у смилсу своје Јанусовске природе, манифестације/потенције за различите модалитете, перспективе и пропорције спајања и/или раздвајања, и конструкције идентитета, дистинкције на „нас“ и „њих“, оне су концептуално еластичне и физички спецификоване, когнитивно-емоционални маркери осмишљавања и комуницирања света (O’Dowd 2010: 1035-1036). Државне границе се дефинишу као исход перпетуираних покушаја изражавања, контроле и развоја, за сваку државну јединицу посебних, веза између економске, политичко-правне, идеолошко-културне и војно-полицијске димензије инфраструктурне моћи. Поред постојања различитих спацијалних мрежа које их донекле трансгресирају и привремено суспендују, оне су и даље превалентна глобална гранична форма, као и места где се кристализују социјални конфликти, то јест агенти динамике планетарног поретка и непоретка.

О’Дауд инсистира на повратку историје у проучавању граница, критикујући превалентно дефинисање граница (O’Dowd 2010: 1038, 1040): (1) због абунданције граничних метафора/тропа, то јест њихове значењске дилатације, нпр. на подручје контролних функција и ефеката, који доводе до појаве ахисторицизма у њиховој интерпретацији; (2) културни приступ, то јест конструктивизам, због пренебрегавања чињенице да су неке интерпретативне перспективе граница далеко утицајније од других; и (3) процесуални приступ због тога што носи ризик расформиравања структуре у процес и агенцију

обележене мултиплицитетом и флотантношћу граница дестабилизираних држава. За проучавање граница је, дакле, од изузетне важности историјска димензија разумевања империјалне и националне државе преко појма инфраструктурне моћи, што ће омогућити успостављање истраживачког еквилибријума између структуре и процеса, те анализу унутар једног интерпретативног оквира.

На тој линији, формулисање модерних граница је било обликовано не само деветнаестовековним процесима „национализације“ државе или „етатизације“ нације, гравитирањем ка контролисању територије, конфликтима, антагонизмима и ратовима, те променама формуле баланса моћи међу-државног система, већ и империјалном заоставштином контролисања људи и кодирањем тога система и његове хијерархије арбитрарном империјалном моћи и терором. Модерне границе су, као амбивалентан феномен, резултат сплета актуелних односа између империјализма и национализма.

ТЕЗА О ОМНИПЕРЕЗЕНТНОСТИ ГРАНИЦА

Рецимо пре свега да Зимел сматра како је човек положан у свету дефинисан чињеницом да у свакој димензији и моменту свога бића и понашања стоји између две границе (Simmel 1971 [1918]: 353). То стање чини формалну структуру нашег постојања. Сходно чињеници да смо свуда и увек окружени границама, испада да смо и ми сами границе. Као резултат инхерентне флексибилности и померања наших граница, наша суштина је парадиксална. Наиме, истовремено смо и ограничени у свим правцима и нисмо ограничени ни у једном правцу (Simmel 1971 [1918]: 355).

Сада би могли да се фокусирамо на тезу Етјена Балибара о распрострањању/дифузији граница на целокупно подручје неке земље где год се може регистровати селективна контрола, о фактичкој транслацији тих земаља у погранична подручја (Balibar 2002a, 2002b, 2004, 2009). Додајмо томе и кореспондирајућу тезу Криса Рамфорда о мултиперспективном схватању граница, превазилажењу моноперспективизма привилеговне платформе/угла државних граница и фаворизовању дисензуса у њиховом проучавању, о потреби уочавања и указивања на споља и изнутра, на непримећене/невидљиве граница, то јест на оне које за неке постоје а за друге не (Rumford 2006, 2014).

Ствар, дакле, није у екстензији „травестираних“ националних/државних граница „смањеног интензитета“, односно следствених пракси бордеринга, преко целине неке државне/националне територије, већ у конфигурисању/калибрисању различитих типова граница са различито приписаним индивидуалним и групним значењима, утицајима и ефектима, те мноштвом дисперзивних координата унутар и изван неке политичке/државне/националне територије или простора. Границе су данас постале дискриминаторно асиметричне, за неке су „непотребно губљење времена“, док су за друге несавладива препрека. Све се то још више усложњава када дође до произвољног стратегијског пројектовања шта су то релевантне а

шта минорне границе, када су неке границе видљиве и постојеће само за неке од нас.

Балибар (2002: 78-84) као три главна аспекта еквивокације граница идентификује: (1) „преоптерећеност/предетерминисаност“ значењима-као интринсични квалитет мултипликовања/надилажења пуког граничног трасирања/маркирања одређене територије на специфичној локацији, супротно процесу „осиромашења/редуковања“ значења где су границе сведене на разграничење две државе/два територијална ентитета, овде се ради о значењском релативизовању различитим геополитичким, контингентним поделама/стратегијама, о трансгресији значења неком вишом симболичко-симулакрумском инстанцом, типа граница између два идеолошки опонирајућа света или политичке алијансе; (2) полисемиотичку природу- као дискрепантцију/диспаратност њиховог модалитета постојања за припаднике различитих друштвених група, постоји читав низ граница које чине наш животни амбијент, а којих нисмо свесни до онога момента када постанемо реципијенти, конзументи или мете процеса креирања граница; и (3) хетерогеност- као симултано испуњавање више демаркационих и територијализујућих функција, границе узимају оне позиције неког друштвеног простора где се може регистровати арбитрарна и селективна контрола или моћ. Значењски астатичне локалне и глобалне границе конфигуришу свет и то је *condicio sine qua non* њиховог тенацитета. Метанаратив модерне државе, онај који захтева да политичке, културне и економске границе коинцидирају, није више “оперативан”.

Границе су вибрантне/двосмислене/неухватљиве/колебљиве/амбигвитетне и на нивоу формата/распореда и на нивоу функција, што имплицира и да је превалентно разумевање граница постало неодговарајуће (Balibar 2002b: 88). То, опет, никако не значи да су границе нестале, да живимо у безграничном свету: оне су и умножене и редуковане, и проређене и дуплиране, као што су постале и зоне, региони, па и читаве државе. Границе више нису на спољним-ивицама/ободима политике, већ унутар ње саме, оне су (ре)продуковане на разнородним и многобројним друштвеним инстанцама, нивоима или локацијама. Претходно не сугерише неку лиминалну позицију у којој би појединац, група или неки политички ентитет био изложен како центрифугалним тако и центрипеталним граничним силама, већ далеко компликованији имагинаријум бивања границом, резоновања из позиције саме границе.

Осим тога, државне границе, перципиране и као културне и као идентитетске границе, не само да дистингирају, чине засебном, неку јединицу, већ историјски (ре)конфигуришу сам свет пројектујући оно што је конвергентно и дивергентно, то јест компатибилно и икомпатибилно. То није само ствар неке дистрибуције/односа моћи, него је и симболичко питање *par excellence*. Оне нису ексклузивно повезане са неким сингуларним културним контекстом/дивизијом/кодом, већ су увек еманација преклапајућих културних/

идентитетских фактора и квалитета.

Све у свему, по Балибару (Balibar 2002b: 89), питање присуства/одсуства границе своје разрешење добија у потпуном удаљавању од модерног геополитичког имагинаријума. Оне више нису на институционално промовисаним и материјализованим границама/линијама, где једно поље суверене моћи слаби и престаје а друго почиње и добија на снази. Реперкусија оваквог становишта значајну утичу на разумевање граничне праксе и битно, тектонски реформулишу оно што што подразумевамо под културом граница/граничним културама.

Преоптерећеност/преодређеност значењима, нпр. граница између Источне и Западне Немачке током Хладног рата није била само национална већ и симболичка граница између Источног и Западног блока, по Рамфордској космополитској визури (Rumford 2014: 45-50), сигнализира/указује да границе нису само означитељи дивергенције (по улогама/функцијама/идентитетима), већ и конвергенције опозитних страна по питање признавања и потребе њиховог постојања. Таква логика консензуса је главна препрека даљој еволуцији мултиперспективног приступа границама.

Исти квалификација важи и за бордеринг процесе/праксе. Превазлажење логике консензуса инкорпорира и отклон према постколонијалном пројекту „граничног мишљења“ или „граничне епистемологије“, као метаморфозе хегемонистичког имагинаријума из угла маргинализованих/одстрањених/искључених, чак и поништених, људи (Mignolo 2000). Наиме, и такав приступ подразумева би-векторско/двосмерно гледање на границе, и промоцију разрешујућег геноуитетног панорамског, перигоналног гледања са саме мутабилне локације границе, из перспективе границе са са углом од 360 степени. Услед тога што дискурси/наративи који диктирају границе као дате нису више доминантни, као и због тога што национално-државне границе морају да деле свој ексклузивни категорички статус, постмодерност је дестабилизувала унисоност по питању шта их конституише, где су лоциране и како је градирана релевантност граница.

Уколико прихватимо Балибарову идеју да границе могу постати толико дифузне да читаве земље могу мутирати у погранична подручја, онда, саобразно контексту у коме живимо, можемо говорити о две манифестације/актуелизације такве поставке (Paasi and Prokkoala 2008): (1) о техничком крајолику контроле- скупу нових технологија и инфраструктура надзора проузрокованих страхом од све офанзивнијег и агресивнијег тероризмом, те експоненцијалним увећањем протока људи и робе (на пример границе су померне на аеродроме или улице); и (2) о емоционалном крајолику контроле-сегменту дискурзивног крајолика друштвене моћи који ослањајући се на симболичку и физичку виолентност повезану са социјалном спацијализацијом, преко медија и образовања, учи појединца шта су то националне границе прописујући им, историјски трасираном иконографијом и ритуалима/

церемонијама, распоне значења (границе су манифестација сталног процеса грађења нације и специфичних националних пракси).

Додајмо овом и четири важна фактора која иду у прилог космополитској интерпретацији граница (Rumford 2014: 89-91): (1) гранични ангажман, сет активности на конструисању, модификовању и демонтирању граница, је превасходно ствар обичних људи, вернакулизација слаби асоцијацију између граница и државе; (2) мултиперспективизам указује на то да нису све границе за све виђене као такве; (3) квалитет нефиксираности граница не подразумева само инкохерентност/дестабилизацију неких граница, већ и идеју да су неке границе иницијално креиране са нефиксираношћу као предусловом за властиту ефикасност; и (4) границе могу да служе као пропулзија социјалне/политичке конективности.

Критички опосервирано, хипостаза глобализације није нити апсолутно важење принципа безграничног света, нити опозитног принципа мултипликације/пролиферације граница. Концепт „границе су свуда“ треба кориговати повезаношћу са различитим модалитетима аутентичног индивидуалног/сингуларног искуства, селективношћу и партикуларношћу граница, што најпрецизније изражава идеја Марка Солтера (Mark Salter) да границе нису свугде за свакога (Salter 2012: 750).

На тој линији, заједнички именитељ јединствености/апартности државних граница у односу на све остале формате је могућност призивања на закон, што грађане/емигранте/мигранте ставља у директан однос према произвољности суверенове одлуке. Границе представљају интегришуће „шавове“, то јест дезинтегришуће „ожилке“, сугеришући процес који се увек реферира на другу заједницу, обележавајући како провизорно раздвајање тако и некомплетно спајање самог света и субјеката са светом препуним граница.

Метафора границе као линије је замењена апострофирањем етеричних мрежних процеса/политика које је дефинишу и трансгресирају. Оне су постале премисе самога суверенитета у прикривању и интензификовању одлуке коју свако ко прелази границу мора донети, чинећи да акцептирање протокола субмисије може бити одложено. Додајмо овоме, да Салтер држи да се перформативност граница манифестује на три нивоа (Johnson *et al.* 2011: 66): (1) формалне перформансе укључују опис и одбрану специфичних територијалних граница; (2) практичне перформансе обухватају политике граничног филтрирања/осмозе, то јест адмисије/протеривање; и (3) масовне перформансе инволвирају јавну и политичку конкуренцију у вези значења граница.

Теоретска перспектива/идеја граничне перформативности, по Ненси Вондерс (Nancy Wonders), представља аналитичко средство за истраживање граница и начина њихове конструкције. Концепт се заснива на претпоставци да, поред тенденције државе да постави/режира гранични мизансцен, то јест да дизајнира граничне политике, такве инклинације/ангажмани имају мало значаја и смисла све до оног момента док не буду „перформативно

реализоване“ од стране државних агената, то јест бирократске формације, и оних који границу прелазе (Wonders 2006: 65-66).

Државни актери су главни протагонисти у селекцији места, начина и тела граничних перформанса. Они нису резервисани само за подручја око географски/физички дефинисаних граница државе, већ се одвијају и на локацијама са сасвим другим координатама (потенцијално на свакој просторној тачки неке територије или институционалне хијерархије). Природа самих граничних пракси, ипак, није ексклузивна манифестација идентитетских конструкта граничних/државних агената и оних који прелазе границу, већ и културних/економских карактеристика и позиција различитих група унутар специфичне земље.

С обзиром да, у зависности од типа граничних флукова и/или њених носиоца, апострофира релационе и перформативне атрибуте мутабилних стратегија граничне контроле, концепт граничне перформативности је користан за истраживање платформи реконструисања граница. У том смислу, као две сигификантне контролне платформе за даљу промоцију глобалних неједнакости се детектују: социјално (ре)артикулисање појма “илегално” и (ре)секуритизација граница са подразумевајућим технолошко-техничким развојем индустрије граничне контроле.

НОВЕ КОНЦЕПТУАЛНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ: ГЕНЕРАЛИЗОВАНЕ БИОПОЛИТИЧКЕ ГРАНИЦЕ, БОРДЕРИТИ, ГРАНИЧНИ АСЕМБЛАЖИ И ГРАНИЦЕ КАО МЕТОД

Важну претпоставку за стварање нове онтологије граница представља и парадигматски отклон према територијалистичким императивима западног ултра-модернистичког дискурса поретка, фундираног, пре свега, на глорификацији и етернализацији државе (Parker and Vaughan-Williams 2009). Ради се о аналитичкој дистанци према метанаративу фиксиране унивокалне/моносемичне државне компартиментализације простора са чврсто инсталираним, есенцијализованим, моновалентним, објективизованим, преегзистентним/предетерминисаним, монолитним или натурализованим границама. Кумулативно, у оптицају је децентрирање граница (Parker and Vaughan-Williams 2012: 728).

Отуда, формулисање нове онтологије граница свакако подразумева распакивање/демонтирање епистемолошке мутуалности различито програмираних пракси политика укључености/искључености или прихватања/неприхватања и протагонистичко-антагонистичких културних образаца њиховог оправдања, у условима перпетуираног конструисања, деконструисања и реконструисања граница са свим тешко ухватљивим локацијама, формама, улогама и функцијама. То подразумева онтолошко оповргавање реалистичке парадигме, одступање од префигурираних/претрасираних граница, оних које су задате, натурализоване или сакрализоване/деизоване, и апологију

активне људске интерференције/ангажмана/партиципације у конструисању реалности, директно зависне од наших разнородних разумевања и пракси (cf. Brambilla 2015a: 26).

Ради се о комплексној процесуалној/релационој онтологији, онтогенетичкој природи граница и стварности, о постојању кроз процес перпетуираног постајања/настајања, о томе да се фокусираност на то како ствари јесу супституира фокусиранишћу на то како ствари постају/настају: постојати/бити значи постајати/настајати (Kitchin and Dodge 2007: 335). То имплицира да су границе онтолошки мулти-димензионални ентитети. Њихова нова симболичко-материјална текстура и социо-културно-политичка конфигурација су последица међусобног односа пролиферације, дисперзије и стратификације граница и различитих модалитета и интензитета транснационалног циркулисања израженог новим дизајнирањем простора (нити су границе пуке баријере транслационалним флукуацијама, нити транснационалне флукуације искључиво резултују умањењем државног суверенитета).

Реферирајући се посебно на Етјена Балибара и ослањајући се на дискурс Ђорђа Агамбена (Giorgio Agamben), као одговор на плурализацију и радикализацију савременог (ре)лоцирања и дефинисања граница, Ник Вон-Вилијамс (Nick Vaughan-Williams 2008, 2009a, 2009b; Parker and Vaughan-Williams 2009, 2012) пледира за „квантни скок“ у начину промишљања граница, нудећи алтернативни гранични имагинаријум под именом генерализована биополитичка граница (*generalised biopolitical border*). Иницијално, констатујући хеленску/античку (Аристотелову) дистинкцију биолошког живота (*zoe*) и политичког живота (*bios*), што је проблематична и недоказана диференцијација (Finlayson 2010), и Фукоовог концепт биополитике, инкорпорираности *zoe* у *bios*, то јест позиционирања живота као референтног објекта политике, Вон-Вилијамс (Vaughan-Williams 2009a: 97-100; 2009a: 733-735) се приклања тези Агамбена да је политичка сфера иманентно, оригинално биополитичка. Наше приватно тело неодвојиво од нашег политичког тела и где суверена моћ представља капацитет одлучивања да ли је нека форма живота вредна живљења. Тако суверена моћ продукује за себе појам „голог живота“, који се не може изједначити са *zoe* и *bios*, јер су у таквој поставци замућени и подложни оптици/праксама ванредног стања.

У складу са тим, конвенционална представа граница, повезана са модерним геополитичким имагинаријумом, почива на пасивности/инваријантности/датости правно-политичке структуре, која се у случају генерализоване биополитичке границе (*generalised biopolitical border*) трансформише у гранични перформанс, контингентни биополитички наратив, у процес (ре)формулисања/(ре)артикулације који перпетуирано (ре)продукује голи живот тако што не препознаје одређене форме живота у оквиру правно-политичког система заједнице. Ополитно појединцима који се сусрећу са преформираним/префигурираним/предетерминисаним границама

као непроменљивим онтолошким мета-баријерама, сада границе постају мобилне и приписане појединцима/телима која се могу оценити као ризична, категоризовати и третирати у покрету и на нивоу географије/картографије свакидашњих активности (Vaughan-Williams 2009a: 133-134). Ангажовање оваквог приступа дисоцира суверену моћ од територијалних императива/ограничења државе и отвара простор за реконтекстуализацију на глобалном биополитичком нивоу који анулира/одбацује тежишни бином конвенционалне геополитичке парадигме: спољашње/унутрашње, то јест бифуркацију на домаћи и међународни простор. Све то резултује планетарном биополитичком дисперзијом генерисања суверених граница.

Споменимо сада теоретску иновацију/деријацију Ен-Лори Амилије-Сари (Anne-Laure Amilhat-Szary) и Фредерика Жироа (Frédéric Giraut), неологизам граничности/бордеритета (*borderity*), који се, произилазећи из и ширећи Фукоов појам говорменталитет (*governmentality*), може дефинисати као говорменталитет територијалних лимита, као сет спацијалних технологија моћи или „умећа/технологије владања“ социо-спацијалном компартментализацијом/дивизијом (Amilhat-Szary and Giraut 2015).

Пре свега, они савремено проучавање граница виде, са једне стране, као пардигму процесуалног анализирања феномена отворених и затворених граница, то јест као чињеници да једна иста граница може бити третирана преко оба стања. Консеквентно, аналитички је апострофирана гранична динамика паралелности процеса дебордеринга и ребордеринга. Са друге стране, ту је, за њих пуно важнија, парадигма која се базира на некоинцидирању материјалних просторних израза/карактеристика/формата граница са њеним „зацементираним“ функцијама поделе, регулације и контроле.

Границе више нису интегрисане/замрзнуте/фиксирани у времену и простору. Њихова мобилност/топологичност није виртуелизована, границе су и даље пре свега материјалне сензације. Ослањајући се и на Фукоов концепте диспозитива, технологије и биополитике, појам граничност (*borderity*) омогућава да се избегне таутологични однос између појмова државе, територије и границе. Наравно, дефинисање сваког од њих је условљено егзистенцијом преостала два концепта. Тако је у глобализованом свету омогућено критичко демаскирање идеолошког супстрата заклоњеног наративима граничне ефикасности и компетитивности.

Важност граница не проистиче из факта делимитирања/демаркирања или заокруживања/повезивања територије, већ из њеног политичког статуса, као што је и евидентна дистинкција између симболичке моћи, позиције и улоге, граница у односу на симболичку моћ, позицију и улоге, државе. Реферирајући се на Фукоа (Foucault 2009: 108), они под граничношћу, дакле, подразумевају скуп институција, процедура, анализа, рефлексива, калкулација и тактика/стратегиија које, усмерене ка одређеној популацији, омогућавају остварење ове специфичне и комплексне дисциплинујуће моћи.

Међутим, Амилије-Сари и Жиро (Amilhat-Szary and Giraut 2015: 9) у своје разумевању концепта граничности (borderity) проширују концепт Фуковог дисциплинујућег друштва концептом контролног друштва Жила Делеза (Gilles Deleuze), о коме ће касније бити више речи. То подразумева како трансформацију превалентних механизма и представа социјалног поретка и субјекта моћи, тако и заокрет у спацијалности моћи од институционалних места ограничења ка отвореним мрежама моћи, што има значајне импликације по питању измештања и делокализације граница, које се јављају у вишеструким поставкама, аранжманима, комбинацијама или конфигурацијама (Walters 2006: 191).

Осим тога, граничност се може појавити и као дистингвирани социјални/политички квалитет, аналоган територијалности, где се, како преко индивидуалне тако и колективне димензије, односи на оно што функционално и симболички конфигурише/чини границу унутар одређеног простора (обухватајући не само гранична подручја и интерсекцију разнородних мрежа протока, већ и места попут аеродрома, хотела или универзитетских кампуса). Такав приступ може разоткрити присуство/омогућеност или одсуство/ономогућеност одређених политичких субјекта, то јест како границе могу бити и места за стицање, одржавање и увећање моћи, али, симултано, и места за опирање, дестабилизацију и борбу против исте.

Жил Делез (Deleuze 1992: 5), за разлику од Фукоа, сматра да нова социјална драматургија почива на инверзији логике омнипрезентног паноптицизма друштвеног дисциплиновања са логиком омнипрезентног механизма друштвене контроле, на инверзији дисциплинујућег друштва са контролним друштвом. Шаблонизоване организационе рутине (модернистичко-просветитељске) фабрике транспоноване су у метастабилне организационе шеме (постмодернистичке) корпорације, индивидуе у дивидуе (ми као издвојено Ја нисмо више недељиви и једнаки сами себи), а паролe афирмације или резистенције масе у електронске лозинке демонтираног појединца. Ствар је у томе да је акценат са праћења/лоцирања људи и информација, у различитим категоријама токова, премештен на кодове, на могућност приступа одређених субјеката одређеним просторима/зонама.

Специфичне информације о нама самима могу бити (ре)комбиноване без нашег увида, контроле или партиципације, па је разматрање индивидуалног као несводиве и аутономне агенције доведено у питање (Williams 2005). У том кључу, Жил Делез и Феликс Гатари (Félix Guattari) инаугуришу концепт асембљажа као аналитички инструмент за разумевање ентитета подржаних онтолошком граматикум многострукости, поливалентности, молекуларности и мулти-димензионалности хетерогеног, нефинализованог, отвореног и процесуалног узајамног деловања разнородних материјалних јединица и семиотичких елемената повезаних у контингентне, палијативне, неорганске, хетерономне и инкохерентне целине, хипер-променљиве форме и структуре, са различитим актерима и ресурсима, то јест смисленим,

реторичким или симболичким експресијама (Deleuze and Guattari (2005 [1980]); Bonta and Protevi 2006; DeLanda 2006; Bennett 2010; Anderson and McFarlane 2011; Anderson *et al.* 2012). Дакле, за разлику од Фукових концепата режима, апаратуса/диспозитива или управљачке технологије, асемблаж је артикулишућа/настајућа, а не артикулисана/настала формација.

Заједничке конститутивне карактеристике/димензије свих асемблажа су (Nail 2017: 24-28; Deleuze and Guattari 1994: 36): (1) услови- превалентне/ владајуће идеје и сетови/мреже спољних релација које смислено повезују/ спајају одређене елементе/објекте и агенте, али не на начин да успостављени елементи буду узроковани/условљени, унапред испрограмирани или нормативно профилисани/оријентисани, да су неке непроменљиве и задате есенције, већ преко омогућавања њихове конјункције, комбинације и континуума, они су нелимитирајући апстрактни хоризонт догађаја/концепата; (2) елементи/објекти- отелотвореност асемблажа, конкретни делови, то јест специфичне компоненте или догађаји/концепти, уређени/“наштимовани”/ конфигурисани на неки посебан начин, за које је далеко важније шта могу да учине од тога какава им је суштина; и (3) агенти- они који уређују/повезују објекте у складу са провлађујућим условима/апстрактним релацијама, па нису једноставно децентрирани/фрагментирани или, пак, аутономни рационални субјекти. Све три генеришуће полуге/особине асемблажа: услови, елементи и агенти се узајамно претпостављају и иманентни су једни другима.

Следећи претходно, када се у фокус стави гранични асемблаж, како то констатује Кристоф Сон (Christophe Sohn), ради се о комбинацији следећих материјалних и нематеријалних компоненти (где је остављена могућност њиховог преклапања), и то не искључиво на демаркационим линијама, већ на свим локацијама где се гранична пракса остварује и манифестује (Sohn 2015: 6; 2016: 185-186): физичке и транспортне инфраструктуре; различитих типова ресурса; граничних процедура и оруђа; контролних технологија; наратива по питању граничних таксономија и категоризација; легислација одређених граничних режима; уверења, церемонија и ритуала који се реферирају на солидарност и легитимност; те конститутивних симбола територијалног идентитета. У оптицају је, дакле, специфична интеракција физичких/технолошких чинилаца контроле/надгледања са симболичко-експресивно-естетизованим факторима, разумевање начина како спајајуће и раздвајајуће праксе чине да се границе перципирају преко процеса настајања, откривања и развијања.

Притом, ангажовање дигиталних/биометријских граничних технологија, е-пасоши, „паметне границе“ („*Smart Borders*“), идентификација путем радио фреквенције (*Radio Frequency Identification*- RFID) итд, и граничних дрона указује на две интересантне и значајне ствари. Не само потврђујући, већ и конституишући нечији идентитет, гранично регистровање/евидентирање путем биометријске технологије постаје предуслов припадности одређеном друштву или стилу живота, људска тела постају мобилни “органски

трансмитери” многоструко кодираних граница, нетранспарентни идентитески алгоритми декомпоновања/рекомпоновања у зависности од партикуларних база података разасртних на различитим просторним пунктовима (Amoore 2006; Popescu 2012: 108-120, 2015, 2017: 458-471).

У том смислу индикативни су појмови е-граница/е-бордеринга (*eBorder/eBordering*) као концептуализовања фузионисања савремених технологија надгледања, биометријских система, алгоритамске аналитике и координације на линији човек-машина са процесима који се тичу граница (Pöttsch 2015, 2018). Они омогућавају да се у сложенем друштвено-технолошком амбијенту оствари увид у од стране државе управљаним граничним праксама (то јест праксама разграничавања): (1) преко иГраница у сферу технолошких капацитете државе за широко управљање, нпр. нове технике за праћење појединаца; (2) преко иБордеринга у сферу реализације и опструкције тих капацитета на нивоу свакодашњих пракси.

Дронови, опет, представљају системе који значајно повећавају оперативну флексибилност надгледања, чинећи га флуиднијим, мобилнијим и партикуларно оријентисаним, што, између осталог, доводи до ре-формулисања граничног простора контролом/мониторингом који више нису ограничени на границе и пограничне зоне већ су проширени на целину неке територије/друштва (Pedrozo 2017). Генерално, таква констелација има четири важна исхода (Jones *et al.* 2017: 4-5): (1) мобилне и портабл границе чине да целокупни планетарни простор постаје погодан за потенцијалне граничне процесе; (2) долази до повећања граничних инстанци, јер се људи сусрећу са различитим границама на различитим локацијама/нивоима/субнивоима; (3) карактер индивидуалног сусретања са границама је промењен, јер је посредован различитим дигиталним уређајима и вођен/контролисан од стране приватних актера; и (4) гранична контрола је постала екстремно индивидуализована, дигитално микрокодирана, континуирана и упућена на људско тело.

Надаље, Делез и Гатари (Deleuze and Guattari 2000 [1972]), 2005 [1980]) тврде да акт напуштања одређене територије/асемблажа, који их чини видљивим и препознатљивим, прати акт стварања друге територије/асемблажа: перманентну де-територијализацију/де-кодирање прати перманентна ре-територијализација/ре-кодирање, и тиме се, истовремено, дестабилизује подразумевана инерција територије и иницира покретљивост инстанце територијализације/кодирања, која је доминантно упућена на темпоралну идентитеску (ре)афирмацију и интерни релационо-институционални еквилибријум територије/асемблажа. На тај начин, без обзира на територијално институционализовање и сталност одређених типова пракси, границе се могу перципирати као нешто што се непрекидно ствара, што се налази у стању нефинализованог настајања, никада окончане морфогенезе.

Притом, они инсистирају на томе да примат метафоре над материјалношћу граница мора бити одбачен, њихово разумевање простора је резолутно материјално (Woodward and Jones 2005: 237-238). Укратко, треба пренебрегнути питање шта границе, по функцијама, улогама или карактеристикама, јесу, и концентрисати се на трасирање и ретрасирање неуједначених и ефемерних начина конекције, интерконекције, дисконекције и реконекције различитих пракси у оквиру итеративне динамике њиховог настајања.

Границе су, са једне стране, историјски контингентни асемблажи који кроз интеракцију са другим ентитетима имају привремено стабилизоване партикуларне одлике, али, са друге стране, ту су и капацитети, несводиви скуп потенцијала, “простор могућности”, који се никада не може у потпуности предвидети у смислу нових симболичких и других ресурса које границе могу имати или произвести (DeLanda 2006: 28-29). Оно што границе јесу, може бити проширено или сужено, али и у потпуности промењено. Ако у фокус ставимо моћ, онда се за асемблаж може речи да се не односи ни на сингуларну/монолитну/централизовану управљачку моћ, ни на једнако/једнообразно избалансирану и дистрибуирану моћ, већ је у оптицају ексцентрична/трансформативна/инструментална/плурална апрехензија моћи: не ради се о „моћи над“ актерима, већ о „моћи да/за“, о потенцијалима актера да утичу или реализују одређене исходе (Anderson and McFarlane 2011: 125; Sohn 2015: 8).

У том смислу, постојање конвергентних/дивергентних значења које се приписују границама од стране различитих актера, не треба само разматрати преко њихове улоге или функције, то јест преко припадности некој компактној социјалној формацији (класи/политичком ентитету, етницитету, конфесији/деноминацији или роду), већ по позицији/способностима, ван институционализоване хијерархије, у компетитивном пољу кооперације/конфронтације за семантичке, семиолошке или симболичке ресурсе. Тако, неко гранично спорење може да буде и место контестације и место афирмације од стране једног истог актера, као што и може постојати алијанса између актера са сасвим различитим третманом једног истог граничног питања, а да обе ситуације буду део једног граничног асемблажа (нпр. читав сет граничних питања која обележавају односе међу државама Југоисточног Балкана).

Сандро Мезадра и Брет Нилсен (Sandro Mezzadra and Brett Neilson 2012: 64-67; 2013: 18, 30, 36), користећи ренесансну синтагму *fabrica mundi*, или „измишљање/производња светова“, онтолошки анализирају како је свет креиран преко граница, које су, за њих, мање објект истраживања, а више епистемолошко стајалиште/метод (начин сазнавања, али и деловања на свет). Оне су, симултано, метод капитала, место отпора/конфронтације са актуелно реформулисаним односима депривације/експлоатације, али и покушај отварања простора за многоструке имагинације и алтернативне платформе произвођења света (његове поделе, уређења и апроприације). Ради се о покушају изналажења нове парадигме која ће напустити елаборирање граница

које се темељи на сепаратним студијама случаја са јасним ситуационим контурама, као и метафору зида и лајтмотив безбедности, јер камуфлирају границе као везивно ткиво акумулације и експлоатације (Kurz 2013).

Диференцијално инклузивне границе, чија пролиферација представља спецификум савремене глобализације, не генеришу само пуко разликовање на спољно и унутрашње, оне селективно перколирају (перколлатед), каналишу и реоријентишу мигрантско кретање не само у смеру економско-тржишне сфере, већ и у смеру експлоатационих односа. У том смислу, оне одступају од класичне поставке где доминантно функционишу зарад искључивања, и постају форме хијерархизованог/диференцираног/селективног укључивања. Гранични конфликти и мигранти постају централни протагонисти деградирања матрице света која омогућава бујање капитализма и циклчних криза, док заједничке социјалне праксе и политике које их карактеришу не могу бити деривирне из идеја безграничног света и праведних граница, те морају бити употребљиве на свим скалама: од локалног, преко регионалног до светског нивоа (Mezzadra and Neilson 2013: 59, 281). Оваква концептуална перспектива третира границе, мишљења смо сасвим оправдано, као кардинални појам за декодирање глобалних процеса, али и разумевање композиције савременог капиталистичког друштва. Консеквентно, границе као метод капитала могу да се схвате и као метод за просторну резистенцију капиталу (Brambilla 2015b).

БОРДЕРСКЕЈП ПАРАДИГМА

Социјални имагинаријуми и представе граница, то јест дискурси и наративи граница, су интринсично тешко ухватљиви, лако променљиви и, консеквентно, често ултра-ефемерни/транзиторни/епизодни. Једним делом, то је условљено тиме што су границе, као што је то већ констатовно, просторне/територијалне манифестације које настају интеракцијом великог броја друштвених актера, активности и формалних/неформалних институција, док њихово дизајнирање/креирање представља хегемону стратегију за реализацију доминације усмерену на контролу/дефинисање простора перпетуираним потенцирањем пракси разликовања/дисимиловања. Контекстуалност граница је екстензивна/дисперзивна, она се не зауставља на самим границама, то јест граничним појасевима, већ захвата шире постављене друштвено-спацијалне праксе, социјалну свест, културу и социјалну реторику/симболику.

У том смислу, дискурси/наративи имају важно место у продукцији, репродукцији и репрезентацији територија и њихових граница, те у компарирању односа између „великих/мега“ националних дискурса и “малих/микро” наратива свакидашњег живота на граници и поводом граница. У том смислу, семиотичка триангулација наратива и дискурса се намеће као изузетно пожељна и потребна. Наратив би се, притом, као интимна/персонализована форма *par excellence*, позиционирао као битан за разумевање варнакулизујућих начина продуковања и репродуковања различитих социо-културних значења

„одоздо“, док би се семиотичка форма дискурса искористила за пропитивање консеквенци тих значења по питању институционализовања пракси свакидашњег живота и утицаја институционалних дискурса „одозго“ на значењски профил граница (Strüver 2005: 52-53).

На епистемолошком нивоу, нови тип/оптика разматрања граница може да се одреди као калеидоскопско и удвојено (Brambilla 2015a: 25). Калеидоскопски ниво указује на њихово временску и просторну несводивост, варирање/осцилирање у оквиру неког специфичног друштвеног, културног, политичког, економског, историјског и правног поља/агенде/поставке преко преговарања између различитих државних и не-државних актера. Ниво удвајања омогућава симултану полифоничну перцепцију граница као глобалних метанаратива и „минорних“/ординарних/малих наратива живљења граница, то јест свест о транспарентним/латентним/камуфлираним граничним интеракцијама не само територијалних, већ и културних, социјалних, економских или етничких граничних позиција.

На тој линији, концепт бордерскејпа (*borderscape*), рецимо условно: граничних крајолика, се може одредити као алтернативни модалитет/парадигма разумевања деесенцијализованих хипер-мобилних граница, третираних попут круцијалних фактора у продукцији (пост)модерних политичких субјективитета/имагинаријума апстрахованих од ригидних територијалних рестрикција у смислу (ре)конфигурисања простора за нове политичке и социјалне аспекте организовања, те уважавања вишеструкости симболичких и материјалних веза и односа унутар, споља или на самим границама (Rajaram and Grundy-Warr 2007; Perera 2007; Brambilla 2015a; Brambilla *et al.* 2015a; Dell’Agnese and Amilhat-Szary 2015; Van Houtum and Eker 2015).

Пре свега, рецимо да концепт крајолика/пејзажа/предела (*landscape*) онтолошки интегрише како природне квалитете неког подручја тако и његове културне атрибуте, и то као чисти симболички хоризонт: тиме он није само визуелна композиција, већ и презентационо-перцепциона интерпретација. Крајолик није унапред задати и објективизовани корпус пикторално-социјалних модуса, већ се симболички перципира или разумева различито од стране сваког појединца, он је израз генуитетне перспективе презентовања и симболике неког локалног/партукуларног погледа на свет.

Ради се о, уже и шире, генеолошки формативним дискурсима/наративима, у жанровима атласа, мапа, различитих врста текстова или фотографија и слика, путем којих неко себи и другима репрезентује свет коме припада и своје односе према њему, те преко којих се, не миметички пасивно рефлектује, већ активно интерпелира, у друштвене односе техникама изражавања и операционализације, подударним са оним из других видова културних пракси (Cosgrove 1998: xiv, 1).

Крајолици су “контролни језички пунктови” одређеног наративног склопа или формата (мапа, текстова, фотографија итд.), место сусретања

утопија, дистопија и хетеротопија, културалне вернакуларности и разнородних симболичких пракси, које није пасивно ишчитавање већ ангажовано реинтерпретирање. У питању су културне представе које су фондиране на постмодерној могућности програмирања и репрограмирања значења, то јест знакова и симбола, на њиховом персистентном бриколирању у различитим контекстуалним профилима са увек изнова формулисаним референтним мрежама.

Данас су у оптицају конструкције бордерскејпа које нису подложне неком идеолошком или теоретском корективном инжињерингу једном за свагда датог значења, већ се показују чак и као лако променљиви „евазивни“ електронски-текстови виртуелизованог простора у чије се „синтематографско“ сајбер-значење може интервенисати једноставним „притиском на компјутерску тастатуру или даљински управљач“ (cf. Daniels and Cosgrove 1988: 1-11).

У покушају да се превазиђе “конфликтни синдром” у истраживању граница, изражен преко аналитички симплификованих типологизација, гранични крајолици (*border landscapes*) су, почетком деведесетих година прошлог века, почели да се разматрају као хармонични и пацификовани исходи/асемблажи просторне испреплетаности, не само природе и артефаката/мануфактата, већ и културних, друштвених, економских и политичких процеса/значења. Био је то покушај да се мултидисциплинарно изрази сва компликованост/капиларност физичког и људског окружења који их креирају и којим су повратно креирани, те да се превазиђе бином центар-периферија у научној „вивисекцији“ граница (cf. Rumley and Minghi 1991: 4-6; Wilson and Donnan 2012: 8, 9).

Гранични крајолици су неизбежно повезани и са моћи, они структурирају ординарни/свакидашњи живот и поимање граница и (по)граничних зона, изражавајући неки формални/официјелни статус доминације најчешће покривен одређеним хегемоним сетом релација као „натурализованим“ и „здраворазумским“ (Winchester *et al.* 2003: 66-68). Све у свему, за гранични крајолик се може рећи да је транскаларно просторно и симболички дефинисано поље у оквиру кога се перцепција граница конкретизује преко различитих културних, друштвених, економских и политичких кодова/текстова/матрица/поставки који се мутуално (ре)моделирају са границама.

Концептуализација бордерскејпа (*borderscapes*) представља потребу за изражавањем поросторне и идејне сложености видљивих/невидљивих граница схваћених попут динамичних, флуидних, неконсензуалних и полиморфних простора, дефинисаних и, симултано, оспораваних од стране многобројних дискурса/наратива, пракси, формалних и неформалних институција, ритуала, улога, актера и односа у трагању за правом (ре)интерпретацијом поставки унутрашњег/спољашњег, грађана/странаца, аутохтоног/алохтоног, а уважавајући/оспоравајући државну, регионалну, етничку или неку другу преклапајућу симболичку и конкретну демаркацију (Rajaram and Grundy-Warr 2007: xv; Perera 2007: 206-207, 223-224).

То имплицира разликовање (Brambilla 2015a: 20): (1) хегемонистичких бордерскејпа- дискурзивну апологију унивокално постулиране етичко-правно-емпиријске аргументације усмерене на афирмацију неког специфичног режима граничних политика; и (2) контра-хегемонистичких бордерскејпа - кластер различитих платформи/стратегија усмерених на отпор хегемонистичким дискурсима и на њима заснованим контролним праксама.

На најопштијем плану, суфикс скејп (*scape*) означава културално конципирано уоквиравање позиције/димензије/перспективе транснационалног имагинаријума нестабилних и ефемерних глобалних токова/процеса: у игри су новонастале глобализујуће и глобалне позорнице/сценографије, типа: техноскејпова (*technoscapes*), медијаскејпова (*mediascapes*) или идејоскејпова (*ideoscapes*), које омогућавају „заједнице сентимената“ утемељене на идентичном замишљању и осећању ствари (Appadurai 1996: 8, 27-48). Етимолошки, суфикс скејп је деривиран из старог немачког глагола за значењем „креирати“, који је преко старог холандског термина *schap* у сложеницама типа *landschap*, са значењем регион, ушао у енглеску лексику крајем шеснаестог века, али за означавање сликарског жанра „пејзажног сликарства“, *landscape painting* (Brambilla and Potzsch 2017: 68-69).

Ти транснационални формативни блокови служе и као конститутивни делови за дизајнирање замишљених, вишеструких светова, глобално установљених преко историјски ситуираних имагинаријума појединаца и група. Таква поставка сугерише да људи исто онолико колико живе у замишљеним заједницама (cf. Anderson 1991), живе и у замишљеним световима, те имплицира надилажење превалентности перспективе кохерентне националне државе, где су територија, грађанство и идентитет амалгамирани са националном припадношћу.

Очигледно, када разматрамо бордерскејпе, онда се не ради о фокусираности на граничне регионе или граничне појасеве: о материјалним крајолицима дистингвираним присуством граница, о простору где је суверенитет државе деформисан организацијом његовог физичког управљања, или, пак, о граничним пејзажима, као неком реификованом „геодетском“ износу/пропорцији, мерењу или структурирању терена изложеног директном утицају присуства међународних граница (Dell’Agnese and Amilhat-Szary: 6-7), без обзира да ли оне у потпуности или делимично одговарају националном имагинаријуму.

Боордерскејпови, дакле, не манифестују само спацијално-нормативну димензију седиментације/коагулације високо формализованих политичких ставова и идеја проистеклих како из природне тако и из људске делимитације, различите “објективне” системе планирања две или више земаља, обрасце/шаблоне крајолика или статистичке неправилности (Harbers 2003: 143). Они су, пре свега, поље које је конструисано/деконструисано/реконструисано у неком транснационалном кључу/контексту, систем поливокалних означавања чије су значења артикулисана/реартикулисана или дизајнирана/редизајнирана

превасходно индивидуалном перцепцијом/интерпретацијом. Изложени историјском и културном утицају, бордерскејпи су испуњени најразличитијим језичким значењима (фигурама/тропима) и резултат су деловања комплексне мреже интертекстуалности.

Пластичност бордерскејпа се увек реферира на процес њиховог стварања- бордерскејпинга (*borderscapeing*), на ментално конструисање/фигурацију граница које подразумева одређену друштвено-политичку и културну праксу путем које се замишљене границе конституишу/установљују и доживљавају као стварне (Strüver 2005: 170). Међутим, осим што су у функцији процесуалне продукције/репродукције, инскрипције граница, тополошки захватајући простор, време и људско мишљење, бордерскејпи су и поље отворено за свеколике интервенције репрограмирања/редизајнирања граничних појасева, за симболичко-културно и продукционо-политичко пројектовање/замисљање некосензуалних, полифоних и мултиперспективних бордерскејп варијација.

Бордерскејпи су пре израз животности, кинетичких и енергетских потенцијала, самих граница и на самим границама, граница схваћених попут наративних алегорија/метафора и граница схваћених попут одређених материјалних пракси, могућност да се интерпретирају као мултиформне, нестабилне, перспективистичке и релационе ситуације/контексти (Rajagam and Grundy-Warr 2007: x). Оне изражавају својеврсну концептуалну интерцесију ригидном манипулисању територијом од стране националне-државе, резистенцију хегемоним праксама, перформансима/церемонијама, метанаративима и дискурсима који тендирају ка инструментализацији и петрификацији доминације одређеног алгорита просторности, темпоралности и политичког активизма.

Бордерскејпи, као вишеслојне и децентриране зоне, културне арене или мреже, манифестују најадекватнији сазнајно-дескриптивни/епистемолошко-онтолошки формат за дифузни и варијабилни карактер граница постмодерног света, то јест за њихове мутабилне аранжмане, регулативне механизме и асемблаже семантика, пракси, објеката, текстова, представа и дискурса, који одступају од нефлексибилног просторног обрасца и крајолика моћи националне-државе, отварајући могућност за алтернативну, нестандартну перформативну пројекцију просторности и заједнице. Бордерскејп концепт омогућава скенирање сложеног комплекса геополитичких релација атракције или репулзије дивергентних граничних режима/платформи, хетерогених културних или социјалних формација/група и индивидуалних идентитетских стратегија/тактика.

Претходном треба додати покушај да се границе редифинишу у кључу постмеђународне теорије/амбијента/политике, дакле, у супротности са државо-центричним пројекцијама реалистичких и неореалистичких поставки светског поретка (Ferguson and Mansbach 2007). На тој линији, Ноел Паркер (Noel Parker, 2009), предлажући инверзију појма границе појмом маргине

и ослањајући се на филозофију Жила Делеза (Gilles Deleuze), промовише онтолошку перспективу валидну за ентитете (нпр. институције, асоцијације или, чак, суверене државе) који се непрестано релационално мењају и настају у контексту релационих трансформација и настајања других ентитета, то јест за генералну ситуацију глобализације и транснационалне флукуације где се генеза, екстинкција и палингенезија граница посматра из перспектива само наизглед исте, али заправо различите, лоцираности, форматизованости и ефицијенције.

Мада су у одређеним историјским епохама/конјунктурама фунгирали за детектовање суверених ентитета (држава), али превасходно због контингентног, епохом прожетог, начина конституисања међународног поретка, постмеђународни односи негирају значење границе као директно, статично и јасно постављених линија за одређивање партиципанта у међународним односима и промовишу их као кинетичке просторне факторе за сложено формулисање екстерних и интерних социјалних односа. У постмеђународној полтици, долази до хипо-функционисања граница као индекса идентитета. Индивидуални идентитети су постали ствар селекције индивидуа, а културално профилисани идентитети се интегришу или реципрочно делују један на другог преко граница, што је довело до тога да држава одбија или није у стању да изгради поуздан/стабилан оквир за колективне ентитете проистекле на тако широким идентитетским амплитудама.

Полазећи, дакле, од претпоставке да идентитети ентитета нису проистекли из неког транседентног извора, већ да су иманентно екстраховани: да су ствар мобилне поставке унутар и међу самим идентитетима, то јест ризомски дефинисаним, де-центрираним и мулти-оријентисаним, ентитетима без почетка и краја, Паркер маргине дефинише као минимално одређену зону између несводивих идентитета, као простор њиховог сусретања. Границе су превише ригорозан концепт/критеријум за разликовање тако схваћених идентитета, јер указују на манифестну разлику, суверену сепарацију/неспојивост, минуциозну контролу, а понекад, и на антитетичност онога што је раздвојено границама.

Маргине су, дакле, не нужно територијални и конфликтни, просторни продукт релационог, компететивног/диспутативног и отвореног разумевања лабилних/нестабилних/променљивих идентитетских квалитета, који могу, али и не морају, да се манифестује као границе (Parker 2009: 30). У том смислу, антагонизам као претпостављени атрибут међународног контекста, је само једна од могућих варијанти формулисање маргина, које се крећу у распону од мутуалности и признавања међу различитим идентитетима до хијерархије и оружане колизије. Реперкусија такве констелације је да су се категорије актера у постинтернационалном окружењу драматично промениле (попут Европске Уније или међународних терористичких организација), а да је политички процес постао напор усмерен ка управљању маргинама између актера чији идентитети, експонирани и према себи и према другима, зависе од или су резултат променљивих атрибута ентитета.

ОД ГРАНИЧНЕ КУЛТУРЕ, ПРЕКО КУЛТУРЕ ГРАНИЦА, ДО ГРАНИЧНОГ СПЕКТАКЛА

Ваљало би напоменут да се концепт културе после дуготрајног академског дискредитовања и „персекуције“ из сфере Политичке науке и Међународних односа, под утицајем позитивистичких инструкција у вези тога каква политичка наука треба да буде, то јест потенцирања њених материјалистичких и индивидуалних карактеристика, вратила на академску сцену преко аналитичког оквира који апострофира њене идеационе и колективне карактеристике, те важности праксе као својеврсног уравнотежења односа когнитивне и социјалне структуре на који се културни приступ неоспорно реферира (Zaiotti 2011: 22, 23).

Култура обједињује релативно стабилну конјунктуру позадинских претпоставки, као идентитетског оквира за интерпретирање и следствени ангажман, и њој кореспондирајуће вербалне и невербалне праксе, као момента који је чини просторно и историјски видљивом/препознатљивом у неком специфичном стању свакидашњег живота. Остављање могућност да неко чини или не чини у складу са својом интерпретацијом неког догађаја овог или оног ранга, сведочи да интересубјективно значење није детерминистичке већ псеудо-каузалне провенијенције (Yee 1996: 97).

Култура, дакле, манифестује мрежу/матрицу значења, али и артефаката, догађаја, пракси и институција, који нису изоловани/аутономни појмови и елементи, већ су триангулирани, сазнатљиви/одређени преко сплета веза/односа и модулирани у зависности од перспективе/угла приступа, она је заједничка и ординарана, мрежа и медијум (преко кога смо култивисани), те поље/целина али и интервал/интерстицијум (интерститиум) између нас и других људи, то јест између нас и света у коме се налазимо, или слободније: коме припадамо или који нам припада (Norton 2004: 1-2).

Полазећи од тога да појмови етницитет и национални идентитет манифестују базичну снагу уочљиву на свим границама, платформу за многобројне социјалне политичке и економске активности, те дефинишући нацију као заједницу људи повезану/кодирану заједничком културом и усмерену на реализацију политичке аутономности/аутаркичности преко дубинског, супстанцијализованог или вертикалног односа према историјски признатој, конкретној и патриотизованој територији или држави, Хеистингс Донан (Hastings Donnan) и Томас Вилсон (Thomas Wilson) констатују недостатак тако јасне културне матрице/перспективе у дефинисању међународних граница (Donnan and Wilson 1999: 5-6). Они погранична подручја/регионе одређују као места и симболе моћи.

Као три важна момента за проучавање повезаности културе и границе идентификују (Donnan and Wilson 1999: 1, 11-12): (1) чињеницу да култура може бити одређујући/пресудни фактор у дипломатским аранжманима који установљују неку границу; (2) чињеницу да локалне и регионалне културе

у пограничним подручјима нису само реактивни/пасивни агенти, већ и проактивни/динамични актери који утичу како на артикулисање политике тако и на њену репрезентацију и рецепцију; и (3) чињеницу да све граничне заједнице и шири економски и политички ентитети којима припадају имају културне границе (фронтиерс) које стално међусобно преговарају/усклађују ангажујући различите мрежне (нетворк) формате и стандарде. Граничне културе омогућавају појединцима и групама у граничним подручјима да буду повезани са другима унутар и ван властите земље.

За генерално разумевање граница битан је и појам транскултурализма (Welsch 2009). Транскултурализам је концепт који трансгресира опозитности индигености („властитости“) и ксеногености („страности“). Форсирањем плуралног културалног модела прожимања и испреплетаности, као адекватног комплексности савремених култура и аморфности времена које живимо, транскултуралност напушта стандардне биноме типа: центар-периферија, национална култура-локална култура или јаке нације-слабе нације. У децентрираном свету, транскултуралност комбинује замисао осмозе култура, њиховог спољног умрежавања, са усредсређеношћу на корпус сличности, што резултује инсистирањем на повезивању људи и култура, без обзира на њихове интринсичне разлике.

Надаље, Донан и Вилсон (Donnan and Wilson 1999: 64) границе третирају као просторе културне продукције: формулисања и реформулисање значења, то јест симултане активације и дезактивације одређеног социјалног и политичког статуса и улоге, као и структуре и значења, преко ригорозног конфигурисања пуног спектра наших идентитета. То посебно важи за дискрепанцију између начина артикулисања националних/етничких идентитета на границама и у метрополи неке државе. Символи представљају постаменталну јединицу заједничке културе, која у сфери социјалних и политичких система, заједно за ритуалима, омогућава како њихово структурисање и ескпресију, тако и њихову граматичност и текстуалност. Могли би се рећи, дакле, да политика, попут културе, артикулише и реартикулише симболе/ритуале, али и да је сама симбол/ритуал.

Ритуале схватамо као правилима регулисану активности симболичког типа које оријентишу своје партиципанте ка објектима мишљења и осећања за које држе да су од екстраординарне важности (Lukes 1975: 301). Символизам политичких ритуала, обједињујући нивое прошлости, садашњости и будућности, репрезентује специфичну пардигму друштва и његовог функционисања. Символички скрипт ритуала није исписан фиксираним/оклузованим/диктираним порукама, сваки од симбола који га чине акумулира различита значења и може бити интерпретиран на различите начине. Рецимо још да је наративни нуклеус готово сваког политичког ритуала митопоетска репрезентација, у његовом средишти је иконографија која евоцира неки политички мит (Flood 2002: 182).

Ерго, културално кодирање, декодирање и рекодирање бордерскејпа, подразумева процесуалну динамику како институционалног, од стране елита, (1) одозго-надоле генерисања/наметања центрипеталног метанаратива граничних формација, дакле, једнодомензионалну перспективу хегемоне граничне културе, тако и (2) одоздо-нагоре генерисања/преговарања „малих“, ординарних или свакодневних наратива граничних формација, дакле, вишедимензионалну перспективу култура граница. Културе граница су дифузне, полиморфне, центрифугалне, мобилне и поливалентне значењске стратегије, које се налазе у процесу перпетуираног настајања и постоје паралелно у различитим формама и са различитим садржајима.

Претпостављајући мноштво калеидоскопских, како индивидуалних тако и колективних, пројекција, имагинаријума и визија, бордерскејпи су заправо простори реafirмације или негације преегзистентних наративних образаца, то јест ре-контемплације, ре-формулисања, ре-конфигурисања и замишљања/визуелизације нових граничних крајолика.

Уважавајући овај процес постмодерне реинвенције граница, могу се регистровати две додатне ствари као важне у њиховом деконструисању. Као прво, то је могућност онипотентног граничног кодирања/асемблажа неког друштва/државе, где границе прерастају у значењски индекс („мета-фабулу“) идентитетског наратива, оне имплодирају у националну идентитетску синтаксу: границе имају државу, а не државе границу. Дакле, није искључено да се једна политичка заједница самоинтерпретира као потпуно гранично друштво (случај Србије и Белорусије), са свим дискурзивним импликацијама које из тога произилазе, а у односу према манипулативном симболичко-фактуалном размештају моћи фабрикованом од стране националних елита (cf. Savchenko 2009). Означићемо ово као метанаратив „граничне културе“, као пароксизам „картографске зебње, страха или анксиозности“ (Krishna 1994; Painter 2008), који није једнак паралелним наративима „културе граница“.

Као друго, то је могућност концепта „граничног спектакла“ (cf. Debord 1990, 2002 [1967]; Kellner 2003: 1-34; De Genova 2013), апстраховања било које утемељености граница, осим оне која је ултра-естетизована пројекција/импровизација/фабрикација неке појединачно формулисане позиције, статуса или инстанце. Једним делом, то је „симулакрумска хипер-култура“ које своје значење не стиче на неком дубинском нивоу промишљања функционисања друштва, већ на површинском разумевању једнако вредних, нехијерархизованих догађаја, појава, концепата, процеса или институција. У том смислу, и „гранична култура“ и „културе граница“ су, пре свега културе „граничног спектакла“.

КОДА II

Смерана аналитичка трајекторија овога дела монографије је претпоставка да се лимолошка проучавања, пре свега, могу класификовати као политички фабулиране рефлексије/резоновања, да је у игри политичко-идеолошко-национална пројекција/геометрија простора више или мање променљивог, партикуларног степена важности, а не генерализујућа, обавезујућа, објектификована, натурализована или фиксирана гео-геометрија граничних константи.

Притом, семиотичко-симболичко-текстуално како дизајнирање/редизајнирање тако и инскрипција/генерисање граница, њихова отвореност за креативно дискурзивно/наративно значењско кодирање, их свакако не чини мање стварним/конкретним а више спекулативним/фиктивним поставкама или позицијама.

Савремено, постмодерно проучавање граница је високо комплексна интердисциплинарна, мулти-дисциплинарна, чак, и трансдисциплинарна концептуално-методолошка триангулација, дубоко инсталирана у одређени контекст, па тако и некомпатибилна са неком универзализујућом теоријом, осим ако није дискутована у оквиру неке шире постављене друштвено-културне парадигме. Конструисане/деконструисане/реконструисане, флуидне, хипотетичке и акциденталне, границе су увек или у поводу супстрата/есенције/технологије моћи или сам супстрат/есенција/технологија (субстратум/есенце/тецхнологиу) моћи, свеједно која политичка/биополитичка, тиме и културално-идентитетска, матрица стајала иза граматике њиховог историјског оправдања, то јест политике сећања.

Осим тога, требало би водити рачуна о томе да дискурзивни/наративни алгоритам граница не почива само на делимитацији и демаркацији, већ и на спајању, па макар оно било како „спајање неспојивог“ тако и „конфлуенција идентичног“, физичка тачка, тангента материјализованих псеудо-митских конструкта наводно „непомирљиве диференцираности“ или „потпуне сличности“. И у једном и у другом случају можемо говорити о режимима граничне осмозе, о границама као полупропустљивим социјално-културално-политичким мембранама.

Данас се релационе/поливокалне/мултиформне границе налазе у стању значењске нефиксираности, децентрираности, флукуације и дестабилизованости. Само наизглед апсурдно, актуелни лимолошки имагинаријум не смешта границе на граничне линије, границе су постале невидљиве, екстензивне и дисперзивне, оне више нису институционализоване „картографске позиције“ где суверенитет, симултано, и започиње и престаје. Границе су ризомске институције/конструкти/асемблажи који спајају различите, али увек индивидуализоване, реалности, обележене различитим нивоима важења или неважења. Питање дефинисања граница је постало сам нуклеус политике.

Уважавајући гранично искуство и следствену репрезентацију, политичка димензија граница се данас може посматрати и кроз постмодерну призму преваленције естетских/поетских императива. То је делимично генерисано ситуацијом у којој територија/територијалност више не претходи картографији, већ мапе и границе, кореспондирајући са још увек *sine qua non* метафором националне државе, претходе територији/територијалности, рађајући тако хипер-реалну територију/територијалност. Границе, и њихова картографска естетизација/поетика: симулакрумске мапе, су окупирале простор и помало се парадоксално, у односу на драматуршки набој који носе, постављају као тотализујућа, инертна, објектизована и метафинална гео-кореографија/гео-мизансцен, мада су више фантазмагорија с обзиром на динамично мноштво културално-политичких текстова властите драматургије (cf. Baudrillard 1983: 1-2).

Ипак, поред све њихове флотантности и порозности, може се евидентирати само интерпретативна полиморфија појма граница, а не њихова потпуно нестајање, границе су постале изразито еквивокан термин. Важно је нагласити да естетизација/поетика граничног полиптиха (полуптуцх) није инверзија естетизованог супстрата политике стварних граница са границама као уметничким предметима или имагинацијама и причама, већ афирмација неизбежне естетизованости граница, деривираних из естетских атрибута друштва и политике, која омогућава да се истраже како одређене врсте граничне праксе постају или остају видљиве/леgitимне/прихватљиве (cf. Rosello and Wolfe 2017: 3-12). Консеквентно, у времену када технологија контроле тела постаје технологија контроле самих граница, онтолошки најбитнија аналитичка тема није како нешто бива, већ како постаје границом, ради се о инверзији политике бивања границом са политиком постајања границом.

Бордерскејпе можемо да интерпретирамо као мулти-перспективни, вишеслојни и стално мењајући постфундационалистички утемељени хоризонт формулисања/реформулисања текстова, граматика, симбола, икона, ритуала и пракси, те припадајућих материјалних артефаката/објеката, који вернакуларно, на нивоу „свакидашњег живота обичног човека“, значењски кодирају/декодирају/рекодиррају границе, чији су агенси генуитетне политике/културе како инклузије тако и ексклузије. То је аргументационо и експанаторно најупотребљивији постмодерни дискурзивни формат/жанр који разоткрива интензивне, персистентне и закамouflираних идеолошке пројекције државе у формулисању граница као објектификованих/реификованих/натурализованих линија хегемоније. Чинећи то, он, симултано, постаје и дискурс/наротив нових трансформационих опција или/и контра-хегемоније.

Притом, живимо време где је “гранични дискретум у просторном континууму” замењен симулакрумским “просторним дискретумом у граничном континууму”, границима више није неизоставно потребан објектификовани, реални референтни/инфраструктурни простор него

политика „нигде лоциране“, али подједнако стварне, метафоре референтног/инфраструктурног простора (cf. Baudrillard 2007 [1977]: 117). Другим речима, мада је стално присутна, пројектована стварност државе више није ексклузивна стајна тачка са које се границе не само посматрају, него и виде (cf. Stojanovic 2017).

Део III

**КОРОНОКРАТСКЕ ГРАНИЦЕ
У ПОСТ-ПАНДЕМИЈСКОМ СВЕТУ**

Историјски фреквентни и претерано драматични кич реторски лајтмотив о „фаталном времену“ је обично смештен на почетак неког текста као поетизовани „разлог више“ за његову важност. Донедавно се тај декоративни троп није претерано лако екстраховао из свакидашњег живота као аутентичне сфере „фаталности-у-свету“. Директно је зависио од интеференције опскурних симболичких визура „аутора-пророка“ и некритичких следбеника са вишком поверења.

Мада фабриковање семантичке димензије „фаталних времена“ једним делом почива на апсурдној могућности да се игнорише или не препозна врста и обим „фаталности-у-свету“, у ономе истоме свету који се детектује и пројектује, данас је све потпуно другачије. Метафора „фаталног времена“ је постала сувишно стилско бreme. Поклопила се са конјунктуром или „духом“ света који живимо. „Фатално време“ је постало хеуристички једнако „фаталности-у-свету“.

Генеаолошки, ради се о импровизацији идеја које су још од седамнаестог века инсталиране у кодирање глобално диспергованог евроцентричног пројекта модерности. Оне дефинишу стварност као артифицијелну, хиперреалну или социјално конструисану, а људску егзистенцију као фрагилну, неизвесну, катаклизмичну или хазардерску (Benjamin 2003; Buci-Glucksmann 1994: 125-175).

Данас, надовезујући се на низ планетарних „виралних таласа“, почев од Nipah-а (1998) и SARS-а (2003), преко H1N1/„свињског грипа“ (2009) и Ebole (2014), ми живимо значајно продорнији и турбулентнији „пандемијски цунами“. Он је инициран мутацијом коронавируса, познатијом као Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2), узрочником Corona Virus Disease 2019 (COVID-19).

Нулта временска тачка је пост преминулог офтамолога др Li Wenliang, COVID-19 „звиздача“. Последњег дана 2019, он је на друштвеној мрежи Weibo објавио да је у 11-милионском кинеском граду Вухану (Wuhan) у покрајини Hubei (Hubei) регистрован кластер мистериозних случајева вирусне упале плућа (Fang 2020; Hegarty 2020).

Од 11. марта 2020, када је Светска здравствена организација (WHO) прогласила COVID-19 пандемију, ми припадамо ери интензивних, иреверзибилних и компрехензивних (пост)глобалних шок-метаморфоза. Егзистенцијално смо уоквирени имунитарном државном парадигмом са следственим стратегијама биомоћи, психомоћи и нове инструментарне моћи (Brown 2019; Foucault 1978; Han 2017; Esposito, 2011; Orr 2006). Шошана Зубоф (Shoshana Zuboff) под инструментарном моћи подразумева познавање и обликовање људског понашања према циљевима других без употребе наоружања и војске, већ преко омнипрезентне „компјутерске архитектуре умрежених „паметних“ уређаја, ствари и простора (Zuboff, 2019: 8)“.

У тренутку писања ове монографије, активне су високо контагиозна ВА.1 омикрон мутација и још недовољно испитана ВА.2 подврста. Кумулативни

број заражених је на 607,5 милиона, број смртних случајева на 6,5 милиона, а укупни број датих доза вакцине на 12,2 милијарди (Coronavirus resource center 2022).

Уважавајући парадигму „продукције простора“ (Lefebvre 1991 [1974]), можемо рећи да се пандемијски/„корона“ фактор квалификовао за дискурзивни кључ у садржинском и спацијалном реартикулисању и реконфигурисању пост-COVID-19 држава/друштава као „коронократских“ имуно-држава/друштава, имуно-простора, имуно-територија и имуно-места.

У тако висококомплексном контексту пандемијских имагинаријума, вокабулара и имуно-спацијалног реструктурирања света, перцепција граница и гранични режими/механизми/технологије/праксе/асемблажи, то јест хетерогени процеси COVID-19 бордеринга, дебордеринга и ребордеринга као и бордерскејпинга, постају ствари од ултимативне важности за разумевање пост-глобализованог света. Овде се не ради о неком COVID-19 политичком провизоријуму, већ о коронократским граничним политикама које ће наставити да трају и после окончања COVID-19 кризе.

Историјски посматрано, забране, контроле и рестрикције на границама представљају један од најчешће коришћених инструмената у државном супростављању здравственим катастрофама (Kenwick and Simmons 2020). Пандемије су нераскидиво повезане са пост-глобалном теихополитиком, политиком конструисања граничних баријера из безбедносних разлога (Rosiere and Jones 2012). Штавише, пандемије се социјално-културално перципирају/конструирају као врста теихополитике. То је компатибилно са савременом оријентисаношћу на пропитивања сплета односа (био)моћи и граница.

Мада је трансгранична природа вируса несумњива, пандемијске/виралне/имуно/корона/COVID-19 границе постају најважнији елемент реанимираних територијалних граматика. Њихова метафоризација и теоретизација нису само аналитичке апроксимације односних феномена/епифеномена. Оне су и конститутивне/формативне. Као такве, активно партиципирају у дизајнирању пандемијског контекста. Пандемијска бордеризација политике је постала квинтесенцијалан процес са далекосежним реперкусијама.

Центрипетална/интратериторијална и центрифугална/екстратериторијална трансмисија граничних пракси ван њихових оригиналних географских координата, непоклапање граничних функција и граничних локација, указује на њихову мобилну/кинетичку/флуидну димензију и раскид са традиционалом фиксираниости/статичности у времену и простору (Shachar 2020; Nail 2016; Amilhat-Szary and Giraut 2015).

Ригидна геометријска/картографска перцепција корона-граница као насилних геополитичких институција доминира, али са једним (пост) модерним биополитичким/психополитичким подтекстом који тела промишља и класификује као портабл инсталације суверене моћи. Мирнодопско гранично насиље и гранични ратови се чине готово неизбежним.

Уважавајући претходно речено, овај рад ће бити организован/структуриран

тако да ће прво бити анализирани базичне карактеристике глобалног пандемијског амбијента/контекста, те оперативни дефинисан неологизам коронакратија попут конститутивног појма имуно-државног вокабулара, то јест био-медицинског или здравствено-санитарног државног дискурса. Без пуног разумевања претходног, немогуће је теоретски позиционирати актуелну перцепцију граница.

Други сет питања којим се овај део монографије бави пропитује: (1) пандемијски контекст онтологизоване/интрисичне граничне хибридности (преко „јанусовског“ модела граница) и онтологизоване/интрисичне полиморфности граница (преко увођења појма „граничног метаксиса“); и (2) процесе (пост-)COVID-19 корона-бордеринга/корона-бордерскејпинга у чијем се центру налази концепти патогенизованог непријатеља и продукције граничних зидова као носећих елемената глобализоване и марцијализоване граничне контроле, одржавања и генерисања колонијалног status quo-а и екстремне бифуркацију на глобални Север и Југ.

ПАНДЕМИЈСКА КОНСТЕЛАЦИЈА: „ПРИРОДНИ“ и „КУЛТУРНИ“ ТОК ПАНДЕМИЈЕ

Носећа логичка премиса јавног здравља је преформулисана. Премиса опасности, карактеристична за прву половину двадесетог века, је замењена премисом ризика, карактеристичном за другу половину двадесетог века (Castel 1991: 281-286; Hooker 2007: 187-188). Партикуларно неутралисање/изоловање конкретно зараженог ентитета је замењено за колективно смањење апстрактног/статистичког пандемијског ризика. Биолошки идентитет је нормативно/симболички рекалибрисан. Поента је у томе да нефлексибилне пандемијске биополитике сада „претходе“ пандемијама. Постале су аутономне у односу на опасност, као и есенцијализовани аксиоми медицинско-политичке композиције пост-COVID-19 друштва/држава.

Имунизацијска димензија, то јест имунитарна парадигма, имунитарни метанаратив или имунитарни диспозитив, не подразумевају само материјално окружење, већ и идеолошке и симболичке структуре. У том смислу, имунолошки систем се манифестује и као иконичко-митски објект технолошких култура и као предмет клиничке праксе и биомедицинских лабораторијских истраживања (Haraway 1991: 205).

На сцени је спектакуларизација пандемије. Свакидашњи живот и глобална јавност је медијски презасићена компетитивним културалним интерпретацијама/„истинама“ социјално и политички прихватљивих дискурса и/или метанаратива „контагиозног/контаминирајућег“. Roberto Esposito ће тако устврдити да имунитарни диспозитив, исходишно део медицинске и правне сфере (Esposito 2013: 59): „проширио на све секторе и језике наших живота, до те мере да је имунитарни диспозитив постао коагулациона тачка, и стварна и симболичка, савременог искуства“.

Несамерљив са ранијим историјским примерима, постоји свет пре и после короне, актуелни пандемијски кризни сценарио је наративно потпуно инконзистентан и научно недоречен/контроверзан. Ипак, *semantički* је дизајниран и спектакуларизован тако да се наметне/реинсталира као инхерентни културни, социјални и политички код. Његова специфичност није у пандемије *per se*, већ у атрибутима кризног реаговања на пандемију.

Андреја Тејлор (Andrea Taylor), помоћник директора програма Глобално-здравственог института Универзитета Дјук, тврди како поред адекватног оруђа не постоји план за глобално супростављање пандемији (Picheta 2021). Без обзира на то што су неке земље одреаговале боље на COVID-19, ради се о томе да заправо нема ефикасне анти-пандемијске инфраструктуре, вођства и одговорности.

Иницијално обележен препандемијском „дромолошком/хронополитичком“ турбо-циркулацијом популације (Virilio 2006 [1977]), непотврђеном идејом „краја геополитике“ (Virilio 2005: 9), свет је изненада пребачен на „строскопски мод“: рестриктивну/дисциплинујућу пандемијску мобилност. По први пут се сусрећемо са феноменом глобално пројектоване изолације/конфинације и са суспензијом друштвених и економских ангажмана.

Свет као да је изненада и рапидно деакцеларизован, „замрзнут“/„паузиран“. Реартикулисана објашњења, последице и решења не нуде могућност повратка на препандемијски констелацију. Мутирани вирус је генерисао и мутацију нашег онтолошког наратива: начина како се саморазумевамо и одређујемо вредносне хоризонте света коме припадамо. Наиме, сведочимо појављивању новог режима моћи персонификованом у имуно-држави, то јест у „коронократској држави“.

Истраживање биолошког идентитета подразумева деконструисање имунолошке концепције сопства. Од посебне важности је премештање интересовања са партикуларне одбране интегритета појединца на асимилативне колективне капацитете (Swiatczak and Tauber 2020). Стога, проблем очувања индивидуалних слобода неће бити решен њиховом реактивацијом на пре-COVID-19 нивоу, већ трагањем за њиховим аутентичним COVID-19 перспективама.

Не губећи на својој фаталности, актуелно „реализовани“ дистопијски мит о „оминозним временима“ подразумева и еутопијски мит о „свемогућој науци“, то јест о „панацеји“. У првој инстанци, разнолике пројекције, димензије, концепције и перспективе пандемије се конструишу, деконструишу и реконструишу саобразно њеним биомедицинским карактеристикама/габаритима. То би могли да означимо као универзални метанаратив „природног тока пандемије“.

Интерпретација научног ткања овог метанаратива није увек, стриктно и искључиво на подручју „ортодоксног“, институционалног научног дискурса. Јавно варирање научног језика/текста преко „епистемолошких“ матрица: од „само што нисмо дознали“, преко „ускоро ћемо сазнати“, до „никада

нећемо знати“ (Beck and Wehling 2012), отвара простор за диференциране биополитичке интерпретације и праксе узроковане пандемијском инфекцијом. Те, дакле, „објективизоване“ политичко-идеолошке дискурзивне стратегије/алгоритми могу бити потпуно погрешни или захтевати додатна и детаљна реформулисања.

Делимично, застрашујући атрибути COVID-19 су експертски конструктор културалног и концептуалног контекста опасности од нових инфективних зараза. Тај контекст их и омогућава и дефинише. По Арнолду Монтеу (Arnold Monto), професору епидемиологије на Универзитету Мичиген и председнику Саветодавног одбора за вакцине и сродне биолошке производе америчке Управе за храну и лекове, не постоје чак ни мерење које би нешто класификовало као епидемију/пандемију, све је у оптици/визури посматрача (Howard 2021).

Королар ове „епистемолошке лабавости“ је и епифеномен „инфодемije“. Ради се о преплављености информацијама овог или оног ранга и екстремно брзом ширењу фалсификованих, фабрикованих или тролованих (писаних и видео) пандемијских вести (Alaoui 2020). Обично се ради о „сивим зонама“ теорије завере где наука „прелази“ у псеудо науку, а псеудо-наука се „труди“ да буде наука. Прве су повезана са професионалном научном сценом, док су потоње аматерске, ненаучне провенијенције. Томе треба додати и хипернаучне конструкте типа „нове нормалности“ или „пандемијског популизма“ (Vieten 2020).

Симултано, независно од тога да ли ће, колико и када пандемија бити превазиђена или, макар, контролисана вакцинацијом, њене генералне друштвене реперкусије су конфузна и забрињавајућа непознаница. Све у свему, интелектуални „мозаици“ Света, његови наративни имагинаријуми и аргументаријуми, су изложени „тектонским“ потресима. Ми више нисмо симболички „једнаки“ свету који причамо и/или живимо. Налазимо се у генуитетно шизоидном семантичком расцепу.

Постоји сигнификантна дискрепанца између сета колективних представа, начина како их објашњавамо и нормирамо, те пракси које из њих резултују. То је повезано са већом или мањом политизацијом пандемије, њеном специфичном контекстуализацијом и аутентичним симболичким кодирањем. Такође, то сугерише тражење нових метадискурзивних/метанаративних/метакултурних формула које би тај однос хармонизовале. Ради се о инстанци коју би могли да означимо као плуралне и локализоване/вернакуларне наративе „културних токова пандемије“.

„ПАТОГЕНИЗАЦИЈА ПОЛИТИКЕ“ И/ИЛИ „ПОЛИТИЗАЦИЈА ПАТОГЕНА“

Планетарно пандемијско стање (the pandemic condition) је плодно семиотичко окружење. Семијургијско (semiurgy) генерисање пандемије,

то јест пандемијских култура, се квалификовало за један од његових најважнијих квалитета (на пример националне културе изолације/lockdown или специфичне пандемијске супкултуре на основу старосног или професионалног критеријума). Могло би се рећи да га хетерогени наративни контексти различито фабулирају, спацијализују и спектакуларизују. Сваки од тих аутономних симулакрума за своје декодирање захтева неку посебну „херменеутичку тактику“.

Уколико је и тачно да иза вируса нема било каквог скривеног значења, универзални „природни ток пандемије“ (Žižek 2020), онда у оквиру локализованих „културних токова пандемије“ она постаје „празни/флотирајући/отворени“ означитељ (Laclau 2005). Он више асимилира читаву палету „пандемијских идентитета/култура“, те научних, хипер-научних или псеудо-научних значења, него што их еманира/продукује.

Сведочимо перпетуираним социјалним инвенцијама/реинвенцијама пандемије иницираним деловањем партикуларно тотализујућих семиолошких образаца и односних пракси. Ми немамо симболички и значењски сингуларне/унивокалне, већ плуралне/поливокалне текстове пандемије. Процеси политизације/идеологизације и политичке експлоатације изазвани пандемијом најдиректније дефинишу саму пандемију. Притом, не заборавимо, пандемија није хетеротопија.

Еволуција идеје транснационалног јавног здравственог система нелимитираног државним границама је иницирана састанком 12 земаља у Паризу још 1851, настављена оснивањем Office International d'Hygiène (International Office of Public Hygiene) 1907, League of Nations Health Organisation 1920 и, коначно, налази се на стадијуму обележеним оснивањем World Health Organization (WHO) 1946 (Cliff, Haggert and Smallman-Raynor 2004: 2).

Данас су улога и функционисање WHO крајње проблематични. То је већ довело до значајног редуковања: (1) њеног симболичког капитала; и (2) способности да у конкретној пандемиској констелацији реагује максимално ефектно и ефикасно како на плану хармонизације научне кооперације тако и на плану дистрибуције вакцина. WHO ће морати да се технички и пројектно реорганизује и реформатизује. Спектар активности, те принципи координације, солидарности, узајамности и помоћи неразвијеним захтевају значајне трансформације. Притом, не сме се заборавити, WHO није политички неутрална/стерилна међународна институција. Она има и своју политичку димензију чије императиве, ван сваке дискусије, и испуњава.

Биобезбедност почива на парадоксу имунизације (Mutsaers 2015). Са једне стране, научно-технолошка објашњења (вирусологија/инфектологија) чине евидентним оно што је раније било имплицитно и, идеалано, резултују адекватним мерама имунизације. Са друге стране, та објашњења су „вирална инвокација“, генератор читавог спектра нових и непознатих ризика и страхова.

Важно је знати, процес претеране имунизације може довести до аутоимуног поремећаја/патологије, стања у коме предузете мере више штете него што користе у односу на изворну пандемијску претњу (Van Houtum and Bueno Lacy 2020).

Епидемије се могу третирати као језгро двадестовековног просторног имагинаријума света и политичке, правне и економске генезе/историје национализма, колонијализма и интернационализма (Bashford 2007: 1). Ванредни пандемијски контекст детренираше турбулентне реакције држава које свој управљачки климакс и/или анти-климакс, моћ и/или немоћ досежу у сфери граничних и имиграционих политика. Њихов узнемиравајући садржај је парадоксално једним делом резултат метанаратива политичке статике/несензибилизованости, док су другим делом резултат метанаратива политичке динамике/„хипер-сензибилизованости“ на новонастале пандемијске услове.

У првом случају се тумаче као „конзервативна политичка доследност“, док у другом фигурирају као „прогресивна политичка нужност“. Првима пандемијски контекст служи као оправдање за про-пандемијско, имунитарно варирање већ инсталираних политичких стратегија/програма (био)моћи, другима као основ за нове стратегије/програме (био)моћи. У првом случају се ради о технократској „патогенизацији политике“, а у другом о популистичко-манипулативној „политизацији патогена“.

Такође, „политизација патогена“ обухвата инструментализацију пандемије за остварење одређених домаћих или спољнополитичких циљева. Ово се посебно односи на имиграционе процесе, попут пољско-белоруске граничне кризе, коју, председница Европске Комисије, Урсула фон дер Лајен (Ursula von der Leyen) проглашава „хибридним нападом зарад дестабилизације Европе (European Commission 2021)“.

КОРОНОКРАТИЈА: КОНЦЕПТУАЛНА СКИЦА

Евидентна је тенденција да се стање паничног пандемијског страха искористи за експлоатацију ванредног стања као стандардне/нормализујуће парадигме организације и управљања (Agamben 2020). Ерго, можемо слободно говорити о перманентој (само-)инвенцији пандемијског екстра-легитимитета владајућих структура и биомедицинских елита. У том смислу, Michel Foucault је анализирао одговоре на три заразне болести и третирао их као моделе за различите форме владавине/моћи (Foucault 2009). Ради се о лепри, куги и богињама.

„Модел/режим лепре“ подразумева установљење лепрозаријума: суверена моћ се испољава сепаратисањем/изоловањем/сегрегацијом здравих од болесних, то јест искључењем болесних из друштва. „Модел/режим куге“ форсира дисциплинујућу моћ: тотално администрирање друштва базирано на ригорозној дисциплини. Она није оријентисана на функције протеривања у карантин, већ на праксе радне дисциплине, креирање продуктивности тела.

„Модел куге“ почива на безусловној контроли свих граница и мобилности. Ко негира њене мере ризикује да буде заражен или кажњен.

„Модел/режим богиња или инокулације“ замењује проблем изоловања или „бруталног“ дисциплиновања са вероватноћом заражавања и статистичким ефектима на популацију. Циљ више није анулирање, већ коегзистенција и коекстензија са патогенима/клицима. Аксиоматизујући либералну димензију модерних влада, (прецизније, слободу појединаца на којој се гради рационалност таквих система), овај модел почива на „меким“ дисциплиновању. Ова медицинско-експертскратска биономија и безбедносни диспозитиви подразумевају вођење јавних здравствених кампања које имају снагу нормирања/дисциплиновања појединаца.

Апстрахујмо сада контроверзност биополитичке парадигме Ђорђа Агамбена (Finlayson 2010), и фокусирајмо се иманентно на њен садржај (Agamben 1998). Пре свега, Агамбен (Agamben 2000: 3-7) прави дистинкције на природни живот (*zoe*) и политички/културални живот (*bios*). *Zoe* је концепт живљења као стања које карактерише сва људска бића, док је *bios* форма/начин живота појединца или групе. На основу тога, он разликује „голи живот“ и „облик-живота“.

Сличну дистинкцију можемо користити и када је у питању употреба речи смрт. Наиме, у античкој Грчкој, танатос (*thanatos*) указује да је телу иманентна могућност смрти, а некрос (*nekros*) је форма-смрти, врста мртвог тела. Док је биополитика суверене власти усмерена на управљање животом, њена танатополитика је фокусирана на управљање смрћу, а некрополитика на управљање мртвим телима (Agamben 1999: 83-84; Troyer 2020). За разлику од овога, Ахил Мбебе (Achille Mbembe) некрополитику одређује као политику смрти (Mbembe 2019a).

Било како било, политика је сфера где се универзални биолошки живот транспонује у квалификовани политички живот. Преко оптике „ванредног стања“, суверена моћ се манифестује одлучивањем о томе да ли је неки модалитет живота уопште достојан живљења (Mbembe 2003; Agamben 2005). Данас је наше природно „тело“ апсорбовано нашим политичким и/или политизованим „пандемијским телом“, то јест динамиком политикама „голог“ пандемијског живота/опстанка и смрти/умирања. У том контексту би требало разматрати и избегличке логоре.

Уважавајући идеју да крајњи израз суверенитета обитава у моћи која одређује линију између живота и смрти, COVID-19 е-пасоши се могу третирати као најеклатантнији модус дифузних „генерализованих биополитичких граница“ (Vaughan-Williams 2009b). Исто тако, мигранти/избеглице/азиланти се претварају у „*homines sacri*“ (Agamben 1998: 71-75. Ради се о статусу обележеном радикалном депривираношћу од политичких, друштвених, културних и грађанских могућности и потенцијала за политичко деловање. Они постају нека врста друштвених „мутанта/зомбија“, резултат потпуне асимилације политике у биополитику (Stojanovic 2017: 163).

Напоменимо, концепт дебилитације Џазбир Пуар (Jasbir Puar) се може сместити негде између Фукоове биополитике и Мбембеове некрополитике (Puar 2017). Ради се о, карцералном, али не затворском, механизму опресије, који се на нивоу граничне контроле манифестује радикалним рестриковањем динамике мобилности преко бирократских агенди азила и дискреционих одлука базираним на специфичним облицима вулнерабилности, а у смеру депортације (Minca et al. 2022: 5-7). Ако томе додамо и кластере предрасуда белих супрематиста о томе ко има право на мобилност, усељење и насељење, онда добијамо расну компоненту која има структуралну улогу у формулисању режима имобилности који регулишу однос глобалног Севера и Југа.

За Генералног секретара Уједињених нација Антонија Гутереса (Antonio Guterres), ми не живимо у пост-расном свету, а слободно тржиште није у стању да свима испоручи адекватну здравствену заштиту (Guterres 2022). Фундирана на реторици националне хомогенизације, то јест на популистичким параболама и хиперболама, „омнипотентна, избавитељска и санктосанктна“ патерналистичка држава се опет вратила у жижу интересовања. Интензификовани су дисциплинујући и/или контролни државни дискурси/метанаративи. Прецизније, пандемијски државни диспозитиви.

Ауторитаризам задобија пандемијски легитимитет. Генуитетна демократска политика као да је деактивирана/суспендована. Интоксинирана је „баналним“ националистичким популизмом и нарастајућим нативизмом (Billig 1995). Могло би се рећи: њиховим патегено-имунитарним варијантама. То генерише спацијализацију политике преко алгорита територијалне (Agnew 1994) и/или идентитетске (Agier 2016) замке националне државе. Интензивна територијализација пандемијске опасности позиционира границе као круцијално место за степен/квалитет националне безбедности. Како примећује Роберто Еспозито (Esposito 2013: 71): „У социјалној имунизацији, живот се чува у облику који негира оно што је најинтензивнији заједнички смисао живота. Ипак, заиста фатални скок се дешава када се овај имунитетни заокрет у биополитици укрсти са путањом национализма, а затим и расизма“.

Државни диспозитиви су манифестовани, инструментализовани, али и одређени, футуристичким/најсавременијим надгледајућим технологијама и средствима: пролиферацијом најразноврснијих типова и категорија сензора; комплексним програмима за праћење и геолокацију; термичким камерама/скенерима које користе артифицијелну интелигенцију (AI) за фацијално препознавање и одређивање температуре; биометријским е-пасошима; те активирањем и употребом вишенаменских мега-база података. Наравно, све је прожето/оснажено крајње проблематичном али неизбежном AI проценом ризика.

Ахил Мбебе идентификује три мега-процеса битна за оно што човечанство може да постане (Mbembe 2019b). Први мега-процес дефинише као „корпоративни суверенитет“. Ради се о јачању моћи и политичког, финансијског и технолошког знања приватних хај-тек корпоративних ентитета чији простор деловања нису више регион или држава већ цела планета. Други

мега процес дефинише као „компјутерске режиме брзине“. У центру пажње је технолошка ескалација: начин путем кога се тотално редефинише перцепција брзине, тржишта и економије и начин перманентног мониторинга људског понашања у циљу његовог модификовања и оптимизовања. Коначно, на трећем месту је „дијалектика испреплетаности и сепарације. Између осталог, презасићеност свакодневнице дигиталним и компјутерским технологијама не само да је условила историјски незабележено повећање степена повезаности, већ и екстремно повећање степена дистанцираности. Заправо, за сва три мега-процеса важи да могу бити израз како глобалне логике повезаности/прожимања, тако и логике изолованости/затварања.

Генерални покушај да се биомедицинска компонента дискурзивно есенцијализује/стандардизује чини да сваку пост-COVID-19 владавина можемо одредити као коронократију. Критеријуми разликовања није неки ексклузивно селектовани скрипт/платформа кризног менаџмента пандемије, већ шири, контекстуални скрипт/платформа политичке и културне легитимизације селектованог кризног менаџмента. Они, заправо, обухватају „симулакрумске“ капацитете једне политеје/државе да адекватно парира глобалним здравственим/имунолошким катастрофама и апокалипсама пре, за време и после њиховог трајања.

На делу је „панична“ динамика дестабилизујућих пандемијских сценарија новомиленијумске „флуидне модерности“ (Bauman 2000), „капитализма катастрофа“ (Klein 2007) и/или „капитализма надгледања“ (Zuboff 2019) обележених репресивним, радикалованим и постхуманизованим биополитикама и/или психополитикама. Оне могу да буду крајње драстичне и перципиране као пандемијска диктатура над популацијом (Agamben 2020; Sarasin 2020), али могу и да се афирмативно интерпретирају као декомпоновање јавне власти без тоталитарних консеквенци (Esposito 2020). Апсорбовани смо својеврсним „(био)политичким сном“ пандемијске интензификације и рамификације моћи зарад неостварљиве идеје идеалног/перфектног управљања друштвом и државом (cf. Foucault 1995 [1975]: 197-198).

Са једне стране је деспотски рефлекс владајућих елита склоних дисциплинујућем „ванредном стању“ или ескалирању „политика обуздавања“ хигијенско-санитарних граница (Tazzioli and Stierl 2021). Са друге стране је стратешка сфера „палијативног биополитичког избора“ који не води ка поништавању демократије и дисбалансу моћи на корист њеног извршног дела, административног апаратуса.

Начелно можемо разликовати три државна (пост-)пандемијска/(пост-) COVID-19 дискурса: (1) „демократску коронократију“; (2) „ауторитарну коронократију“; и (3) „хибридну коронократију“. Коронократска демократија ће доминантно почивати на легитимној „институционалној борби“ за опстанак „човека-грађанина“ и друштва. Ауторитарна коронократија, која може да се манифестује као пандемијски цезаризам, пандемијски шовинизам/национализам или пандемијски апартхејд, се заснива на псеудо-легитимној

“диригованој борби” за опстанак „човека-поданика“ и заједнице. Хибридна короноратија ће комбиновати та два принципа у мери која одговара интересима и преференцијама локално профилисаних елита.

Демократска „короноратија“ обухвата: „поларизовану демократију“, „консензуалну демократију“ и „небинарну демократију“ (Krastev and Leonard 2021: 21-22). Прва варијанта форсира фрагментацију на различите идеолошке групе, обележена је неповерењем у рестриктивне пандемијске мере владе и страхом за слободу. Друга варијанта подразумева формално/површно слагање између партија и других политичких актера, које може и да маскира различите степене незадовољства. Трећа варијанта је обележена са сигнификантним заокретима у политичкој филозофији главних владајућих и опозиционих партија.

ГРАНИЧНА СТАТИКА *versus* ГРАНИЧНА ДИНАМИКА

Вишедимензионални процеси респацијализације/детериторијализације дерогирају статичне, петрификујуће или детерминистичке граничне дискурсе базиране на демаркационим капацитетима монилитног вестфалског суверенитета. То подразумева аналитичку резервисаност према „методолошком национализму“ и гравитирање ка „методолошком флуидизму“ (cf. Wimmer and Schiller 2003). Пост-вестфалску ситуацију карактерише нејасна дистинкција између „спољњег“ и „унутрашњег“ протезања државе: случај Канаде, Аустралије, ЕУ или САД (Shachar 2020: 3-41). Границе, дакле, могу да пенетрирају центрипетално: дубоко унутар државне територије (у случају САД, гранична зона је 100 миља), али и центрифугално: далеко изван периметра државне територије.

Оне се често доживљавају као политике исцртавања “једном за свагда” претпостављене диференцијације, компартиментализације и/или стратификације простора у виду неке есенцијализоване значењске/идентитетске матрице унапред датих природних целина. За њих се тада може рећи да су априорне, једнодимензионалне, фиксирани, контејнерске или линијске. Оптерећене су метанаративима и/или дискурсима историјских псеудо-нежности и унивокалних политика/култура сећања. Изложене су статичком дискурсу „натурализације/физикализације“, више се подразумевају него што се дискутују.

За разлику од тога још увек фреквентног разумевања граница, данас, је у најмању руку, једнако вредно мишљење и да су границе, више „процеси/глаголи“ него „стања/именице“ (Van Houtum 2021: 36). Како то примећује Дорин Меси, границе не манифестују неку апсолутну/вечну истину места већ су социјално конструисане и симултано исцртане/постављене од стране друштва и институционализованих носиоца моћи да би изражавале одређене циљеве и служиле партикуларним сврхама (Massey 1995: 67).

Границе су високо-флексибилни, високо-комплексни и високо-ликвесцентни процеси хетерогених политика/актера просторне агрегације и дезагрегације, конструкције и деконструкције или интерпретације и реинтерпретације. Оне се налазе у стању перпетуираног настајања/бордеринга. Изложене су кинетичком дискуру „денатурализације/дефизикализације“, више се дискутују него што се подразумевају.

Претходно укључује отколон од „вертикалне епистемологије“ граница схваћених попут палимпсеста: статичних, квази-укорењених и картографских историјских стандарда консолидованих агрегација прошлих кретања, ка динамици „хоризонталне епистемологије“: текућих процеса који одређују матрицу разумевања граница и следственог историјског окружења (Amilhat-Szary and Giraut 2015: 6).

Границе су и један од носећих конструктивних елемената или предуслова за архитектонику, дизајнирање, наратију и реализацију неке партикуларне или групне идентитетске формуле или стратегије. Заправо, ради се о неизбежном позиционирању/ситуирању, тражењу кордината нашег културалног, друштвеног, политичког и спацијалног Ја (и односног Ми-Они), које би без тих просторних аспеката изгубили властито сопство (Yuval-Davis, Wemyss and Cassidy 2019: 27).

Притом се стари идентитетски механизми, традиционални процеси препознавања и разграничења/демаркације, више не могу одржавати у контексту (пост)модерног културалног хаоса (Dash 1995). Целокупне културе постају фрагментисане на архипелаге културних целина. Идентитети више нису стабилни/„зацементиран“ и све више су угрожени другошћу. Парадигма „коренског идентитета“ се повлачи пред парадигмом „ризомског идентитета“. Инвазивни, предаторски и централизовани коренски идентитет са стаблом које расте „надоле“ у дубину, је замењен хоризонталним везама, вишеструком и бескрајном идентитетском мрежом ризома који се грана.

То индицира да су границе резултат процеса бордеринга који обухвата узајамно деловање: (1) институционалних дискурса/пракси базираних на широј политичкој делиберацији; (2) контекстуализованих историјских метанаратива; и (3) тоталитету индивидуалних идентитетских („малих“) наратива заснованих на димензијама свакидашњег живота/прексе.

Мутуална самоконститутивност граница, идентитета и поредака представља више аналитичку основу процесуалне природе него неког седиментарног пандана. Притом, аксиоматизација логичке корелативности граница и идентитета, непропитивање могућности граница без идентитета и *vice versa*, припадају детерминистичком/традиционалистичком приступу. У том смислу, појам *b/ordering* се односи на интеракцију/међуигру између *Ordering-a* (друштвено-државног уређивања), *Othinging-a* (детектовања и онтологизовања Другог) и перпетуалног креирања граница (Van Houtum and Naerssen 2002).

Границе су, дакле, процеси сталног/свакодневног значењског компоновања, декомпоновања и рекомпоновања: (1) псеудо-затвореног “интерпретативног круга” генерички схваћених симболичких/перформативних граничних матрица; (2) освојених или изгубљених вектора државне моћи и легалног оснаживања; (3) материјалних граничних компоненти/асемблажа; и (4) “арене” ширих институционалних граничних режима/технологија и свакидашњих вернакуларних граничних пракси заинтересованих и спектакуларизованих актера. Другим речима, границе никада нису тоталне, довршене и комплетиране.

Границе и реалност се одређује као процес перпетуираног конструисања/„настајања“ (Brambilla 2015a: 17), а не као супстанцијализовани онтолошки ентитети, изражени преко појма „бити“. Поред те релационе онтолошке позиције, оне су репрезентоване и као у себи контрадикторне.

Процеси и динамика државног бордеринга имају дуалну и дисконтинуитетну природу (Popescu 2012: 7-15). Ради се о симултаном реферирању и на територијалне/материјалне/физичке аспекте државних граница, и на симболичке/културне/идентитетске аспекте друштвених граница. Државне границе могу бити „превише“ одређиване (Balibar 2002b: 93), могу се преклапати са другим границама, али никада нису прости збир, кумулација свих осталих граница, нити су најпресудније границе за људско функционисање.

Полисемичне границе никада нису оно што нам се чини да јесу, нити су тамо где смо убеђени да јесу. Мада су геоструктуриране, границе никада нису унапред дате и постављене. Све у свему, оне се не “откривају”, већ ситуационо/контекстуално „демаскирају“. На тој линији, доста елаборирани дискурзивни образац „границе су свугде“ (Balibar 2002a) би требало заменити алтернативном формулом „бордеринг промишљање је свуда“ (Meena 2014). То омогућава да се обухвате и геополитичке и биополитичке димензије граница.

Границе нису фетишизирани статични социјални алгоритми, већ се перманентно конструишу, реконструишу и деконструишу, то јест легитимизују, релегитимизују и делегитимизују. Оне су симултано кодиране и као отворајуће и затварајуће, и као искључујуће и укључујуће. Не ради се само о могућности замене једне граничне метанарације опозитном граничном метанарацијом и резултирајућим праксама, већ о томе да су границе увек режими и/или стратегије скалирања, односно дијалектичке фузије, оба метанаративна пола.

„ЈАНУСОВСКЕ ГРАНИЦЕ“: ХИБРИДНИ/НЕПОСТОЈАНИ ГРАНИЧНИ АТРИБУТИ

Интринсична концептуална дуалност/еквивокност граница се често илуструје онтолошком употребом метафоре о њиховом „јанусовском менталитету“. Као што је раније речено, Јанусовски профилисане границе су заправо дискурзивни/метанаративни формати интерпретативног континуума

који “стартује” колективним културним матрицама сигурности и кохезије, односно стратегијама граничног “рестилизовања” страха, а завршавају индивидуалним културама дезидерата, односно стратегијама граничног “рестилизовања” слободе и дезагрегације.

Оне, дакле, коинцидирају са успостављањем неког прото-политичког (1) дискурзивног/метанаративног, (2) симболичког/метакултуралног и (3) материјалног/метаекономског поретка. Ради се о иницијалном превазилажењу социјалног хаоса или не-поретка дизајнирањем значењског хоризонта који конституише простор: (1) за постојање/бивање и размештај ствари, појављивање и представљање разноврсних ентитета; и (2) за комплексне/вишеслојне мутуалне односе који се перципирају и као нека интерна/екстерна геометрија моћи. Границе се, тако, парадоксално могу дискутовати и преко онтолошке и преко онтичке оптике. Оне не само да омогућавају, него и “живе” омогућени простор.

Једно Јанусово лице, „гранична физиогномија“, као аферентна димензија граница, изражава “космогоничко” коинцидирање граница са заснивањем неког Првог, примордијалног поретка ствари, интерпретираног, пре свега, преко артикулисања и ре-артикулисања метанаратива “закључавања” иза сигурних “граница-баријера”. Тако се наше Ми „укорењује“ у архитектуру нашега „овде“ и „на унутра“, и, симултано, промовише као генуитетна посебност или Другост. Ово стање/димензију Делез и Гатари називају „параноидном жељом“, док је Фридрих Ниче (Friedrich Nietzsche) означава као „Аполонијску жељу“ (Van Houtum and Eker 2016: 44).

Ко од нас, без обзира на разлоге и последице, понекад није „френетично махао националном заставом“? Ко, макар једном, није величао топо-логичке политичке конструкте и симболичку инфраструктуру властите традиције и историје као оне која пружа највише сигурности и безбедности? То би могли да схватимо као кохезивну димензију/еманацију граница. У процесима етнизације постојање етничких граница има далеко важнију улогу од неког партикуларног културалног супстрата (Barth 1998: 15-16).

Друго Јанусово лице/физиогномија, као еферентна димензија граница, се, са једне стране, реферира на њихову трансгресију, могућност за просторно-идентитетску позицију некога ко би хтео да, привремено или стално, буде “изузет од граница”, да буде де-топологичан у своме интерпретирању света и простора. Ово стање/димензију Делез и Гатари називају „психоидном жељом“, док је Ниче означава као „Дионизијску жељу“ (Van Houtum and Eker 2016: 44).

Притом, не треба пренебрегнути априорну парадоксалност пограничног подручја као територијалног феномена/концепта. То је интерстицијални простор који генерише другост и одржава државно детерминисане идентитете, док симултано подстиче „посредовање, транскултуралност и хибриднос“.

Јанусовска гранична перспектива сугерише широке културне мреже (асемблаже) у селекцији разумевања хибридности граница као отворених

или затворених. Те мреже се фундирају на и продукују одређене режиме граничне праксе који могу бити извори просторне/политичке репулзије или атракције, те репрезентују основ за (ре)дизајнирање пограничних подручја.

Хибридна јанусовска природа граница захтева дисциплинујућу политичку кохерентност и територијални/гранични „линеарни“ континуум: она је увек једно, чврсто детерминисано, видљиво/перформативно „лице“ граница од две могуће и увек симултано присутне варијанте „или-или“ онтолошке ситуације.

„ГРАНИЧНИ МЕТАКСИС“: ПОЛИМОРФНИ/ПОМЕРАЈУЋИ ГРАНИЧНИ АТРИБУТИ

Поред „јанусовског“ приступа хибридности граница, можемо говорити о „онтолошкој“ динамици полиморфности граница која се најбоље описује/изражава преко метафоре метаксиса или метаксије (*metaxis* или *metaxy*). Суштински, полиморфно разумевање граница је усмерена на (ре)формулисање граничне контроле као израза вишедимензионалности и мутуалности између граница, територије, политике и управљања (cf. Paasi 2022: 5-6). Таква наративна перцепција је свеобухватна и еклектичка у употреби спацијалних метафора и упућена је на територијалне, на месту базиране, скаларне и мрежне концептуализације у зависности од граничног квалитета који се истражује (Burrige et al. 2017: 245).

Аутсорсинг граничне контроле (*outsourcing*) је, опет, феномен који карактерише систем комплементарних политика које кумулативно имају за циљ измештање управљања спољним границама ван територије матичне државе (Infantino 2016). Намера је да се заустави нерегуларна имиграцију путем уговарања њене контроле са трећим земљама, стварањем тампон зона и присуством на стратешким местима, било да се ради о геополитичким разлозима или економским интересима.

Појам метаксис је први употребио старогрчки филозоф Платон да би позиционирао духовност „између“ људских и божанских атрибута (Platon 1983). По њему, метаксис је динамични/трансфигурални/медијативни простор који спречава дезинтеграцију универзума. То је тензија која се не може позиционирати ни у субјект ни у свет објеката већ између екстрема: човек - стварност коју доживљава (Voegelin 2011: 96-101.). У наше време, то се може проширити на читаву мрежу поларитета: од бесмртности и смртности, до истине и неистине. Имплицинтно је стање истовременог припадања диспартним, паралелним и аутономним световима/порецима/граничним асемблажима. Могуће је, дакле, уједно бити „овде, онде и нигде“. Наравно, за овај рад је битнија културална него егзистенцијална перспектива претходне тврдње.

Тако, Канада и САД, преко заједничке Стратегије вишеструких граница, радикално реформулишу/де-територијализују властите границе не

третирајући их више као „геополитичку линију, већ континуум контролних тачака дуж руте путовања од земље порекла до Канаде или Сједињених Држава“ (The Department of Citizenship and Immigration Canada, The U.S. Immigration and Naturalization Service, and the U.S. Department of State 2003).

Границе не само да су портал између две „националне хетеротропије“, већ су и саме неухватљиви хетеротропијски комплекси. За разлику од „класичних“ хетеротопија, „остварених утопија“ са отуђеном стварности најсличнијој дисторзираном одразу у огледалу, претходни пример сугерише да се овде заправо ради о специфичној атопијској димензији граница (cf. Robinson 2007: 6-7). Атопијске границе сугеришу аномаличну безместост која избегава вестфалски језик суверених просторних целина (на пример, случај канадских имиграционих служби у Јордану, Турској или Либану).

Гранична полиморфност и гранична хибридна су међузависни онтологизовани атрибути граница, где први квалитет претходи потоњем. Гранична хибридна се, дакле, реферира на потенцијалност отворених или затворених граничних модова. Саједне стране, она се тиче хомогених паралелних граничних режима доступности/недоступности неке територије. Са друге стране, одређује пропорције доступности/недоступности неке територије, дефинише меру пропустљивост неке границе.

Захваљујући граничној полиморфности као плуралној манифестацији граничног метаксиса, границе функционишу као дисконтинуитетне/екстернализоване капије за јединствену транстериторијалну повезаност сличну просторним Ајнштајн-Розеновим црвоточинама у модерној астрономији (cf. Venton 2010: 108). Да би то оствариле, новонастале граничне поставке се ослањају на капиларно разгранате мреже „националних, субнационалних, супранационалних, трансационалних и интернационалних“ инструмената/механизма/апаратуса (Shachar 2020: 11). Такво гранично протезање је довело до промене просторне матрице њиховог разумевања на нивоу друштва.

Стога, екстернализоване коронократске границе нису у: (1) „холограмском“ атопијском моду као гранична имитација/конфабулација; (2) ни у „Шредингерском квантном“⁶ моду као границе које симулатано и постоје и не постоје (случај унутрашњих граница ЕУ); (3) нити у моду „фантомског уда“ где пређашње/историјско присуство има симболичке и оперативне ефекте (Kolossoff 2015: 37). Оне су стварне и потпуно функционалне.

Интринсични гранични метаксис, дакле, указује на „не-линеарну“ хетерогеност/полиморфност граница које су симултано и отворени и затворене, и видљиве и невидљиве, и овде и онде у зависности од тога ко, како и где

---

6 „Шредингерова мачка“ је мисаони/хипотетички експеримент аустријског физичара Ервина Шредингера (1887-1961) којим је покушао да илуструје загонетно понашање субатомских честица које описује квантна механика. Оне се налазе у суперпозицији, истовремено се у два или више стања, док не буду уочене/посматране/измерене. Онда колабирају у специфично и, пре тога, непредвидиво стање. У хипотетичком експерименту, у кутију са мачком се ставља мала количина радиоактивне супстанце која има 50% - 50% шансе да се распадне и ослободи честицу одговорну за ослобађање цијанида и потенцијално убиство мачке. Другим речима, до отварања кутије, мачка је симултано и жива и мртва.

им приступа (Johnson et al. 2011). Суверена државна моћ је сепаратисана од стриктних географских маркера. Границе су симултано и отворене и затворене и налазе се у „и-и“ онтолошкој ситуацији.

ПОСТ-COVID-19 БОРДЕРСКЕЈПИНГ: ПАНДЕМИЈСКО „ОЗИДАВАЊЕ“ И „КЛИЦЕ-АГРЕСОРИ“

Пре свега, концептуализација бордерскејпа (*borderscapes*) представља потребу за изражавањем поросторне и идејне сложености видљивих/невидљивих граница. Оне су схваћене попут динамичних, флуидних, неконсензуалних и полиморфних простора, дефинисаних и, симултано, оспораваних од стране многобројних дискурса/(мета)наратива, пракси, онтологија, формалних и неформалних институција, епистемологија, ритуала/протокола/церемонија, улога, метода репрезентације, актера/агената и односа у трагању за “правом” (ре)интерпретацијом поставки унутрашњег/спољашњег, грађана/странаца, аутохтоног/алохтоног (Nail 2016: xv; Perera 2007: 206-207, 223-224; Rajaram and Grundy-Warr 2007: x-xi;). Притом се уважава/оспорува државна, регионална, етничка или нека друга преклапајућа симболичка и конкретна демаркација.

Бордерскејпи омогућавају небинарно, „плурилопско“ и „плурилокално“ разумевање простора, његово кодирање, декодирање и рекодирање на нивоу укупности различитих компоненти и скала од стране хетерогених агената (Brambilla 2015a: 25).

Као што је већ наглашено, пандемијско/короноратско атрибуирање значења граница је екстремно важна компонента високе међународне политике (cf. Stojanovic 2018). Најучљивије, започет је хегемонистички процес „медицинско-здравственог“/имунитарног бордерскејпинга. Он подразумева метанаративно дизајнирање или фабулирање COVID-19 и као „унутрашњег“ и као „спољног“ непријатеља. Онтички „ДНК/алгоритам“ COVID-19 граница се метанаративно трансформише на начин да из мобилног/кинетичног мода регресирају у имобилни/статички пандан (Radil, Pinos and Ptak 2021).

Процес граничног „озидвања“ манифестује перманентно симболичко и материјално (ре)продуковање недвосмислених, чврстих и радикалних линија припадања и неприпадања. Фигури опасности по „западне вредности“, оној која оправдава искључивање и затварање, компонованој од две слике: сиромашних и изгладних маса, недомицилног имигрантског прекаријата и културално агресивних „варвара-имиграната“ (Brown 2010: 33), додата је и трећа слика: преко заразе дехуманизованих имиграната као здравствене претње аутохтоној популацији.

Виолентне границе обухватају перплексно комбиновање „класичних/традиционалних“ граница, то јест „паметних граница“ које се базирају на биометрији и технологијама за праћење, и класичних/традиционалних граничних зидова од различитих врста материјала (цигле, камена, бетона,

челика, плетених ограда или бодљикаве жице), то јест „паметних зидова/ виртуелних тврђава“. Поновимо, индикативно је да се у последњој декади очекује реализација готово 40 000 километара граничних зидова и ограда (Brighenti and Karrholm 2019: 1).

„Паметни зидови“/„виртуелне тврђаве“ су опремљени са хај-тек технологијама типа (Molnar and Miller 2022; Phippen 2021): омнидирекционих (360-степени) камера; ноћних или термалних радара; сензорских стубова; акустичних уређаја великог домета (LRADs) или „звучних топова“; граничних дрoнова који широко покривају граничне зоне/појасеве и региструју активности које би могле промакнути фиксираним или мобилним земаљским сензорима; роботским патролним псима итд.

Међутим, како то примећује Хенк Ван Хаутум, нови локално контекстуализовани архитектонски стандарди/трендови у градњи граничних баријера и фортификација фаворизују челик и бодљикаве жице (на пример америчко-мексичка граница) и нису сводиви на популистички естетизоване имагинаријуме „непробојних/неуништивих“ зидова „државе-тврђаве“. Заправо, оно што најснажније раздваја аутохтону од алохтоне популације су визни „папирни зидови“ (Van Houtum 2021: 35).

Напоменимо, генеалогски посматрано, патогена ратна/милитаристичка лексика није ексклузивна карактеристика овога времена. Она је, рецимо, била и компонента наратива хеленског историчара Тукидида у описивању епидемије куге која је погодила Атински полис друге године Пелопонеског рата 430 године пре Христа. Наиме, старогрчки глаголи *eispipto* и *epiipto* су коришћени за описивање како војне инвазије, тако и за изненадни инфективни почетак куге (Greenwood 2020).

Мада сличност између агресивног „биолошког-ратовања“ и одбрамбеног „виралног-ратовања“, између биооружја и природно изазваних вирусних зараза, то никако не сугерише, тренд је да се користе синонимно. То иде толико далеко да је тотализујући клише „рат против COVID-19“ постао секуратизовани диктат медијског, колоквијалног, па чак и научног вокабулара. Тако ће кинески председник Xi Jinping истаћи како се нада да ће Кина победити у „народном рату“ против епидемије (*Xinhuanet* 2021).

На страну то да ли се ради о копненим баријерама или, као у случају Грчке, чак и о „морској“, флотирајућој варијанти (Smith 2020), гранични зидови, свакако, нису довољно „чврсти“/„стерилишући“/„имунизирајући“ да зауставе вирусе. Међутим, мада поштравање граница није супстанцијално делотворно, оно је довољно симболички „снажно“ да границе учини популистичким иконама/амблемима ванредног стања и пробуди и легитимизује стратегије/платформе кризног ограничавања мобилности и демократских капацитета државе.

Изједначавање пандемије са ратом против инвазије невидљивих „клица-агресора“ у коме је сваки *homo sapiens*, јер се не креће вирус већ људи, истовремено и пријатељ и непријатељ, и са ову и са ону страну дисоерзивних

пандемијских граница, представља својеврсну кулминацију биополитичких COVID-19-платформи. Важно је знати: илегални мигранти мање доприносе глобалном ширењу вируса него повлашћени путници/глоблотротери који користе регуларна ваздушна транспортна чворишта (Linka et al. 2020).

Оптика херметичких/оклузованих граница се доживљава као најважније политичко средство за повећање националних имунитарно-безбедносних капацитета. Притом, требало би да будемо свесни избегавања „замке зида“: пандемијско-популистичког и есенцијалистичког изједначавања граница и граничних зидова. Транснационалност је иманентна пандемијској опасности, па „затварање граница као реакција на пандемију је попут закључавања у дрвени ормар када кућа гори“ (Ochoa Espejo 2022) .

Пандемијски претекст редукованих/импермеабилних граница, представа о профилактичким „анти-виралним“ зидовима/тврђавама и делузија о државној аутаркичности, може испровоцирати ауторитарне или хибридне режиме експлицитно насилних, супрематистичких, „банално“ популистичких, нативистичких, националистичких или расистичких граничних зидова (Jones 2021; Brambilla and Jones 2020;).

КОДА III

Пандемијске/“коронократске“ (био, психо и гео) политичке прескрипције и проскрипције се транспонују у генерички код за разумевање, организовање, нормализацију и управљање државама перманентно изложеним стварним, потенцијалним или подразумеваним „имуно-апокалипсама/катаклизмама“. Долази до замене „аналогног“ елиминисања пандемијске опасности „дигиталним“ контролисањем пандемијског ризика.

То имплицира и фаворизовање платиалне природе простора, његово пандемијско редуковања на место (cf. Heidegger 1971: 141-161). На политичком, моралном и економском нивоу, транснационални границе/простор космополитанизма се исфорсирано мењају са национално-популистички атрибуираним границама/простором који продукују: глобализацију ригидне граничне контроле, продужавања колонијалних односа и јаку диференцијацију на глобални Север и Југ. Ради се о својеврсном „имуно-клаустрополитанизму“ (cf. Virilio and Lotringer 2008: 211), збиру „прочишћених“, национално администрираних и од неоимперијалних елита надгледаних места „премошћених“ одређеним медицинским протоколима.

Начелно, (пост)пандемијско гранично кодирање обухвата: (1) коронократско реартикулсање и интензификовање „суверенитета“ ванредног стања, које преко COVID-19 биополитика, некрополитика и политика дебилитације мења гранични генотип у смеру од повишеног степена неолибералне отворености ка строго контролисаној, рестриктивној граничној затворености; (2) институционално ограничење или анулирање унутрашње и спољне мобилности, то јест миграционих токова, како на нивоу држава тако

и на нивоу унутрашњих региона и градова; (3) национално-популистички отклон према космополитизму, јавно пропагирање и пласирање као посебно важних виолентних политика ксенофобије и ксенелазије; (4) снажно репозиционирање граница као интегралног/конститутивног биополитичког елемента свакидашњег живота; и (5), коначно, пролиферацију профитабилних футуристичких технологија за надгледање и средстава базираних на артифицијелној интелигенцији.

Демаскирање граница као полиморфних и полиперспективних феномена, преко увођења појма „граничног метаксиса“, сугерише да се мења просторни алгоритам њиховог разумевања. Екстратериторијална измештеност, дисконтинуитет или гранични аутсорсинг доводи до тога да границе више нису део суверене територије којој припадају. Са друге стране, ради се о интратериторијалном и све „дубљем“ мрежном протезању граница. Оне су симултано и отворене и затворене у зависности од тога ко, како и где им приступи. Осим у „или-или“, налазе се у „и-и“ онтолошкој ситуацији.

Потенцирајући појачани степен унутрашње и спољне контроле, присмотре, дисциплиновања, изоловања и рекатегоризовања/реклаификовања људи, пост-COVID-19 мизансцен, често препознатљив као вирусни национализам и пандемијски популизам, оставља простор за милитаризацију међудржавних односа. Суштински, COVID-19 бордерскејпинг је еродирао парадигму глобализације и метаморфозирао у уводни стадијум парадигме пост-глобализације.

Део IV

**НАРАТИВНЕ СТРАТЕГИЈЕ
„АПРОКСИМАТИЗАЦИЈЕ“
ГРАНИЦА БАЛКАНА**

Без обзира на интензитет реформулисања/реконфигурирања смерова политике проширења Европске Уније (ЕУ) после њеног напуштања од стране Уједињеног Краљевства, то јест на инсистирања на рапидним системским трансформацијама, доследном и стриктном поштовању сета предуслова за приступање ЕУ по питању механизма/инструмената маркетинга, демократизације и стабилизације, интегрисање и/или асимиловање оног дела Балкана који није део ЕУ је политички акт/потез/гест који се некако по себи намеће и чини политички природним, поготово када се узме у обзир да је тај сегмент Балкана „архипелаг“ у ЕУ политичком „мору“ и да у свим земљама постоји, мање или више, јасно артикулисана политичка воља за уједињењем.

Међутим, оно што се на први поглед чини политички природним, објективним или рационалним је често значајно компликованије, неизвесније и подложно широким и разноврсним дебатама овог или оног ранга. На тој линији, читав је арсенал балканизујућих и/или балканских темата, стратегија, платформи или перспектива, то јест предрасуда, клишеа и стереотипа, опет у фази „галомирајуће“, на моменте сензационалистичке, политичке актуелизације/реактуелизације у односу на просветитељско-прогресивистичке диктате октроисаних матрица/процеса европеизације, испостављених не само као збир системских, већи и цивилизацијских, захтева.

Тако, када су границе у питању, Хрватска, која је чланица ЕУ, одбацује пресуду Арбитражног суда, и улази у отворени, може се слободно рећи, дипломатски рат са суседном Словенијом, још једном чланицом ЕУ, због наизглед рутинског одређивања граница унутар Пиранског/Савудријског залива које је подигнуто на ниво „бити или не бити“ питања националног идентитета и суверенитета, док словеначки министар иностраних послова Карл Ержавец, признајући налазе истог суда, изјављује како се са Хрватском мора водити политика „чврсте руке“ јер је то једини „језик“ који разуме. Истовремено, Босна и Херцеговина, као и Црна Гора, тек треба да коначно утврде границе са Хрватском, док католици Хрвати у Босни и Херцеговини захтевају да се Дејтонски мировни споразум коригује, а потенцијална опција је, по угледу на православне Србе и њихову Републику Српску, додавање још једне, хрватске федералне јединице. Бакир Изетбеговић, члан колективног председничког тела Босне и Херцеговине и лидер муслиманских Бошњака, констатује како то није могуће без новог грађанског рата. Србија већ одавно не признаје самосталност Косова, те има не мали број нерешених граничних питања са Босном и Херцеговином и Хрватском, Грчка, поред граничних несугласица са Албанијом, се налази у сталном културалном рату са Македонијом, док је Велика Албанија лајтмотив албанске, видљиве или невидљиве, националистичке политике.

Ово су само неки, можда и не најзначајнији, проблеми који карактеришу тренутну политичку ситуацију на Балкану, али су свакако више него илустративни за оно стање/контекст/ситуацију које је термину

„балканизација“, то јест „балкнизовање“, обезбедило место у неким од важнијих светских речника.

Заиста, да ли је то: (1) нека трансцендентна, универзална и ахисторична, значењска формула дата једном за свагда или је исфорсирана, манипулативна и темпорална; (2) да ли је дестабилизујући/патологизовани Балкан нека непроменљива политичко-историјска констелација/„дијагноза“ екстремно насилних антагонистичких конфронтација и фрагментација; (3) нека специфична врста/класа спацијално детерминисане политике, попут оне која се одређује појмом „финландизације“; (3) можда, резултат/исход латентне унутрашње логике касног капитализма/либералних демократија; (4) консеквенца имобилне структуре менталитета; (5) стратегијско имплодирање мантре хетеропојске/атопојске стигматизације, то јест министрелизације/самоегзотизовања и самоколонизовања; или (6) је, пак, пре свега, колонијално-оријентални конструкт, текст, перформативни језички код или репрезентација *par excellence*?

Генеалогски посматрано лиминални/мириоморфоскопски Балкан, који је као нека кохерентна/прецизна гео-политичка/гео-геометријска целина врло тешко утврдљив, манифестује простор оптерећен са читавим спектром опозитних идентитетских бинума/кодова: Запад/Исток, муслимани/хришћани, католици/православци, Хабзбуршка (Аустроугарска) монархија/Отоманско царство или капитализам/социјализам. То је лиминилани простор интерсекције светова, континента и изузетно комплексних и трагичних историјских наслеђа, традиција и политика. За Балкан је карактеристично да једно географско место/простор има више различитих симбола и назива, па је више празни означитељ него прецизно фиксирана територија.

Такође, ту је све наизглед слично и испреплетано, а заправо различито и раздвојено парадоксално непремостивим, “симболички хипертрофираним” нијансама и ситним културним напрелинама. У том смислу, намеће се питање: да ли је Балкан двосмислена политичко-културна, оријентализована стварност/ентитет или је опозитни политичко-културни троп/репрезентација, хиперреални, језичко-фигуративни, симулакрумски и субординирани колонијални репозиторијум/имагинаријум свега онога што просветитељска/модерна Европа јесте, а што би хтела да заборави, свега онога што просветитељска/модерна Европа јесте и што би хтела да потврди? Постоји ли идеалтипски балкански „барбарогеније“, *homo balkanicus*, који ће политичко-културално ревитализовати/регенерисати Европу или ће акцелерирати њену политичко-културалну декаденцију/дегенерацију? Једном речи: постоји ли политичко-културални не-балканизовани Балкан и да ли је могућа политичко-културална дебалканизација или ребалканизација Балкана?

НЕКЕ МЕТОДОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ: НАРАТИВИ, КОНСТЕЛАЦИЈЕ И КОДОВИ

Да би се тема Балкана/Југоисточне Европе што потпуније елаборирала, потребно је, пре свега, нешто више рећи о наративу. Етимолошки посматрано (White 1987: 215, fn. 2) реч наратив долази од древне санскритске речи *gna*, са значењем „знати“, садашњи облик долази од латинских речи *gnarus*, са значењем „чина или услова поседовања знања“ и *narro*, са значењем „казивање“. Апстрахујући чињеницу да су наратив и наративност интернационални, трансисторијски и транскултурални (Barthes 1977: 79), бављење „причањем прича“, је доста дуго била методолошки стигматизована и проскрибована истраживачка техника/ангажман у друштвеним наукама, лимитирана на хуманиоре, посебно на традиционалистички историјски приступ и теорију књижевности. Деконструкцијом метатеоретског покушаја да се створи холистичка наука о друштву, која би и експлицитно и имплицитно била анти-историјска и анти-дескриптивна, репрезентативни квалитет/модус наратива и наративности, као најизраженији фактор опструирања њиховог програмског увођења у друштвене науке, је еволуирао у компоненту/концепт друштвене епистемологије и онтологије.

Наиме, „причањем прича“, себи или другима, ми не само да пасивно интерпретирамо оно што живимо, већ и проактивно конституишемо/деконструишемо/реконструишемо оно што интерпретирамо. Наратив више није изолована/периферизована форма репрезентације стварности, већ квинтесенцијални момент/инструмент њеног конституисања, све што знамо је овако или онако повезано са испреплетаним наративним трајекторијама/фабулама у којима се препознајемо или инсталирамо, од нашег рођења па до смрти ми смо *homo narrans* ili, suggestivније, „животиње које приповедају приче“ (MacIntyre 2007 [1981]: 216; Fisher 1999 [1984]: 266, 1987: 62; Bruner 1991: 5; Somers 1994: 607; Somers and Gibson 1994a: 41).

Генерално посматрано, наративи могу да буду (Ewick and Silbey 1995: 201-204) : (1) објект истраживања- када је акценат стављен на продуковање наратива преко друштвеног делања/ангажмана и на њихов утицај на (ре) формулисање идентитета; (2) метод истраживања- наративи су овде инструмент/средство за проучавање неког друштвеног феномена; и (3) резултат истраживања- где сами научници функционишу као наратори властитих поставки друштва и друштвеног живота. Да би наратив, то јест, серија издвојених и ефемерних догађаја, имао смисао, потребно је да буде финализован/затворен: он мора имати морално значење (White 1980: 24, 25; 1987: 21, 22).

Из структуралистичког ракурса, ослањајући се на античку дистинкцију између мимезе, као перфектне имитације драмског оквира, и дијегезе, као чисте вербализације (Genette 1980: 30), *narativ* је *komponovan od* (Bal 1997 [1985]: 5): (1) фабуле- ланца логички и хронолошки повезаних догађаја,

прелазака из једног стања у друго, иницираних или доживљених од стране актера, агената изведених догађаја који нису нужно људи (већ могу бити, на пример, државе или идеологије, као и рецимо споменици); (2) приче- фабуле приказане на одређени начин; те (3) текста- медијума причања приче (нпр. језика, слика, звука или грађевина), једна иста прича може имати различите текстуалне варијације. Овде ће се прихватити најшире постављена дефиниција заплетом-вођеног наратива, она по којој је репрезентација смислено односних догађаја настала употребом било ког знаковног система (Herman and Vervaeck 2005: 11-14).

Једним делом, оставља се могућност да секвенције или епозоде догађаја, релациона димензија наратива, буду део неке шире конфигурације дешавања који су амбивалентна трансгресија контекста, у смислу да наратив сам себи прописује/приписује властити контекст, да се аутоконтекстуализује и реконтекстуализује. Каузалност наратива (заплет приче) се не дефинише само преко перспектива наратора и наратива већ и преко перспективе слушаоца, који може бити протагониста обе улоге истовремено, што даље води и ка поништавању дисјункције сижеа и фабуле, ка успостављању њиховог синхронитета.

Овакво несистемско, постмодерно ишчитавање наратива је, дакле, више концентрисано на језик/знаковни систем као инструмент у конструкцији реалности, него на то како се реалност рефлектује у истом. Оно одбацује и линеарно време, где узрок претходи последици (садашњост је истовремено и прошлост и будућност), и фиксирани простор, јер се он налази у сталном превирању, претапању из једне форме у другу (Punday 2003: 76-77; cf. Czarniawska 2004: 12-14). Такође, то имплицира и одбацивање бифуркацију на привилеговане и секундарне догађаје. Више или мање, сваки постмодернизам, као и постструктурализам, се залаже за социо-наратологију, за то да се све третира као наратив или текст, то јест да је сваки наратив израз неке политике наратива/прича (Curtie 1998).

У том смислу, иза сваке границе/простора стоји неки (митолошки) конструкт или текст о граници/простору, свака граница је временска и просторна социјална трансфигурација паралелних и плуралних нарација истих. Могуће је, дакле, говорити и о плуриверзуму граница, о више различитих гранично-просторних стварности, то јест о више начина ишчитавања/пројектовања онога шта Балканске конкретности јесу, и о мултиверзуму граница, о више различитих „граничних, то јест балканских, универзума“ који чине једну просторну стварност Балкана.

Било како било, можемо разликовати четири наративна формата (Somers 1994: 617-620) : (1) онтолошке наративе; (2) јавне наративе; (3) концептуалне наративе; и (4) метанаративе. Под онтолошким наративима подразумевамо личне приче о статусу који имамо у свету, о личној историји, која их генерише али је и генерисана истим, оне моделирају нашу свест, уверења и ставове, оно што јесмо и што ћемо постати или постајемо. Изражавају темељне

агенде наших активности, из њих је деривираан наш наративни идентитет: полиморфан и флотантан, никада мономорфан и имобилан, те, мада су интимни и оријентисани на актуелни, директни или непосредни- наш свет, онтолошки наративи су интерперсонални и социјално-структурно профилисани. Јавни наративи су карактеристика групних/колективних социјалних, културних и политичких ентитета, као и многобројних институција, попут религијских група, политичких асоција, образовних, радних и административних институција, цивилних асоцијација или, пак, породице или пријатељских и других мрежа. Као и сви други наративи и они имају сценаријо, перипетију, аргументацију и субјективне критеријуме за евалуацију догађаја. Исто тако, њихове приче ће често бити селектоване тако да одговарају њиховим (јавно прокламованим) идентитетима или ће бриколирати/укалупити стварност тако да одговора њиховим причама.

Под концептуалним (дисциплинарним) наративима подразумевамо идеје, егзегезе и експланаторне матрице карактеристичне како за социјална истраживања тако и за друге научне области (Lyon 1998: 145). Када у фокус ставимо друштвене науке, концептуални наративи обезбеђују терминолошко-аналитичке идиотиконе, текстове који потврђују наративну супстанцу друштвеног живота, друштвеног делања, друштвеног организовања и друштвених идентитета, те се употребљавају за релационо (ре)артикулисање онтолошких и јавних наратива у времену и простору, служећи исто тако за (ре)конфигурисање односа/комуникације међу историјским актерима. Све у свему, дисциплинарни наративи оперишу као форме расуђивања које омогућавају/узрокују реформисање или консолидовање погледа на свет произашлих на односним дисциплинарним аранжманима/режимима веровања и убеђења.

Под метанаративима (великим или мастер-нاراتивима) подразумевамо компетитивне наративе у које смо сви инсталирани као историјски актери, то су наративи који објашњавају све остале наративе и пресудно утичу на (ре)конструсање друштвених, јавних, научних или персоналних/приватних Истина (Бог/Религија, Слобода, Прогрес, Модернизација, Једнакост итд.). Жан-Франсоа Лиотар (Lyotard 1984 [1979]: xiii) се противи тотализујућој перспективи која на историју и друштво гледа преко метанаратива, те пледира за аутентичне, *sui generis* „мале приче“ произашле из хетерогених субјективних позиција појединаца и плуралитета разноврсних друштвених група. Иако има све елементе наратива (серијал догађаја обележених каузалним нексусом, заплет, актере и трансформационо деловање), у метанаративима региструјемо и тенденцију квази-денаративизације: употребе читавог асортимана експланаторних шаблона који су наизглед неоспорне апстракције (cf. Somers 1994: 619).

У сенци сваког мастер наратива стоји мастер заплет (Abbott 2002: 42-43). Рекурзивни/фрактални прото-заплет, повезан са најдубљим жељама, страховима и вредностима, који се сусреће у различитим интер-културним и интра-културним валенцијама. Коначно, за постмодерно теоретисање не

постоји нека априорна, натурализована хијерархија/скала/критеријум који одређене наративе унапред квалификује за мета-модулацију (што се односи и на сам постмодернизам): сваки наратив може завршити са мета статусом и *vice versa*, може изгубити тај статус.

Исто тако, било би корисно рећи нешто о, за овај рад релевантном, концепту констелација, то јест констелацијских односа, онако како их види Валтер Бењамин (Benjamin 1999 [1927-1940]: 462, 463, 844). Наиме, релевантност констелационих формација потиче од тога што, превазилазећи једносмерно, линеарно, секвенцијално, или консекутивно ишчитавање времена и историје, омогућавају интер-релацијско спајање садашњости са прошлосту или различитих историјских догађаја/седимената. Ствар није у томе да ли прошлост разсветљава садашњост или вице верса: ако је и однос садашњости према прошлости континуиран и темпоралан, оно што се десило, у односу према сада, је у дијалектичкој позицији, оно није прогресија/темпоралност већ је језички кодирана представа/фигуралност. Свака констелација манифестује једну од безбројних, несталних и непредвидљивих варијација/пермутација/фреквенција различитих конфигурација, коњункција, резонанција и агрегација места, мрежа, догађаја, пракси и односа који могу симултано важити у идентичном простору/спацијалном стратуму (cf. Gilloch 2002: 25).

Свака констелација је, дакле, кластер/скуп интерпретативно филтрираних квалитета и релација на начин да сваки појединачни елементи/компонента може бити оно што јесте само у односу на друге елементе/компоненте саме констелације. Такав приступ ће омогућити да се идентификују и декодирају екстремно комплексни релациони процеси и више диференцираних, симултаних констелација који заједно профилишу темељне карактеристике контекста Југоисточне Европе/Балкана, а да се, притом, избегне линеарност, монолатералност и моносемичност.

Претпостављајући њихову значењску једнакост са програмима и алгоритмима, рецимо на крају овога дела нешто и о кодификацији/кодирању, то јест о кодовима. Пре свега, под кодификацијом можемо да разумемо начине путем којих сингуларни позитивистички универзум високе модерности, као и безбројни постмодерни мултиверзми и плуриверзми, објеката, релација, феномена или догађаја бивају супституирани и репрезентовани, али и конструисани, дизајнирани, фабриковани или симулирани, комуникабилним симболима.

По Бредли Брајану (Bradley Bryan, 2010), фокусираност на кодове означава заокрет од онтологије ка епистемологији, питања која се тичу бивствовања су замењена оним која су оријентисана на знање, „шта знамо“ је замењо са „како знамо“. Кодификација почива на идеји да истинитост неког исказа, који по себи није ни истинит ни лажан, зависи од међусобног договора партиципаната комуникативног чина, из чега, опет, произилази да сваки исказ одређене кодификације представља њену афирмацију, да је до

одређеног нивоа метакомуникативан (Ruesch and Bateson 1951: 212, 214).

Може се рећи да су носећи проблеми ове или оне парадигме света транслационе природе и да се манифестују питањима која се тичу њихове кодификације, то јест потраге за заједничким језиком ослобођеним од инструменталне контроле и устројеним тако да су све хетерогености подложне компоновању, декомпоновању, рекомпоновању, улагању или размени (cf. Naraway 1991: 164). Више или мање, претходно имплицира комплексну полифону ситуацију у којој је чак могуће да су и сами монистички симболички универзуми партикуларни симболи, да, консеквентно, можемо говорити и о спољној и унутрашњој политици кодификације, то јест да се са кодовима не повезују само интермедијална својства на релацији културе-светови, већ да могу бити и начин путем кога се светови креирају/генеришу/производе.

То повлачи за собом паралелност аутаркичних светова, радикалну постмодерну несводивост на заједнички политичко-културни именитељ или, пак, на алтернативне опције једном стварном свету. Ради се о одступање од перцепције једног света као мноштва светова или мноштва светова као једног света, то јест заменљивости једног стварног света неким другим стварним светом: у оптицају су кодирани светови, симулакрумске копије без оригинала, код којих је граница између стварног и симулираног замагљена (cf. Goodman 1988 [1978]: 1-2). Примарни задатак модерности није више (научна) демистификација илузија и самообмана, већ чување и регенерисање начела реалности које је остало без свога објекта, јер ствар више није у фаличној, идеолошкој репрезентацији стварности, већ у томе да стварност више није стварна, да је метаморфозирала у поредак кодиране симулације и хипер-реалног, код реалности бива више стваран него сама реалност коју кодификује (Baudrillard 1983: 25; Derian 1990: 299-300).

У случају да Истина прикрива да је нема, она аутоматски прикрива не само то да нема ње саме, него да нема ни њеног дупликата/копије (Ward and Fernando 2011). Удвојеност Истине и њене језичко-симболичке транспозиције манифестује парадоксално јединство стварног и имагинарног. Само копија која је и Истина може себи дозволити губитак своје илузорности и *vice versa*: само Истина која је и своја копија може себи дозволити отклон према властитој Истинитости. Овакав став никако не значи вулгарно/наивно резоновање у чијем је средишту борба за ахисторичну супрематију међусобно конфронтираних и поништавајућих „солипсистички“ кодификованих реалности балканског националистичког „архипелага“, већ потрагу за политичком формулом културне стереотипизације/догматизације/клишеизације евроцентричног метанаратива који Балкан чини колонијално одредљивим и зависним у својој накнадно тумаченој неодредљивости и произвољности. Балкан, тако постаје не само партикуларно декодирана, кодирана и рекодирана стварност/историја/простор/периферија/пракса субординације, већ се трансферује/преводи као безвремене империјално-просветитељски светски субмисивни код (на пример у формулацијама типа: балканизације Југоистичне Азије или Запада).

НЕКЕ ПАРАДИГМАТСКЕ НЕДОУМИЦЕ: (ПОСТ)КОЛОНИЈАЛИСТИЧКИ И (НЕО)ИМПЕРИЈАЛНИ ИМАГИНАРИЈУМИ СВЕТА

Колонијализам, са својом прекапиталистичком и капиталистичком фазом, можемо одредити као, просторно и садржински, диференциране, социјално трауматизујуће, субмисивне праксе, бруталне силе и/или хегемоније, егзогеног успостављања/формирања колонија на империјалним територијама зарад трговине, производње или контроле природних ресурса; као праксе које подразумевају одређени експропријаторски политички поредак и административни апарат/механизам и које су повезане са експлоатацијом, анексијом или освајањем, те расном дискриминацијом индигене већине проистеклом на хегемонизујућим бинарним антиподима типа: сопство/другост, центар/периферија, супериорно/инфериорно, метропола/колонија, развијено/заостало или примитивно/цивилизовано (cf. Walia 2001: 77). Било би погрешно помислити да се модерни (нео)колонијализам своди на пуко физичко контролисање туђих земаља и њима припадајућих добара овог или оног ранга. Он, заправо, обухвата и радикално реструктурирање потчињених економија, у смислу индиректне зависности од економске композиције/приоритета „матичне“ државе освајача, и конституисање компликованих двосмерних односа, протока људи и профита, између колонијалних сила и колонизованих земаља (Loomba 2005: 9).

Са свим својим различитим текстовима, тактикама, кодовима, стратегијама и матрицама, то јест метаморфозирајућим, нефиксираним или мутабилним значењима покривеним специфичним историјским ситуацијама и процесима, колонијалистичка експанзија манифестује *condicio sine qua non* меркантилног капитализма и израз једног екстраординарног рационалног формата: научног знања, као постаменталног начела у процесу успона европског Просветитељства. Најинтригантније је то што је, у највећем броју случајева, опресивна интелектуално-економска оптика европских колонизатора постала ауто-реплицирана идентитетска оптика колонизованих држава и народа. Додајмо претходном да под „колонизацијом“ подразумевамо процес територијалне инкрементације/аквизиције, да „колонија“ представља врсту просторно-политичке организације, а да „колонијализам“ манифестује систем доминације (Osterhammel 1997: 4).

Било би сасвим погрешно поистоветити модерни, капиталистички (нео)колонијализам са империјализмом, то јест третирати капитализам као генуитетни, еволутивно профилисани, спецификум империјализма у односу на колонијализам, јер и он има своју прекапиталистичку фазу, на пример у варијанти Римске, Руске, Шпанске, Португалске или Отоманске империје, па би еквиваленција више одговарала термину „неоимперијализам“ (Loomba 2005: 10). С обзиром на чињеницу да се зависност може реализовати преко разноврсних интермедијарних економско-тржишних техника/технологија,

за колонијализам је потребна директна, формална окупациона владавина, док за империјализам није нужна. Колонијализам се искључиво реферира на колонијалну политику, док империјализам обухвата и међународну политику, где колоније нису циљеви *per se*, већ представљају конститутивне елементе ширег распореда моћи. Као што је могуће говорити о колонијалним империјализму без колонијалних империја, случај САД, тако је могуће говорити о колонијалним империјама без империјализма, на пример случај Француске, Немачке или Русија (Osterhammel 1997: 21).

Ерго, дискрепанца између кодификације (нео)империјализма и (нео) колонијализма се не може потпуно успешно извести на основу хронолошких параметара, већ је потребно ангажовати и спацијалне пандане. Реперкусије/ ефекти центрифугалног (нео)империјалног вектора доминације/ супериорности, метрополске еманације репресивности, оличени су или постају видљиви у одређеним географским зонама пенетрације: (нео) колонијама. Притом, мада је епоха колонизације завршена, „официјелна“ деколонизација је процес, који поред тога што траје више од триста година у неколико различитих таласа (почев од осамнаестог века па до друге половине двадесетог века) и обухвата гаму поприлично културално дискрепантних држава (од САД, Аустралије или Канаде до Индије, Алжира или Мозамбика), још увек није у потпуности окончан.

Поред тога, стечена независност колонизованих земаља на политичком и делимично на економском плану, не мора бити испраћена културалном деколонизацијом, то јест деконтаминацијом/детоксикацијом начина резоновања: западна доминација преко аксиолошко-научне потке значења уграђених/утиснутих у управљачке, образовне и медијске институције, више или мање, постаје и интелектуална диоптрија самоосвешћених колонизованих индивидуума, латентни механизам субјекције.

Традиционалне Империје су суштински ограничене на војну и политичку моћ (Nayar 2015: 60). Оне представљају јасно дефинисану, метрополску и центарализовану геополитичку структуру која преко опресивног административног комплекса, ефикасне употребе законом подржаних апаратуса армије, полиције и судства, држи под контролом покорену територију. Савременом капитализму одговара нови облик Империје која је децентрирана, деметрополска, магловита, ризоматична, анонимна и, такорећи, аветска/фантомска (Hardt and Negri 2001).

У складу са тим, неоимперијализам почива на: (1) дифузног надгледању и доношењу одлука чије је путање тешко детектовати; (2) управљању измештеном на корпоративне/пословне конгломерате и асоцијације са мало познатим или непознатим главним деоничарима; (3) камуфлираном израбљивању базираном на многобројних споразумима о слободниј трговини и претећим политикама економских ембарга; (4) територији без коначних границе; (5) апсорбовању/кооптацији хетерогених раса и националности без видљивих хијерархија, а преко корпорација третираних попут

„машина“ за универзалну интеграцију; и (б) на културалном империјализму који подразумева глобалну превласт неке партикуларне културе, типа вестернизоване „потрошачке културе“ или „културе забаве“, тј. на медијски спектакуларизованом вредносном и симболичком подјармљивању у циљу интелектуалног манипулисања и остварења профита.

Резимирајмо, док је империјализам стандардно обележен војном окупацијом и немилосрдном владавином, а колонијализам физичким присуством на освојеној територији, неоимперијализам је доминација, а учестало и хегемонија, остварена првенствено путем формално слободних правних споразума, економске супериорности и културалног утицаја, што, уосталом, карактерише и неоколонијализам. Притом, неоимперијализам се не одриче репертоара старијег империјализма: ни „лакоће на обарачу“, тј. спремности да се прибегне војној сили, ни политичких „играрија“ и економског израбљивања, док неоколонијализам физичко присуство колонизатора мења ангажовањем (само)колонизованих елита.

Ако се сада узме у обзир дистинкција на релацији ишчитавања колонијализма и империјализма, онда је сасвим јасно зашто означавање појма „постколонијално“ треба ослободити ригидности, симплификовања и једнодимензионалности. Еквивокно разумевање постколонијализма, дакле, може имати више модуса. Појам може да се користи за темпоралну сепарацију/дистинкцију колонијалног периода пре стицања независности неке државе или нације (колонијална епоха/постколонијална епоха), а у односу на културну продукцију под утицајем процеса империјализације од почетка колонизације до данас, на процесуалну постколонизацију, перситенцију колонијалне моћи преко различитих мутација током и после непосредног колонијалног ангажмана/владавине (Ashcroft *et al.* 2002 [1989]: 2, 195).

Остављен је простор, дакле, да се постколонијализам интерпретира, са једне стране, преко конвенционалног реферирања на хронолошку консекутивност, на темпорално индуковане социјалне реперкусије, субсеквентни период након колонијализма, и, са друге стране, на критички индуковане социјалне реперкусије, на дискурсе или наративе културе који су позиционирани после/ван колонијализма и следственог искуства: нису са њим директно повезани, мада су под његовим неоспорним и интензивним утицајем (Blunt and McEwan 2002: 3). Ова два приступа, дакле, не морају нужно да коинцидирају, инсистирање на временски диспаратним стадијумима колонијалне прошлости и постколонијалне садашњости може закамouflирати како односе колонијалне и неоколонијалне неједнакости, тако и конституишуће односе моћи између колонизатора и колонизованих.

Концептуална фокусираност на историјски лоцирани западни експанзионизам и, конвергентна, стриктна/изолована оријентисаност на колонијалну сценографију и кореографију, то јест фаворизовање временске осе диференцијације, чини да разумевање Света, планетарна констелација, буде оптерећена рецидивом колонијализма у тренутку његовог нестајања

(McClintock 1996: 10-11, 12). Наиме, идеја постколонијализма је негативно дефинисана као нешто што није еквивалентно колонијализму. Потиснута у оквир европске временске једнодимензионалности или вакуума, постала је појмовна апологија/афирмација/апендикс онога чему се највише и супростављала: тексту линеарног европског прогреса.

Имајући на уму ту врсту проблема, Дерек Грегори (Gregory 2004: xiv-xv) користи синтагму „колонијална садашњост“, не да би сугерисао неку „замрзнути/петрификовани“ фундаменталистички колонијални континуум/стварност која се протеже од деветнаестог века на овоме, већ да би се супроставио сингуларном, кохерентном или унивокалном осећају Времена, и следственој телеолошкој нарави Историје као незаустављивог, несумњивог и свеprisутног напретка omnipotentног Разума, а на уштрб њене плуралности, компетитивности и инкохерентности, то јест прошараности са многобројним и разноврсним темпоралностима, спацијалностима и тангентним, трансферзалним или паралелним хронологијама.

Постколонијализам се апокатастатично, увек изнова позива на или разматра колонијалну прошлост, као што представља и критичку конфронтацију/опозицију истој, и тиме је неминовно повезан са амнезијском или носталгијском формом/варијететом успомена (Gregory 2004: 9-11). Са једне стране, често се заборављају технике и технологије путем којих су супресивне и, као по правилу, екстремно физички насилне метрополске културе фабриковале/фалсификовале/кодирале/репрезентовале колонијалне „тератогене-културе“ и означавале их као бизарно, патолошки, екстремно/наказно другачије и, тиме, апсолутно страном Другом. Мада, ваљало би напоменути, да историјски посматрано постоји тенденција да се апсолутно Друго трансформише у доместификовано Друго зарад консолидације империјалног Ја (Spivak 1985: 253).

Са друге стране, евидентна је романтизована реминисценција, егзотизујућа постколонијална носталгија за модерношћу девастираним колонијалним културама, која у себи носи како тенденцију својеврсне петрификације/фетишизације намењене метрополској културалној конзумацији, тако и далеко опаснију ревитализацију колонијалног духа, захтев за реконституисањем колонијалних прерогатива и моћи. Уколико се колонијална амнезија и носталгија укресте са културом и моћи, како то предлаже Грегори (Gregory 2004: 9), могуће је доћи до шаблона за детектовање модалитета сећања као релевантног/незаобилазног фактора у генерисању колонијалне садашњости (види Табелу 1).

Табела 2. Однос између сећања и колонијалне садашњости
(извор: Gregory 2004)

	Колонијална амнезија	Колонијална носталгија
Култура	Деградација других култура као „других“	Идеализација других култура као „других“
Моћ	Насиље и потчињавање	Доминација и уважавање

Ако се претпостави да префикс „пост“ не мора искључиво денотирати секвенцијалност, то јест линеарно/телеолошки детерминисани процес са есенцијализованим идентитетима, онда се може говорити о паралелним наративима где постколонијално није толико означитељ субсеквентног субјективитета, оног који долази после колонијалног искуства, колико аутентичног/партикуларног субјективитета опирања или контрастирања империјализујућим/колонизујућим дискурсима и праксама (Alva 1995: 245-246).

Концепт постколонијалности се перципира као модус контестационе/ контрапунктне освешћености која подразумева и преегзистентне и актуелне елементе субалтерне/субординирајуће ситуације или контекста. Он форсира реартикулисање или ревизију и антецедентних/хередитарних и оперативних/ виталних стандарда, пракси или култура доминације. Тад се обухвата и варијабилни колонијални легат зависности, али и пропитивање саме логике на којој почива колонијална констелација. Постструктуралистички приступ постколонијалности фаворизује, дакле, генуитетне карактеристике, идентитетске позиције/статусе, специфичне групе људи, али и индивидуа унутар њих, у односу на локацију или друштвено устројство. Сваки покушај деинсталирања/раскорењивања аутентичности саме локације повлачи за собом и ризик да се се односи доминације учине апструзним и “езотеричним”.

Чињеница да су и метрополе и колоније трансформисане/реструктуриране под утицајем процеса колонизације/деколонијације не указује на то да су постколонијално конгруентне. Формулисање неког постколонијалног статуса се одвија уз симултано дејство у неком специфичном економском, друштвеном, културалном и историјском контексту, па је, по стању ствари, географски/спацијални уникум (Loomba 2005: 22).

Притом, ваљало би напоменути, неки аутори, попут Џоан Шарп (Joanne Sharp), праве дистинкцију између појма постколонијализма са цртицом и без ње (Sharp 2009: 4-5). Када је у оптицају ортографска варијанта са цртицом, онда се ради о пренаглашеној, остентативној историјско-спацијалној фисури између колонијализма и постколонијализма, о колоквијалном разумевању

појма које осим што ставља историјски акценат на период после ослобађања од колонијалне власти, исто тако географски позиционира/лоцира/идентификује партикуларне постколонијалне државе.

Када је у оптицају ортографска варијанта без цртице, онда се ради о перцепцији која обухвата и критичко-аналитички приступ декодирању/деконструкцији матрице колонијализма и алтернативно разумевање или рекодирање/реконструкцију граматике света. Не базирајући своје увиде само на економским и политичким параметрима колонијализма, већ инсистирајући и на његовом културалном генерисању једног парадигматског разумевања стварности, које се не завршава прокламацијом независности, то јест физичком деколонијализацијом, концепт амбивалентно амалгамира и континуум колонијализма и дисконтинуитет са њим.

СУБАЛТЕРНЕ СТУДИЈЕ И ОДНОС ПОСТКОЛОНИЈАЛНОСТИ/ ПОСТКОЛОНИЈАЛИЗМА И ПОСТМОДЕРНОСТИ/ПОСТМОДЕРНИЗМА

За разлику од Хоми Бабе (Homi Bhabha), који своју критику империјалистичке заоставштине утемељује на инхерентној хибридној амбивалентности концепта постколонијалног „трећег-простора“ (Bhabha 1994), Едвард Саид (Edward Said), који је критички фокусиран на дискурзивне премисе артикулације, дезартикулације и реартикулације релације Окцидент-Оријент (Said 2003 [1978]), и Гајатри Чакраворти Спивак (Gayatri Chakravorty Spivak), која своју критичку оптику базира на комбиновању деридијанске деконструкцијске аналитике/методологије и текстуализованог/стратегизованог марксизма (Spivak 1999), су показали одређену резервисаност према појму постколонијалног. Саид због принципијелних системских/телеолошких/есхатолошких атрибута термина, а Спивак због већег степена инклузивности појма “субалтерни” (Ashcroft *et al.* 2002 [1989]: 198).

Појам „субалтерни“, наизменично са појмовима „субординирани“ и „инструментални“, је, попут „хегемоније“, од идеологије различитог културалног транспоновања буржујских вредности у подразумеване градивне/генетске вредности друштва, први користио италијански марксиста Антонијо Грамши (Antonio Gramsci, 1891-1937). Користио га је за детектовање нејединствених и неједињених нехегемонијских група или класа, обележених фрагментираном и епизодичном историјом, које фунгирају само као савезници група које теже доминацији/хегемонији, са официјелном, једино валидном, историјом (Hoare and Smith 1991 [1971]: xiv/Gramsci 1991 [1971]: 52-55).

У оквиру субалтерних студија појам се проширује на генерални квалитет субординације/обедијенције у друштвима Јужне Азије, додали би Трећег Света, Јужне/Средње Америке, Африке или Оријента, али и Балкана, без обзира да ли је манифестована преко класних, полних, старосних, религиозних или неких других елемената/квалитета (Guha 1988: 35). Наравно, постколонијализам

означава перменентни, ендогени и егзогени империјални процес директне репресије или индиректне супресије, најчешће и једног и другог, који захвата широк спектар различитих друштава, њихових институција и дискурзивних пракси. Делујући на групе или друштва не може бити адекватно изражен преко класификације на „Први“, „Други“ или „Трећи“, чак и „Четврти“, свет (Manuel 1974), нити преко, једнако неадекватног/погрешног/манипулативног квалификатива економске „неразвијености“.

Субалтерни/субмисивни се, дакле, могу одредити као хетерогени појам који покрива све оне пренебрегнуте, занемарене, инфериорне, минорне или маргинализоване, све оне нерепрезентоване и нерепрезентабилне, широко диверзификоване групе изложене опресији незаинтересованих, апатичних, ноншалантних и равнодушних доминатора, њихових дискурса/наратива и концептуалних категорија. Субалтерни не представљају суверени/аутономни политички субјект који располаже способношћу контролесања властите судбине, њихова хетерономна политичка воља је фалсификована супериорним дискурсом национализма елита, то јест метанаративом буржујског националног ослобођења/независности, она, заправо, представља његов ефект. Примарни фокус је игнорисање социјално-симболичке праксе субалтерних у доминирајућем колонијалном дискурсу, на начин да детектовање/дешифровање алгоритма инструментализованог субалтерног субјекта повлачи за собом и детектовање/дешифровање партикуларних облика отпора.

Ради се о флуидној и поливалентној ортодоксији субалтерног идентитета чије се отпор, ипак, налази у само-конструисању ван граница прописаног/дозвољеног организованог отпора и осећаја претпостављених организационих капацитета или организибилитета. Додајмо овоме, теорија промене као место функционалне инверзије знаковних система је најзаоштренија могућа теоретски модалитет читања, схваћеног попут активне трансакције између прошлости и будућности, што, заправо, отвара могућност ангажмана/делања. Стога, трансакционо читање није редукција/деградирање стварног живота, перципираног као мреже концепта/тропа социјалних текстова, на пуже странице у књигама (Spivak 1987: 198).

Ergo, питање свих питања је „да ли субалтерни могу говорити“, то јест „да ли субалтерни могу пружити отпор“. Понуђени теоретски одговор Гајатри Чакраворти Спивак је да у колонијалној ситуацији/контексту, где су њихови политички/дискурзивни/наративни идентитети детерминисани системом политичке и економске репрезентације, немају историју и да је то једноставно немогуће, па је сва одговорност пребачена на ангажман постколонијалних интелектуалца (Spivak 1988: 283, 287, 308; Morton 2003: 67; Loomba 2005: 192-204; Ashcroft, B. *et al.* 2013: 246). Међутим, овде се ради о специфичној варијанти стратегијског, нетеоретског или неуниверзалистичког про-марксистичког есенцијализма амалгамираног са деконструктивистичким ишчитавањем проблема (Spivak 1990: 1-17; 2009 [1993]: 1-27).

Иако генеричко/есенцијалистичко/супстанцијалистичко означавање субалтерне позиције представља недостатак, због редукционизма и ригидности (чак и онда када је у питању марксистичка парадигма, која колонијалну експлоатацију критикује из позиције универзализовања европског искуства), његова стратегијска употреба га чини погодним средством/механизмом за заузимање одређених прогресивних и оснажујућих позиција у политичко-интелектуалном пољу колизија и аргументација са опресивном империјалном моћи и хомогенизујућим глобалистичким снагама. Инсистирање на тексту аутентичности може бити круцијални призив за многобројна инфериоризована и субординирана друштва/културе у смислу ваљанијег постојања и само-препознавања, али есенцијализовање расе/етничитета/групе, опет, води ка социјалној конзервацији/препарацији, ка рестриктивно-реакционарној опструкцији покушаја да се промени друштвено-политички хибриднизовани *status quo*.

Не заборавимо, притом, да преколонијална историја не досеже своју идеализовану/идиличну аутентичност, јер је као по правилу произведена менталитетско-когнитивна инсталација дисциплинујућег колонијалног паноптикума. Мапирање аутентичности повратком на псеудо-нетакнуто примордијално/архетипско, нативистички романтизовано, оригинално стање је неизбежно пропуштено кроз читав низ колонијалних културних филтера, софтвера и критеријума. То никако не значи да постколонијалност апстрахује/поништава колонијалну историју, она са њом гаји специфичан тангентни однос по коме се историјски валидне тврдње, у вези политичке, идеолошке, војне или економске еманципације или опресије, не могу реализовати у било ком простору. Наиме, не ради се о открићу историјских постамената, већ о лиминалној зони катахрестичне реинскрипције, зони инверзије, измештања и присвајања/реокупирања колонијалне машине вредносног кодирања/шифровања (Prakash 1992: 8; Spivak 1996: 206).

Колонијална хибридноћ/хибридизација, за разлику од пост-просветитељске социјалне ситуације колонијалног центра, који је једнак преваленцији европске центрипеталности у конституисању метанаратива Историје, где моћ мора бити аутоматски видљива и докучива, па “део” репрезентујући “целину” јесте “целина”, почива на претпоставци дискриминаторне праксе колонијалне власти, одбијању компактности колективитета, где колонизаторски део парадоксално репрезентује колонизовану целину преко вертикалне/корените разлике (Bhabha 1985: 154-155). Колонијална моћ се не генерише мултипликовањем/клонирањем него мутирањем/варирањем, ревалоризација колонијалног идентитета се реализује преко итерације његових диференцирајућих ефеката и потенцијала, он није само миметички/репетитивни већ и дискриминаторни процес.

Насупрот покушаја артифицијелног, фалсификованог или симулираног еквилибријума колонијалне хибридноће/синкретизма иницираног од стране доминатора, јер репертоар есенцијализма колонизатора никада није до

краја есенцијализован. Амбивалентност хибридности/синкретизма може послужити не само за интелектуално “провоцирање” стабилности Западних/алохтоних идеја, поставки и ставова преко декодирања/реинтерпретирања, чији је кључ за дешифровање у индигеним/алохтоним/вернакуларним идејама, поставкама и ставовима, већ и за потенцирање разлика или за потпуну негацију/одбацивање могућности њиховог превазилажења.

Хибридизација, на страни колонизаторског дискурса, перпетуира различитост зарад неостваривог идеала „репрезентационе идентичности“. Она није само неостварива/трауматична/шизофрена позиција ускраћеног колонијалног субјекта, оног који има „црну кожу# и „белу маску” (Fanon 2008 [1952]), већ и модус функционисања/испољавања дезавуисане перфекције колонијалне власти и, као таква, наративна фрактура/недоследност која профилише тип, форму и ритам отпора.

За неке ауторе (Ahmad 1987: 5, 1995: 1; Dirlík 1994: 341, 342, 348, 1998: viii, 64) постколонијализам представља продукт/меандар/изданак постмодернизма у контексту Трећег света, јер је, као и постмодернизам, супсумиран културалном логиком касног капитализма (Jameson 1991). *Ergo*, постколонијализам је интегрисан са постструктуралистичком/постмодернистичком реториком (квази?) децентрираног субјекта Првог света и, декларативно, фрагментираним вернакуларним/локалним, али у крајњем исходу, сличним универзалистичким аспирацијама и епистемолошким сумпцијама.

За Квамеа Ентонија Апију (Kwame Anthony Appiah), префикс “пост” у појму “постколонијализам” се не поклапа са оним у појму “постмодернизам”, јер он заправо указује на својеврсни ангажман чишћења, детоксикације колонијализмом контаминираног простора, на активност која пре може бити окарактерисана као постреалистичка, пост/антинативистичка или транснационална/постнационалистичка, него као стратегија националне постмодернизације, као политика постмодернизације постколонијалног језика/текста (Appiah 1991: 348-352).

Постколонијалност је скрипт вестернализоване, компрадорске интелигенције (писаца и мислиоца) који, попут механизма за перпетуирање другости, посредују у трговини културним добрима између западног капиталистичког центра и периферије. Такав став, због нестанка контекста у коме квалификатив компрадор има значаја, коригује Ариф Дирлик (Arif Dirlík) тврдњом да је постколонијалност скрипт интелигенције глобалног капитализма (Dirlík 1994: 356). У игри више није носталгична рекламација националног уникума, повратак националној лојалности, већ класно само-освешћавање преко формулисања отпора и критиковања идеологије и система који су је и генерисали/продуковали.

Генерално посматрано, требало би бити скептичан/резервисан према неизбежној, задатој или ригидној парадигматској сепарације на марксистичку визуру Трећег света и постмодернистичку визуру Првог

света, као и према схватању да постмодернизам нужно подразумева потпуну историографску дискрепанцу/раскид са модернистичком епохом. Уколико није ексклузивна филозофска матрица/код, постмодернизам сугерише узајамно репозиционирање, реформулисање, реорганизовање и реконфигурисање локалног и глобалног плана, потребу за новом интелектуалном диоптријом и/или оруђем за разумевања света (Loomba 2005: 209). Пренагљено/ауторитарно, априорно приписивање антимајксизма постколонијализму, само због повезаности са постмодернизмом, значи пренебрегнути чињеницу да и сам мајксизам није неки чврсти концептуални калуп, тотализујуће знање, којим се форматузују и исказују друштвене стварности, већ да су питања повезана са идеологијом, структуром, конфликтима и историјским променама (ре)дискутована, (ре)реконфигурисана и (ре)дефинисана као контингентна/акцидентална. На нивоу фундаменталне политичке усмерености постоји, ако не директни, а оно свакако индиректни, континуитет између мајксистичке и постмодернистичке позиције (Seshadori-Crooks 1995: 65). Без обзира на сву негативну фокусираност на просветитељски модернизам, за Спивак (Spivak 1987: 169, 1999: 320), постмодернизам, ипак, репродукује модерност у другом контексту, он је неоколонијалан *per se*, то јест нека врста стабилизације неоколонијалних интерпретација преко инверзног понављања модерности.

С обзиром на чињеницу да широко прихватање концепта постколонијално коинцидира са облитерацијом парадигме Трећег света, не можемо сматрати да је његова примарна функција била покривање терминолошког вакуума, концептуалне табуле разе, у односној сфери друштвених студија/анализа. Селективно апсорбујући импулсе постмодернизма/постмодерности, постколонијализам/постколонијалност у себи спаја два међусобно компетитивна жанра “пост” размишљања, што ће увелико допринети унутрашњим тензијама, недореченостима, евазивности и апструзности самог концепта.

Са једне стране, постколонијализам представља интелектуалну супституцију анахроних филозофских, социјалних, политичких или културних дискурса, трансгресију анти-колонијалних националистичких наратива, обрнутог Оријентализма, који, као по правилу, апсурдно завршавају у призивању Разума и Прогреса институционализованих од стране колонијализма, док са друге стране постколонијално има симплификовану хронолошку димензију периода који долази после колонијализма, то јест антиколонијалног буђења, деколонизујуће националистичке борбе, Трећег света (Shohat 1992: 101-102).

По Грејему Хагену (Graham Huggan), постколонијализам представља политику/режим вредности заснован на кластеру инкохерентних, лабавих опозиционих пракси утемељених на екстремно еклектичној методологији културалног револта и естетици углавном текстуализованог, делимично локализованог/децентрираног отпора, који је антитетичан глобалним процесима комодификације, док се постколонијалност односи на тржишно

оријентисани систем симболичке и материјалне размене, где и језик отпора може бити изманипулисан, трошен и, наново, конзумиран, то је механизам за регулисање вредности у оквиру система робне размене високог капитализма (Huggan 2001: 6). Делимична сличност са неким значењима појмова постмодернизам и постмодерност је очигледна.

Инсистирати на томе да је „пост“ несумњиво/извесно „после“, секвенцијално надовезивање на прошлост, али и претхођење будућности, значило би одузети свим „постовима“ лиминални контестациони и метаморфозирајући „између“ простор на границама само наизглед нечега потпуно ампутираног као сингуларног, монолитног и хомогенизованог, јер наша садашњица се пре показује као дисконтинуитет него као потпуни раскид са прошлошћу и будућношћу.

Ради се о негацији/репулзији идеје темпоралне линеарности, то јест фундаментализма и есенцијализма телеолошки постављених историјских наратива, у корист многостраних и конфликтних, те паралелних наративних пандана. У том смислу, постколонијалност мање означава субјективитет који је временски сукцесор колонијалног искуства, који долази после колонијалне ере, колико означава револтирани/биполаризовани субјективитет који је дијаметрално супротан опресивним/драстичним, то јест империјализујућим/колонизујућим, дискурсима и праксама (Alva 1995: 245).

По Гијану Пракашу (Gyan Prakash), инсистирање на хетерогености колонијалних историја се погрешно меша са постмодерним пастишом. Наиме, постколонијални критицизам хетерогеност не лоцира у глорификовању плуривокалности/полифоничности и мултиплицитета децентрираног субјекта, већ на ниво хетерогености колонијалне моћи у односу према властитим фундаменталним опозицијама (Prakash 1992: 15-16). Он констатује да Субалтерне студије/постколонијални критицизам своју снагу црпе из катахрестичне дискурзивне микстуре модерног Запада и Индије, марксизма, постструктурализма, Грамшија и Фукоа, архивских истраживања и текстуалног критицизма, где се у процесу комбиновања сваки побројани наративни ракурс/компонента донекле мења и где се конституишући акт превођења, што је најважнији моменат у дефинисању Субалтерних студија, одвија како на линији/релацији споља-изнутра и изнутра-споља, тако и на унутра „између“ (Prakash 1994: 1490; cf. Slemon 1994: 16-17; cf. Venn 2000: 45-47).

Дакле, било би крајње погрешно издвојити неку партикуларну перспективу/приступ/парадигму као ексклузивну и онипотентну аналитичку, епистемолошку, етичку или политичку тачку ослонца репрезентације постколонијалности, као што би било погрешно помислити како је сваки ракурс по аутоматизму сукобљен са свим осталима. Оваква некомпактност или нехомогеност може да се схвати као тенденциозни израз потребе за профилаксом постколонијалног идејног простора од колонијализма као дискурзивног апаратуса/протокола за инжењеринг статуса субјекта осуђеног на одређене фиксиране типове субмисивне презентације. Међутим, без

обзира колико комплексност, мулти-димензијалност/мулти-дисциплинарност и изнијансираност биле успешне постколонијалне дискурзивне стратегије, оне свакако повлаче за собом и проблеме/конфузије који се тичу одређења садржаја, обима и степена важности постколонијалних студија.

Summa summarum, право питање је, дакле, културално-транслаторне природе: да ли су субалтерни уопште чути и ако су чути да ли су саслушани/схваћени, да ли су, заправо, преведени на прави начин, да ли ограничавајући дискурс Запада има довољно пропустљиве комуникационо-интерпретативне мембране за интеракцију са другачије кодираним културама (види Maggio 2007: 438-439)? Да ли је у оптицају хомолингвална или хетеролингвална транслаторна стратегија/ситуација/политика (види Sakai 1997: 2)? Заиста, на трагу овога рада, да ли је икада академска сцена покушала/дозволила могућност да се културна/друштвена/политичка фузионо-фисиона енергија Балканских дискурса/наратива апсолвира из позиције њихових аутоартикулисаних и плуралних културних/друштвених/политичких граматики, из генуитетне балканске мреже перспектива, објашњења, симбола, текстова, аргумената, идентитета и констатација (трансформабилних и трансферабилних) свакидашњих пракса и рутина, нелимитираних неким спољним категоријама предефинисаног и монолошког евроцентричног начина, простора и времена евалуације? Заправо, да ли је могуће замислити текстуално-културну ситуацију у којој је метафоричко-алегоријски однос између тропа Европе и тропа Балкана тангенцијална трансмисија, на начин да је додирна тачка, то јест сам додир, благо, веома мало или квантно одређење смисла оригиналом, а већи део превођење тога суптилног контакта његово слободно/бесконечно „балканско-језичко“ распакивање, уписивање, ишчитавање и (ре) конституисање (cf. Benjamin 2002: 261)? Да ли је могуће замислити ситуацију у којој је лиминални/хибридни Балкан конститутивни текст „рашчаране“ Европе, оне без нео/постколонијалних културних императива, диктата и уцена?

АНАМОРФНИ, ФЛУИДНИ ИЛИ АТОПИЈСКИ ПРОСТОР: (РЕ)КОНСТРУИСАЊЕ, (РЕ)ИНВЕНЦИЈА И (РЕ)ФОРМУЛИСАЊЕ БАЛКАНА

Пре свега, требало би скицирати неке изузетно релевантна разматрања Накија Сакаија (Naki Sakai) које се тичу самог разумевања универзалности и партикуларности концепта Запада. Дакле, стање модерности се априорно контрастира своме историјском антецеденсу: стању немодерности/премодерности. Тај бинарни модалитет “онтичке” дискрепанце чини дискурзивну формулу за превођење историјских квалификатива у геополитичку варијанту и *vice versa*: модерни Запад је контрапозициониран премодерном не-Западу (Sakai 1997: 153-177).

Оваква поставка не сигнализира да се Запад никад није налазио у фази премодерности, то јест да не-Запад никада неће бити модернизован, она једноставно искључује могућност симултане бинарне егзистенције опозиције премодерног Запада и модерног не-Запада. Просторна перцепција модерности на линији географске дивергенције Запад/не-Запад ничим није оправдана до фабрикацијом путативног, унапред узетог, непропитијућег и очигледног, јединства Запада које маскира историографску фактографију његовог мењања и ширења у последњих двеста година.

Запад је, са једне стране, постао субјект који је конструисан и унификован као дискурс, али, са друге стране, и објект који је дискурзивно конституисан, синоним за регионе, заједнице и људе који су културално, политички или економски супериорнији у односу на друге регионе, заједнице и људе. Он не само да је кластер одређених специфичних квалитета типа географског подручја, идентитета, стила, етноса или тржишта, он се самодекларише и као одбацавање било каквог ограничавања, то јест преко трансцедирање свих потенцијалних партикуларизација.

Одбијајући идентификовање или признавање од стране других, Запад се налази у перпетуираном процесу контролисаних метаморфоза, самогенерисаних (ре)кодификација значењских матрица онога што јесте или хоће да буде, обезбеђујући тако себи универзалну позицију/улогу онога који пре идентификује или признаје, него што је идентификован или признат.

Уважавајући претходно, рецимо да Едвард Саид своје антологијско дело Оријентализам (*Orientalism*) започиње начелном констатацијом да Оријент није унапред дати/затечени природни феномен, већ да је дискурзивно дизајниран/конструисан, то јест оријентализован, да је генуитетни имагинаријум, скуп или мрежа као по правилу ригидно догматизованих идеја, то јест доктрина са ауторитативним језиком, граматиком и историјом (Said 2003 [1978]: 4-5).

Ради се мање о неком просторном оквиру, већ је у оптицају једна хеуристичка/логичка/когнитивна формација, то јест начин сазнавања, једна *епистеме* (*ἐπιστήμη*). Њој је инхерентно да властите норме, протоколе и правила намеће као ексклузивне/ортодоксне критеријуме истине и објективности. Свако време има своје знање које је кодификовано и уређено на јединствен начин. Проудуковање/креирање знања подразумева и епистемичко насиље (Spivak 1988: 280-283), посебно када се ради о стварању знања о колонијализованим субјектима од стране колонизатора. Какво год знање да стигне из неоимперијалних центара, оно постаје истина коју усваја и колонизатор и колонијализовани.

Знање је тако постало идеолошки комплемент колонијалној моћи. Ово никако не значи да се дискурзивна шема Оријентализма аутоматски може транспоновати у дискурзивну шему Балканизма, као што је потпуно немогуће конституисати Балканизам априорном ампутацијом Оријентализма.

Балкан као „буре барута“, троп са почетка двадесетог века, као стање/процес радикалне политичке фрагментације/парцијализације/стратификације

и следствене антагонизације и конфронтације, али и опскурнији пежоративни термин “балканизације”, значењски инаугурисан после Првог и Другог балканског рата (1912-1913) као синоним за примитивно/нецивилизовано/деволуцијско, су два најфреквентнија дискурса, метанаратива, тропа, стереотипа, клишеа, матрице, кода или алгорита империјалне Окциденталне геополитичке стратегије/парадигме монохроматског представљања или “система представа” путем којих се једно подручје, један спацијални/територијални/географски појам културално-политичко-семиотички креирао, есенцијализовао, хомогенизовао, објектизовао, клишеизирао, текстуализовао и, доста дуго, (само)разумевао.

На тај начин се хегемона доминирало и дириговало једним хетерономним/хијерархизованим духовним профилем, “погледом на свет”, стандардом, мустром или начином “здраворазумског/свакидашњег” сазнавања, мишљења и расуђивања (cf. Kovacs 1941: 39; Brauch 1983: 75; Bakic-Hayden 1995: 920-921; Gallagher 2001: 2, 10; Cioroianu 2002: 212; Goldsworthy 1998: 4, 2002: 32; Hammond 2002: 7; Said 2003 [1978]: 202-203; Todorova (2009 [1997]): 3; Grumeza 2010: v; Saric *et al.* 2010: xvi; Lazarevic Radak 2013: 12-13).

Топонимијски, подручје Балкана је, више или мање, до деветнаестог века било *terra incognita*. На немачком говорном подручју експлоатација појма Балканско полуострво (*Balkanhalbinsel*) је започета 1808. године од стране географа Јохана Аугуста Цојнеа (Johann August Zeune), који је сагласно тадашњој пракси, аналогно Пиринејском или Апенинском полуострву, то учинио према најпознатијем (бугарском) планинском венцу- Балканским планинама, то јест Старој планини, које су пре тога, по проливној крви (*aiua, haima*) змијоликог митолошког чудовишта Тифона након борбе са врховним хеленским божанством Зевсом, носиле име Хаемиус (Jezernik 2007: 1; Todorova 2009 [1997]: 26; Ogden 2013: 163; Stoianovich 2015 [1994]: 1).

Промоцију у англофонској лексичкој сфери Балкан (*Balkan/Balkan*) је доживео у делу Фредерика Каверта (Frederick Calvert 1767: 149), Лорда од Балтимора (*Lord of Baltimore*), односно у делу Роберта Волша (Robert Walsh 1828) и Џорџа Томаса Кепела (George Thomas Keppel 1831, 1831a), Ерла од Албемала (*Earl of Albemarle*). Додајмо, антички топоним за његов западни део је био Илирикум, док је источни био познат под именом Тракија, док се етимологија речи Балкан повезује са турским панданом, речи која је деривирана из персијског језика (Stoianovich 2015 [1994]: 1), са значењем планине, планинског венца, шумовите планине или пролаза кроз густо шумовиту и стеновиту планину (Todorova 2009 [1997]: 26).

Теоретски гледано, територијални, физички, макро-рељефни или географски аспект Балканског полуострва би требало да обухвата/покрива земљу јужно од линије повучене између северних завршетака Јадранског и Црног мора. Међутим, та граница идентитеске диференцијације, слично географском дефинисању Централне Европе, никада се није тотално поклапала са неким констатним бројем државних или етичких ентитета, па је то што

конституише Балкан радикално субјектизовано на начин да је подложно симболичким осцилацијама различито формулисаних геополитичких наратива/захтева (cf. Kostanick 1972: 427).

У том смислу, шта „стварни“ Балкан јесте обухвата читав спектар најразличитијих комбинација: почев од екс-југословенских држава, Бугарске и Албаније, па све до екс-југословенских држава, Мађарске, Румуније, Молдавије, Бугарске, Албаније, Грчке и Турске. Немогућност утврђивања прецизне просторне демаркације између Балкана и остатка Европе, учинило је да географски критеријуми буду замењени многоструким симболичким интерпретацијама, па Балкан више фунгира као троп, дискурс/наратив, текст или форма репрезентације, а мање као фиксирана спацијална јединица/регија.

Током осамнаестог и деветнаестог века, када су у већем делу балканских држава иницирани еманципаторски национални покрети, који ће преко побуна и устанака довести до градуалног процеса дисолуције Отоманске империје, већи део западних путника су читав простор доживљавали/интерпретирали/дефинисали преко једног ултра-инфамног/ултра-пежоративног наративног модуса. Форсиран је као опскурни, варварски, незрели, инфериорни, насилни, магијско-пагански, заостали, хаотични или морално деправирани антипод наративно глорификованом, просвећеном, култивисаном, прогресивном, модерном, пацификованом, уређеном, супериорном и цивилизованом Западу. Заједно са Источном Европом, Балкан је наративно денотирао први европски Оријент и интерпретиран је саобразно историјски раније формулисаном европском колонијално-експанзионистичком културално-политичком обрасцу започетом епохом великих географских открића (од друге половине петнаестог до прве половине шеснаестог века).

Тако, по капетану Харију де Винту (Harry de Windt), дописнику тада либралне Вестминстерске газете (*Westminster Gazette*), периферне, „анималне“, маргинализоване или „азијатизоване“ земље Балкана, мање блиске просечном Британцу од „најцрње Африке“, најбоље изражава синтагма „дивља Европа“, зато што појам прецизно рефлектује барбарство и безакоње земаља између Јадранског и Црног мора (Windt 1907: 15). Варирање овог агресивног колонијалног лајтмотива сусрећемо и код Мартина Конвеја (Martin Conway) по коме се путници и мисионари међу афричким домороцима осећају као код куће, али да се људи и поступање на Балкану тешко може разумети (Conway 1908: xiii-xiv); односно у тврдњи Чарлса Вудса (Charles Woods) да су Балкан и Мала Азија одувек позорница деструкције, побуна и масакара произашлих на чињеници да различити људи насељавају различите делове од којих су састављени (Woods 1911: 5).

Мада је, по питању веродостојности, био проблематичан аутор (Wolff 1994: 81), за нијансу „озбиљнији“ путописни претходник далеко популарнијег Карла Маја (Karl May),⁷ додаћемо и неке опсервације Џозефа Маршала (Joseph

⁷ Један од најчитанијих светских аутора, немачки писац авантуристичких/путописних романа из друге половине деветнаестог и почетка двадесетог века који је обрађивао теме америчког Старог запада/Дивљег запада и Блиског истока, а да на њих никада није крочио. Међутим, када је у питању Блиски

Marshall) које се тичу Русије и Пољске, али су илустративне/индикативне и за Западни метанаратив Балкана (Marshall 1772: 126, 243). Ако су и потпуна фабрикација, фалсификат или импровизација, оне су како експресија и филтер, тако и инвенција и креација превалентног текста/дискурса односне епохе. Наиме, некритички/арбитарно остављајући по страни системску постављену (“плантажерску”) робовласничку компоненту Европе тога времена, Маршал констатује да и у Пољску и у Русији важи робовски статус сељака, с тим што је у случају Русије ниво деградације, вексације и абјекције био већи него у пољској варијанти тираније. Генерално посматрано, може се рећи да су, без обзира на више него јасну колонизаторску линију разграничења/расцепа између доминатора и доминираних, то јест империјализатора и империјализованих, Западни путописци су били склонији освајачима него субординираној популацији (Hammond 2004: xii).

Симултано, крајем деветнаестог века, почео је да се јавља и инвертирани наратив, наратив реверзибилне колонизације, који је обухватао како геополитички страх од колонизације цивилизованог дела планете од стране рудиментарног/примитивног пандана, тако и осећај кривице, где реверзибилна колонизација представља својеврсну критику идеолошке поставке империјализма, никада реализовану, али сасвим оправдану казну за колонијалистичке инкриминације и инкулпације (Arata 1990: 623). Треба напоменути да та “повратна спрега”, закон “колонијалне акције и реакције”, није нека форма резистенција колонизованих, већ својеврсна имунолошка реакција колонијалног центра.

Тек са делом Ребеке Вест (Rebecca West) *Црно јажње и сиви соко: путовање кроз Југославију* (*Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*) изражена је потреба за реартикулисањем и проблематизацијом традиционалне европске бифуркације на варварски/заостали Исток и цивилизовани/развијени Запад (West 1994 [1941]). Мада се комплетна „картографија“ Вестове више базира на субјективној/интроспективној интерпретацији него на дескрипцији Европе/Балкана, на инвенцији Балкана и на атрибуцији његових значења, она ипак представља незаобилазни допринос савременом и историјском просторно-идентитетском ситуирању како Балкана тако и Европе.

Могло би се рећи да актуелна употреба појмова Оријент и Исток, није стриктно повезана са Азијом, да је више конотативна него денотативна, те да можемо регистровати више преклапајућих формулација/артикулација/конструкција Оријента, то јест Истока, као метанаратива Другог (Inden 2000 [1990]: 49, 50). На тој линији, термин Исток се, на пример, још увек користи за означавање бивших комунистичких земаља, док контрарни појам Запад, поред држава Западне Европе и Сједињених Америчких Држава, инконсеквентно обухвата и развијене азијске државе попут Јапана. Било како било, ренесансни контрасти бином Јужна Европа, као симбол/конструкт/

Исток, његови радови нису били потпуна импровизација, јер су се у многе ослањали на путописну и географску литературу тога времена.

алгоритам цивилизованог, развијеног и прогресивног, *vis-à-vis* Северне Европе, симбола/конструкта/алгоритам варварског, рудиментарног и регресивног, од периода Просветитељства је, дакле, замењен апстрактним интерпретативним биномом Источна Европа-Западна Европа (Wolff 1994: 5).

Источна Европа, као и Балкан, је фигурирала не само као конструкт који је антитетички одређивао Западну Европу, већ и као посредујућа, транзиторна локација, културна тампон/бафер зона, која је диктатом/инвенцијом европског културалног епицентра/хипоцентра, „културалне форме“ и „културалне есенције“, амбивалентно и прихваћени и одбијани. Третирани и позиционирани као стигматизовани социјални медијатори између Европе и Оријента, они су изложени цивилизацијској, интелектуално-духовној „контаминацији/интоксикацији“: стратегији/платформи својеврсне полу-оријентализације, то јест тактици/програму полу-балканизације.

Имајући претходно на уму, лиминални Балкан се пре може ишчитати/перципирати као донекле „прихватљиви, приватни странац-статиста“, као „аутохтони/ендогени маргиналац“, као „пријатељски/хибридизовани интерни Други“, него као потпуни, тотализовани, дијаметрално супротни, алохтони/егзогени странац, непријатељски екстерни Други (cf. Stojanovic 2015: 58-73). Таква позиција, мада представља примордијални, прото-европски имагинаријум неразвијености (Wolff 1994: 9), никако не искључује могућност значајног утицаја на локалне или глобалне историјске токове (Fleming 2000: 1229).

Са једне стране, инсталирању/инскрипцији пројекта Балкана као првог искуства, конкретизације или праксе „табуизованог“ европског Другог се може супроставити инсталирање/инскрипција пројекта Балкана као интегралног дела „прве“ Европе (Stoianovich 2015 [1994]: 2-3). Ради се традиционализованом стратегији обрнуто есенцијализованог културално-просторног наслеђа, о афирмативноја укоренености наратива Балкана у метанаратив Европе. Супротно западњачкој/северњачкој наративној оптици нарације Европе и Балкана, произашлој на екскомуникацијским/дискредитујућим капацитетима микса економске, политичке и војне моћи, ради се о метакултуралној перспективи артикулисања Европе на хеленским постаментима, перспективи инкорпорирања Балкана ишчитаној у односу на недвосмислену припадност старој, класичној Грчкој цивилизацији.

Са друге стране, због свога специфичног историјског искуства, Балкан може да се третира и као трансетничко, поликултурно друштво које признаје многобројне и преклапајуће идентитете и припадности засноване на добровољној сарадњи, узајамној помоћи и директној демократији регија спојених у неку врсти неоанархистичке федерације (Grubačić 2010: 208-209). Такав Балкан постаје парадигма за регионализацију Европе, прецизније: за балканиовану Европу регија, алтернатива и за транснационалну европску супер-државу (ЕУ) и за европске националне државе. Такав Балкан/Европа се не базира на нацијама већ на регионалним јединицама које обнављају своју

културалну разноврсност, регионални поликултурни идентитет изгубљен/ поништен апсорбовањем у националне државе.

БАЛКАНСКЕ ГРАМАТИКЕ: ОД ОРИЈЕНТАЛИЗМА ДО ПОСТКОЛОНИЈАЛИЗМА

Милица Бакић-Хејден (Milica Bakic-Hayden) и Роберт Хејден (Robert Hayden) сматрају да лингвистичке структуре колонијалне политичке и економске субординације не ишчезавају са њеним институционалним претпоставкама, већ да, у постколонијалној констелацији, постају акцептирани дискурси моћи. Не само да је оријенталистички вокабулар колонијални реторски вектор супресије Истока од стране Запада, већ је и хегемонистички пројект симбиотички инсталиран и интернализован од стране оних за чију је контролу и намењен (Bakic-Hayden и Hayden 1992: 2). Када је у фокусу Балкан, у игри су оријенталистичке варијације (Bakic-Hayden 2006), феномен „гнездећег оријентализма“ (Bakic-Hayden 1995), репродуковања, перпетуирања или мултипликовања, то јест рекурзије или фрактализације, алегорије/корелације „манихејског дуализма“ бинوما Европа-Балкан као аутентичног кода постколонијалности.

Фразеолошки/колоквијално посматрано, манихеизам/манихејство, назив учења древне хришћанско-паганске секте, упућује на симплификовану ситуацију супротстављања двеју дијаметрално супротних агенди/ опција (Baker-Brian 2011: 1). Алегорија „манихејски дуализам“ изражава империјалистички/колонијалистички како образац моћи тако и когнитивну мапу базиране на бинарним супротностима типа: белци/црнци, добро/лоше, супериорност/инфериорност, цивилизација/варварство, интелигенција/емоције, рационалност/сензуалност, сопство/другост или субјект/објект. Феноменолошке, физичке, потенцијално неутралне, разлике се подижу на ниво метафизичких дистинкција и прожимају све аспекте империјалистичког менталитета/карактера (JanMohamed 1985: 61, 63).

Горња интерпретација не само да пресупонира оријенталистички метанаратив у контекстима који нису обележени класичним колонијалним искуством/структуром, већ подразумева и интра-спацијално, градирајуће кодирање оријенталистичке бифуркације. Тако је за Запад Азија више Исток или Друго од Источне Европе, за Источну Европу је Балкан „најисточнији/суперлативни“ Исток, док свака Балканска држава, опет, има властити градијент оријентализације/истернизације. Не само да су балканске земље једна другој екстремни/ултра Балкан/Оријент/Други, поље декларативне, јавно промовисане, оријентализације и дискриминације, већ се стигматизација/етикетирање одвија и на нивоу унутрашње самоколонизујуће/криптоколонијалне културе сваке од њих. Наративни балкански „вирус“ је пандемијске природе.

Мање или више, претходно имплицира, потребу за неким трансценденталним/метатекстом Балкана, за стратешком инвенцијом неког субалтеризованог, фалсификованог балканског етничко-расно-културалног типа, менталитета, карактера, топоса или идентитета, неког “холограмског” *homo balkanicus-a*. без обзира да ли Балкан заиста постоји и како је дискурзивно елабориран, нужно је да буде „(ре)измишљен и наративно (ре)балканизован“. Репрезентација његовог историјског наслеђа је, у најмању руку, важна колико и само, какво год, историјско наслеђе. На тој равни, Балкан је бивалентан/бифокалан, јер располаже са две подједнако проблематичне и контрадикторне перспективе.

Екстерно, он је културална „Прокрустова постеља“: наметнути/фабриковани/фалсификовани комплекс или блок унифицираних, изоморфних и конфликтних балканских држава и цивилизацијски „рудиментарних“ балканских друштава и етничитета, произвољно импутираних или ампутираних маргинализујућих квалитета потпуно „хомомеричних“ за евроцентричну (нео)империјалну пројекцију/креацију. Интерно, он је кластер „хетеромеричних“, дисјунктивних, антидетичних и антагонистичких идентитетских наратива потпуно невидљивих за (пост)колонијални вектор/перспективу/вортекс асимиловања. Балкан је тако дискурзивно и видљив и невидљив, и присутан и одсутан, и прихваћен и одбачен, и активиран и деактивиран, и „фасада“ и „арматура“. Он је про-онтолошки дискурс симултане истости и диференцираности (cf. Fleming 2000: 1219).

Одбацивање постколонијалне синтагме „провинцијализације/децентрирања Европе“, због „фактички“ спацијализованог Балкана-у-Европи, Балкана као интегралног дела Европе, дискутабилно пренебрегавање интерпретације Европе попут дубински интернализоване, инсталиране или угравирание имагинарне формуле која стереотипизује/есенцијализује/објективизује/клишеизује европско промишљање политичке модернизације (Chakrabarty 2000: 3-4; Todorova (2009 [1997]: 17), ипак, оставља могућност и за Балкан-ван-Европе. Тај Балкан-ван-Европе, наравно, псеудо-хеуристичког статуса “полу-колоније”, није продукт просторног спецификавања, он је заправо само-прокламована и само-форсирана сфера аутономије, само-освешћеност и само-афирмација лиминалне/транзиторне/конвертујуће посебности са значајним херменеутичким импликацијама.

У том смислу, дискурсу истости и различитости је додат и дискурс двосмислености. Метанаратив балканизма није само о екстерној истости у форсираној идентитетској различитости (сви на Балкану су исти, макар у жељи да буду различити) и интерној различитости у стратегијској идентитетској истости (сви на Балкану су различити, макар у жељи да не буду исти), он је и интринсично нестабилан, идентитетски флуидан/мутабилан, више о (европско-метрополском) идентитетском/културалном амбигвитету него о (европско-метрополској) идентитетској/културалној контрапозицији.

У том смислу, остављајући по страни екстерни ракурс Европе као

универзума заснованог на оријенталистичком/постколонијалном вокабулару, као што је то већ напоменуто, балканизација се може перципирати и преко интерног ракурса чврсто дистанцираних плуриверзума паралелних самодовољних пројеката, програма. Платформи или имагинаријума о томе како сваки Балкан има свој гетоизирани Балкан/периферију, али и своју засебно интерпретирану Европу/метрополу, као и преко комплексног холистичког мултиверзума, једне интерпретативно генерисане европске стварности сачињене од конвергентних или дивергентних пројеката, програма, платформи или имагинаријума о мекој логици путем које различити Балкани коезистирају у једној Европи/метрополи.

Марија Тодорова (Marija Todorova) проучавање Балкана *per se*, именујући га као Балканизам, класификује као засебну дисциплину, као аутентичну историјску ситуацију/контекст која инкорпорира изучавање дискурзивних пресупозиција/премиса на којима почива било које знање о Балкану као ентитету, то јест о разумевању Балкана саобразно специфичном генеалошком амалгаму истовремених/преклапајућих или сепаратисаних/секвенцијалних историјских периода, традиција и наслеђа (Todorova 1994: 454; 2010: 184-185).

Саид (Said 1985: 105-106; 2003 [1978]: 339) евалуира властити текст Оријентализма као универзалне критичке перспективе усмерене на интелектуалну квинтесенцију Запада преко драматуршке подлоге која у крајњем исходу води ка дилуцији идентитетских разлика, ка култивисању не/анти-тотализујуће и не/анти-системске, то јест децентриране/деметрополизоване, освешћености, која може бити интегрисана у капиталистичку модерност. Тодорова (Todorova 2010: 19) сугерише афирмацију конститутивних разлика и парадокса као пресудних фактора за репрезентацију Балкана као импутиране лиминалне/транзиторне двосмислености (варијације унутар Западног типа), насупрот аналитички заострене, али, у крајњој „мета-инстанци“ превладиве, саидовски идентификоване типске биполарне различитости Запада и Оријента.

Когнитивна/спекулативна архитектура Балкана је, дакле, уникатни метанаратив/дискурс који се на нивоу изучавања не може модерирати/редуковати ни на подврсту, модус или субкатогеорију Оријентализма, ни на текстуалну мутацију оријенталистичких/постколонијалистичких реторских формула. Балканизам може интерферирати са Оријентализмом само преко начелне конвергенције између било ког метанаратива/метадискурса моћи, нпр. језика модернизације, прогреса, цивилизације, расе, етничитета, или религије (Todorova 2009 [1997]: 11). Ипак, насупрот стриктном и непомирљивом одвајању од Оријентализма, Тодорова, заправо, пледира за афирмацију/апологију Балканизма на основу његове концептуално-аналитичке дистингвираности довољне за аутономно конституисање оригиналне дисциплине са диференцираним истраживачким оквиром и агендом (2010: 191-192, fn. 4).

Међутим, због онтологизирајућег апострофирања западне аверзије/ресантимана према некомплетном сопству Балкана, то јест према балканској

хибридности и монгрелизацији, Мери Нојбургер (Mary Neuburger), ипак, држи да је гледиште Марије Тодорове обележено како пуном сегрегацијом Балканизма тако и ставом о његовој већој штетности од Оријентализма (Neuburger 2004: 5). Сагласно њеном постколонијалном приступу, хибридность и „монгрелизација“, као битна обележја екстерне и интерне перцепције онтолошког и метафоричког Балкана, нису узајамно искључујући већ, напротив узајамно оснажујући.

Истраживачка партикуларност Балканизма, то јест Балкана као засебног спацијалног, културалног и политичког ентитета, претпоставља обједињавање различитих елемената, попут (cf. Todorova 1994: 455; 2009 [1997]: 11-20, 62): (1) недостатка недвосмисленог колонијалног наслеђа, колонизатора и колонизованих, то јест неспорних хегемонијских културалних елемената колонизатора (отклон према Отоманској и Хабзбуршкој империји као касним колонијалним империјама), али и академског интересовања, литературе и знања пропорционалних онима која се баве и тичу Оријентализма (интелектуална фокусираност/откриће Балкана датира тек од краја осамнаестог века и донедавно, двадесетих година прошлог века је била материјализована углавном путописном жанром авантуристичком или класично-путописном литературом; (2) трипартитне конфесионалне поставке која, дакле, не обухвата само дискрепанце на релацији хришћани-муслимани, већ и дифренцирање/фрактуре на релацији православље-католичанство; (3) конкретности, бруталности и сиромаштва Балкана наспрам етеричности, раскошности и егзотичности апстрактног Оријента (за разлику од екстатично-корибантске природе Оријента, Балкан је у својим најпозитивнијим интерпретацијама својеврстан повратак једноставности и базичним инстинктима/импулсима Природе или далеки наговештај суптилности Оријента, отуда *Lux Balcanica est umbra Orientis*, то јест Балканско светло је оријентална сенка); (4) различите ендогене/егзогене евалуације геополитичког/геостратешког значаја Балкана сепаратне у односу на Оријент; или (5) постојања више различитих балканских само-идентитета утемељих на бескопромисној/инкапсулираној балканској перцепцији Оријента као дефинитивног Другог.

У балканском случају, политичко није нужно садржај већ и сам метод репрезентације, политичка диференцијације се не поклапа са методолошком диференцијацијом (Bjelic 2002: 5). Претходно имплицира да и дискурзивно уједначена, децентрирана/деметрополизована уједињујућа освешћеност не искључује нужно оријентализам. Она може резултовати реификацијом етничитета и заједничке културе на рачун занемаривања, рецимо, класних или полних елемената у односу на репрезентативни комплекс, али и генерисањем нових маргина и периферија у смеру како проевропског диктата тако и форсирања националне моћи. Петрификација и хомогенизација тога ранга се морају одбацити у корист потпуне и до краја изведене епистемолошки димензиониране историчности у смислу контингенције/ситуације/контекста (cf. Dirlik 1998: 12; cf. Ahmad 1992: 172, 184). Другим речима, без обзира на то

што је постмодерно доживљавање света инхерентно хибридно, преклапајуће и интерпенетрирајуће, треба избећи могућност да деколонизована култура постане унивокални/моносемични реторски програм, да преузме хегемонијске функције напуштеног империјалног културалног кодирања.

Весна Голдсворти (Vesna Goldsworthy), анализирајући случај Велике Британије преко обухватања широке жанровске палете- енглеске литературе од дела романтизма, па све до хорор-романа и путописа, полази од премисе да се, без обзира на одсуство стварне, то јест традиционално-економске, колонијалне балканске „конквисте“, карактеристичне за отоманску владавину, Окцидентално империјално освајање региона реализовало преко културално-текстуалног експлоатисања Балкана као алтеритетног ресурса литерарно-забавних индустрија. Балканска перспектива овог ранга постаје специфична идентитетска парадигма, граматика или семантема (Goldsworthy 1998: x, 2). У том смислу, употребљено је субмисивно наративно кодификовање, то јест текстуални инструментаријуми или репертоари, зарад успостављања анастатичког (ауто)дијалога суперпозициониране/превалентне империјалне културе, пре свега, са самом собом.

Ради се о имагинативном, метафоричко-фигуралном и/или стилском колонизовању и следственој текстуалној пракси који, формулисањем нових идејних алгоритама/кодова/сценографија, реконфигуришу затечене обрасце мишљења и, тако, перформативно отварају простор за најдиректније утицање на стварност, о методолошко-епистемолошком обрасцу/поступку који је универзално применљив, али који је на Балкану фронтално уочљив због дефицита конвенцијалног/класичног/конкретног империјализма. Притом, Истина о Балкану осцилира у зависности од броја оних који желе да своје перспективе пласирају као унисоно/униформно истините, те је „алеаторна“ и „апостолска“. Оно што се у таквој интерпретативној конјункцији чини делотворним је усредсређеност на имаголошку флексибилност/динамику метаморфозирајућих, али и клишеизираних, перспектива и визија у разумевању/презентацији истинитости.

Указујући на то да Саид никада колонијализам не представља као чисту ноуменолошку позицију, већ као конкременталну интеракцију између интелектуално-духовне мустре и политичког и економског, то јест империјалног, система/структуре доминације, владавине или експлоатације, као формативну материјалну компоненту европске културе, Катарина Флеминг (Katherine Fleming) иманентно критикује Голдсвортијеву због претеране/субверзивне аргументационе упућености на Саида (Fleming 2000: 1223). Наиме, док код Саида матрица репрезентације подразумева перманенту конверзациону интерпенетрацију са империјалном структуром/апаратусом, код Голдсвортијеве матрица репрезентације је *per se* империјална структура/апаратус/диспозитив. То, наравно, никако не значи да је империјална имагинација пука империјална делузија или провинцијална конфабулација. Поновимо још једном, перцепција Балкана као Балкана је директна последица

двеста година дуге историје колонијалног/империјалног ангажмана Запада на његовој како имагинацији тако и инвенцији, на сталном продуковању његове контролисане типолошке духовне субалтернације, те политичке, културалне и економске минорности.

Чак и данас када је у оптицају покушај вредносног рекодирање, конотативно “неутралнијег”, то јест “политички индиферентнијег, коректнијег или изнијансиранијег”, форсирања наративне стратегије Југоисточне Европе, компромитујућа/деградирајућа, условно речено, постколонијална семантички зона није потпуно избегнута. У оптицају је својеврсни процес ребалканизације, никада у потпуности до краја окончане дебалканизације, појма Југоисточне Европе. Укратко, не само да је Балкан балканизован, већ се то десило и са академском, али и колоквијалном, екскулпацијом појма Југоисточне Европе, можда највише видљивом преко увођења крајње проблематичног концепта “Западног Балкана”. Било би, дакле, погрешно помислити да је ребалканизација само неки неадекватно спроведени симболички протокол/поступак/платформа просветитељске дебалканизације, то јест европеизације.

Заправо, наратив саме дебалканизације/европеизације је, симултано, продуковао и ребалканизацију, јер је наново пласирао биномску/бифокалну поларизацију као услов и последицу своје дискурзивне униполарне/монофокалне „мисије“. По Ендрјуу Хемонду (Andrew Hammond), можемо говорити о два начина анализирања односа Балкана и Запада, водећи рачуна о томе да је у оптицају англо-амерички имагинаријум/перспектива/контекст онога што чини Западну цивилизацију (Hammond 2004: xv-xvii): (1) преко употребе знања и моћи, те система/апаратуса контроле и дисциплиновања базираних на и омогућених преко оптике Западног цивилизацијског блока; и (2) преко опсервације узајамно оснажујућих/испреплетаних/интерактивних дискурса, дискурзивног мозаика/кластера сачињеног како од про-Западне перцепције и аутохтоних, балканских концептуализација самопредстављања, тако и од балканске репрезентације Запада и западне композиције самоперцепције. Не само да је Балкан представљао окцидентални алгоритам/протокол, већ је и про-активно интензификовао/афирмисао идентитет Запада.

Summa summarum, Балкану се, дакле, може прићи из две теоријско-методолошке перспективе: „ортодоксно“ онтолошке, коју можемо да означимо и као генеалошку, перспективу историјских наслеђа, и „хетеродоксно“ фигуративне (преко метафоричке, алегоријске, персонификујуће, металептичке, параболичне, синегдохичне, метонимијске или неке друге фигуративне компоненте/функције зависне од интерпретаторовог ракурса), коју можемо да означимо и као перспективу постколонијалне културалне хегемоније.

Прву перспективу најбоље изражава поставка Марије Тодорове (1994, 2009 [1997], 2010), која претпоставља да ако Балкан елаборирамо из ракурса дистинктивних, нехомогенизованих и неесенцијализованих, преклапајућих историјских наслеђа (византијског, хабзбуршког, отоманског или

социјалистичко-комунистичког), то имплицира да са њиховом ишчезавањем, постепеном процесуалном трансмутацијом (без обзира на трајање), долази до интегрисања са европским институционалним устројством/предлошком, који се показује као вишеслојни дискурзивни палимпсест сачињен од различито формулисаних ентитета. У том случају, „балканизација Балкана“ нужно губи свој садржај, долази до његове трајне еклипсе, демонтаже или екстинкције. Притом, Тодорова (2009 [1997]: 195; 2010: 179) тврди да се Отоманска и Хабзбуршка империје не могу сматрати колонијалним силама због непостојања (1) институционално-правне дискрепанце између метрополе и периферије; (2) стабилних/изолованих ентитета који су колонизовани; (3) цивилизацијско-просветитељске мисије; и (4) хегемонијског културалног седимента у колонизованим друштвима.

Када расправљамо другу перспективу, онда се прво мора узети у обзир да она настаје као израз незадовољства метанаративним матрицама и теоријским моделима парадигми модернизације, развоја и светско-системског приступа, као заокрет од социолошки/економски поентираних анализа ка културалним, семиотичким, дискурзивним или наративним, може се рећи, постструктуралним/постмодерним аналитичким фокусима инсталирања, реинсталирања и деинсталирања моћи (cf. Loomba *et al.* 2005a: 34). Остављајући по страни, али не занемарујући, дискутабилну веродостојност сталног корпуса примедби које се тичу односа између емпиризма/позитивизма/фактографије/материјализма, са једне стране, и дискурса/наратива/културе/симболичког поретка, са друге стране, јер у најмању руку постколонијална парадигма реформулише начине академске интерпенетрације социјалних и економских параметара и нових естетских/уметничких форми, дискурзивних историја, имагинаријума простора, наративних про-онтолошких идентитета и/или епистемолошких проблема, за постколонијализам се може рећи да је метанаративна перцептивна формација. Али, његова метанаративност је стратегијске аргументационе провенијенције. Она постоји да би се обезбедио критички ракурс, да би се отворио простор за плуралност/полисемичност, за дијалог чији исход треба да рефлектује детронизацију ексклузивности агенције субалтерних од стране супериорних група, то јест прибављање моћи за њихову саморепрезентацију.

У том смислу, за пропитивање Балкана је важан концепт атопије. Атопија може да се разуме као аномалично место које не може да се лоцира али које постоји, субјективно кодификовано/егзистирајуће „нигде место“ без суверених граница и простора, као варијација на тему фукоовски схваћене хетеротопије (о хетеротопији, утопији, дистопији и границама види Стојановић 2017, 2018). Ради се о виртуелном месту које је замисливо као територија, али није утопијске, дистопијске или чисто дискурзивне природе. Иако историјски генерисано, стање постколонијалне периферијалности/маргиналности продукује атопију као означитеља у метафорама и наративима, нигде постаје естетизована/поетизована политичка територија (Robinson 2007: 7, 162).

Тако, неодредљиви/неухватљиви Балкан може бити свугде и нигде, на западу, истоку, па и у самој метафоричкој престоници Европе које, заправо, и нема- Бриселу (Goldsworthy 1997: 10). Атопијски Балкан је тополошки простор који се по потреби може „ендогено/егзогено“ активирати или деактивирати, сужавати или проширивати, али се никако не може избрисати или редуковати на један сет значења и на једном за свагда дату, фиксирану територијалност. У том смислу, метафора Балкана као „моста између Истока и Запада“ је крајње дискутабилна, јер је његова позиција неутврдљива: не само да се често не зна где су „обале“, него са једне стране може бити „мост“, а са друге „зид“ *i vice versa*.

КОДА IVa

Наизглед сасвим легитимно, академски темат Балкана може бити детектован/декодиран/истражен у метрополизованом прагматично-просветитељском интелектуалном кључу позитивистичко-емпиристичке методолошке провенијенције, преко настојања да се каузално истраже, избегну или превенирају социјално-политичко-економске хаотичности, турбуленције и аберације, које га, мање или више, стално обележавају, а циклично ескалирају у панично-драматичном маниру. Међутим, утилитарност етаблиране западно-научне рационалности тога ранга, изгледа као инсуфицијентна и некомплетна за његову потпуну опсервацију/елаборацију.

Идеја да се Балкан може ректификовати/редиговати попут неког фелеричног социјалног механизма/текста, наводно, вредносно неутралним, универзалним и ахисторичним просветитељским идеалима, то јест научно-методолошки верификованим процедурама, инструментима или, чак, инжењерингом, пренебрегава чињеницу да се у самом генотипу тако схваћених мера/знања/рационалности налази коруптивни метанаративни „хромозом“. Ради се фукоовској дискурзивној инстанци која, парадоксално, увек изнова генерише балканску неразвијеност, заосталост, апструзност, лиминалност или Другост да би је научно кориговала/реформисала или је, пак, научно коригује/реформише да би идентификовала узалудност таквих покушаја.

Да би научне интервенције биле делотворне, балканске социјално-политичко-економско-културалне лексичке механизме или текстове не би требало кориговати, они морају бити „диктирани“: прво, анатомизовани/декомпоновани/дезинтегрисани, а онда, са тим истим распакованим/демонтираним културалним фрагментима, замењени/ремонтрани потпуно новим склоповима/односима проистеклим на супрематiji евроцентричних/просветитељских резона, метода и принципа. Тако позиционирано питање доминације и моћи се, на пример, манифестује транслацијом језичке логике/геополитике/скрипта/алгоритма/граматике Балкана са „сублимиранијом“ језичком логиком/геополитиком/алгоритмом/граматиком Југоисточне Европе

и „бруталнијом“ логиком/геополитиком/алгоритмом/граматиком Западног Балкана.

Балкан, дакле, није искључиво лиминални геополитички ентитет већ и хибридни троп/култура: пре балканске политике топографске граничне геометрије, ми морамо размотрити политику његовог контролисаног сазнавања путем перманентног лоцирања, дислоцирања и релоцирања тополошких маркера хетеротопијских и/или атопијских реторских произвољности и стилова. Ради се о релационом простору-времену Балкана, отвореном за различито нелинеарно, као и симулакрумско, (ре)комбиновање картографско-спацијалних координата и историјско-временских интервала/секвенци.

Шта Балкан као знак/симбол/икона/индекс јесте зависиће од актера/наратора дискурса који га ишчитавају/учитавају преко партикуларних и неконсекутивних историјских констелација и значења. Било би погрешно помислити да компликована деридијански постављена деконструктивистичка агенда, која одбацује једнодимензионални/моносемични однос између означитеља и означеног, има једно камуфлирано про-онтолошко псеудологијско ограничење.

Наиме, Балкан јесте значењски сведен/диригован европски заданим маневарским простором кодификовања: евроцентричним метанаративним/дискурзивним инскрипцијама, адскрипцијама, проскрипцијама и прескрипцијама; али, симултано, преко процеса постколонијалне фрактализације, те процеса ауто-шовинизма и ауто-расизма, он не само да репродукује субалтерни положај, већ га по потреби и проширује и сужава, то јест реанимира и амплификује импутирану империјалну супрематију потврђујући и надограђујући (ауто-)репрезентацију Европе као метакомандног културалног центра, то јест културалне осе.

Сагласно томе, није проблем у томе да било ко, било када, било шта и било како може изразити/конструисати/естетизовати/рециклирати/рекуперирети Балкан, већ што се за ту сврху инструментализује сам Балкан и што такав пројекат/платформа изражава и резистенцију и реафирмацију постколонијалној субординацији Балкана (cf. Demetropoulou 1999/2000: 7). Ствар је у томе да текст/троп/култура постколонијалног Балкана буде више оно што би требало објаснити/дефинисати него оно чиме се објашњава/дефинише: више експланандум/дефиниендум него експлананс/дефиниенс.

Конструисани, интелигибилни Балкан као нешто што је увек Друго од онога како га перципирају или како се самоперципира, као нечег неухватљивог и различитог од апсолутно спољне и апсолутно унутрашње Европе, се квалификује за лиминални простор који екстерну разлику помера ка интринсичној, интерној логици субмисивне енкултурације/акултурације: спољно балканизовање постаје унутрашњи балканизам, спољна идентитетска наметања/кодификовања постају унутрашњи идентитетски предуслови/кодови.

Апсурдно, стратегија резистенције балканизацији постаје стратегија његове афирмације. Чак је и деветнаестовековна прокреација/промоција/

иницијација метанаративног клишеизирања или стереотипизовања текста потиснутог и гетоизованог Балкана била мање ствар географским/политичким границама детерминисаног/фиксираног региона (све до Берлинског конгреса из 1878 Балкан се значењски реферирао на Отоманску империју као Европска Турска или Турска у Европи), а више ствар трећег, хетеротопијског, атопијског или простора репрезентације еластичних/варијабилних/флукутирајућих облика и несводивих значења.

Да ли је могуће говорити о брисању балканизујућих граница Балкана *in toto*, у ситуацији када се “старо” генеричко наслеђе/кодна шема/репрезентација Балкана као формативног „дивљег/злог/опскурног варваризма“ сада мења/рециклира са новим језичким квалификативима/вокабуларом/патологијом неорасистичке симболичке инстанце Балкана као западно-европског „сиромашног, мусавог и примитивног“ Другог (случај ЕУ чланица Бугарске, Хрватске и Румуније)? За очекивати је, дакле, да политике значења Балканизма неће нестати инкорпорирањем Балкана у ЕУ, пре ће изгубити на својој наводној ортодоксности, а добити на културално-симболичкој хибридности.

Уважавајући да је Запад само једна од могућих културалних мрежа/матрица значења а не мета-мрежа/мета-матрица значења цивилизације *per se*, онолико колико је културална реартикулација постколонијалности, са једне стране, исход глобализујућих процеса и отворене конфронтације са евроцентричним вектором (нео)колонијалних прескрипција и проскрипција, толико, са друге, стране нараста потреба за постојаном резистенцијом/колизијом и са неоимперијалним ангажманом/текстом/вектором инвазивне америчке моћи.

КОДА IV6: СРБИФИКАЦИЈА СРБИЈЕ

Србија је у процесу тихог културног превирања. Један симболички поредак ствари је „прегажен“ другим симболичким поретком. А када се то деси, онда се промени и, такозвана, Стварност коју живимо, то јест наша српска Истина. Ствари, људи и односи нам више не значе исто. Трансформише се симболички режим означитеља и означеног. Поново се успостављају и исцртавају везе између Нас и Света који нам је близак, који разумемо и који, на крају крајева, градимо исто онолико колико он граду нас.

Аутор држи да је самоуспостављање деколонијализоване Србије могуће само преко хибридизације културе. То је стање у коме се истовремено одбацује и културална разноликост и културална чистоћа. Прва због претварања Србије у неки егзотични „резерват“, друга зато што се прихватање неког другог културалног регистра одмах класификује као национална контаминација.

У том смислу, деколонизацијски „културални ултиматум/апел“ ће баратати са концептом „културе српске душе“ оквирно схваћене попут променљиве/вибрантне нарације патриотског сижеа: онога шта Срби мисле да јесу, онога како тумаче то шта други мисле да јесу и, кантовски несазнатљивог,

онога шта, заправо, јесу. Притом, термин „супер-Србин“ ће бити коришћен као појмовни антоним шовинистичком „над-Србину“.

Дакле, хибридлизована наративна фабула „културе српске душе“ је мрежа неких „најбољих“ спољних представа/симбола/имагинаријума и њихових образложења/разлога/аргументаријума у планетарној (само) презентацији Срба, делимично независних од личних очекивања и осећања, тј. потребе да се са њима сложимо или не сложимо, делимично коригованих, филтрираних и надопуњених пропуштањем кроз призму унутрашњих веровања, пројекција и значења, а у функцији одбране и креирања конструкта идеалног, перфектуираног, вредносно самоаутентификованог и поетизованог „супер-Србина“. Бранимо нешто што истовремено и стварамо и што нас ствара, један откључани, нерестриктивни „бајковити/алхемијски патриотизам“ аутонаратива најбољих Нас у властитим или/и очима Других.

Све у свему, хибридниост је инструмент отпора једнодимензионалним идентитетима. Наиме, преко увођења мноштва плуралних идентитета, она омогућава стварање Трећег простора који се налази између домаће културе и културалних алгоритама/захтева неоимперијалних господара. Непатвореност хибридности лежи у начину њиховог амалгамирања/стапања. Само тако је могуће да самоколонизовани српски субјект оствари самониклу/аутентичну културалну перспективу/подлогу. То је простор где су американизација (америчко-британско-ЕУ културални диктат), русоизација (руски културални диктат) и синоизација (кинески културални диктат) обухваћене дискурсом србизације.

Једном речи, потребно је да Србија буде србификована. Све остало је „дечија игра“.

ЛІТЕРАТУРА

- Abbott, A. (1995) "Things of boundaries", *Social Research*, 62(4): 857–882.
- Abbott, H. P. (2002) *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Abrahamsson, C. (2013) "On the genealogy of Lebensraum", *Geographica Helvetica*, 68(1): 37-44.
- Agamben, G. (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- Agamben, G. (1999) *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. New York: Zone Books.
- Agamben, G. (2000) *Means Without End: Notes on Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Agamben, G. (2005) *State of Exception*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Agamben, G. (2020) "The Invention of an Epidemic," *The European Journal of Psychoanalysis*, February 26, 2020, <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>
- Agier, M. (2016) *Borderlands: Towards an Anthropology of the Cosmopolitan Condition*. Cambridge: Polity Press.
- Agnew, J. (1987) *Place and politics: the geographical mediation of state and society*. London: Allen and Unwin.
- Agnew, J. (1994) "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, 1(1): 53–80.
- Agnew J. (1998) *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. London: Routledge.
- Agnew J. (2005) "Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics", *Annals of the Association of American Geographers*, 95(2): 437–461.
- Agnew, J. (2009) *Globalization and Sovereignty*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Agnew, J. (2011) "Space and Place", in Agnew, J. A. and Livingstone, D. N. (eds) *The Sage Handbook of Geographical Knowledge*, London: Sage Publications, pp. 316-331.
- Agnew, J. (2015) "Revisiting the territorial trap", *Nordia Geographical Publications*, 44(4): 43–48.
- Agnew J. and Corbridge, S. (1995) *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London: Routledge.
- Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (2008) "Epilogue: Three layers of a contested concept", in Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds) *Sovereignty Games: Instrumentalizing State Sovereignty in Europe and Beyond*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 197-211.
- Adler-Nissen, R. (2013) "Sovereignty: The State's Symbolic Power and Transnational fields", in Adler-Nissen, R. (ed) *Bourdieu in International Relations: Rethinking Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 179-193.
- Ahmad, A. (1987) "Jameson's Rhetoric of Otherness and the National Allegory", *Social Text*, 17: 3-25.

- Ahmad, A. (1992) *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. London: Verso.
- Ahmad, A. (1995) "The Politics of Literary Postcoloniality", *Race & Class*, 36(3): 1-21.
- Akashi, K. (2009) *Acta Pacis Westphalicae: Mythos et Veritas (The Treaty of Westphalia: Myth and Truth)*, Tokyo: Keio University Press.
- Alaoui, S. (2020) "Immunizing the Public Against Misinformation," *United Nations Foundation*, accessed August 17, 2020, <https://unfoundation.org/blog/post/immunizing-the-public-against-misinformation/>
- Allen, J., Massey, D., Cochrane, A., Charlesworth, J., Court, G., Henry, N. and Sarre, P. (1998) *Rethinking the Region*. London: Routledge.
- Allen, J. and Cochrane, A. (2007) "Beyond the Territorial Fix: Regional Assemblages, Politics and Power", *Regional Studies*, 41(9): 1161–1175.
- Allmendinger, P., Chilla, T. and Sielke, F. (2104) "Europeanizing territoriality—towards soft spaces", *Environment and Planning A*, 46(11): 2703-2717.
- Alva, J. J. K. de (1995) "The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism", in Prakash, G. (ed) *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*. Princeton: Princeton University Press, pp. 241-279.
- Amilhat-Szary, A. and Giraut, F. (2015) "Borderities: The Politics of Contemporary Mobile Borders", in Amilhat-Szary, A. and Giraut, F. (eds) *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1-23.
- Amilhat-Szary, A (2015) "Boundaries and borders", in Agnew, J., Mamadouh, V., Secor, A. J. and Sharp, J. (eds) *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 13–25.
- Amin, A. (2004a) "Regions Unbound: Towards a New Politics of Place", *Geografiska Annaler: Series B*, 86(1): 33-44.
- Amin, A. and Cohendet, P. (2004b) *Architectures of Knowledge: Firms, Capabilities, and Communities*. Oxford: Oxford University Press.
- Amoore, L. (2006) "Biometric borders: Governing mobilities in the war on terror", *Political Geography*, 25(3): 336-351.
- Anderson, B. (1991) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anderson, B. and McFarlane, C. (2011) "Assemblage and geography", *Area*, 43(2): 124-127.
- Anderson, B., Kearnes, M., McFarlane, C. and Swanton, D. (2012) "On Assemblages and Geography", *Dialogues in Human Geography*, 2(2): 171–189.
- Anderson, J. and O'Dowd, L. (1999) "Borders, Border regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", *Regional Studies*, 33(7): 593–604.
- Anderson, J., O'Dowd, L. and Wilson T. M. (2003) "Why Study Borders Now?", in Anderson, J., O'Dowd, L. and Wilson T. M. (eds) *New Borders for a Changing Europe Cross-border Cooperation and Governance*. London: Frank Cass Publishers, pp. 1-13.
- Andrew, E. (2011) "Jean Bodin on Sovereignty", *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*, 2(2): 75-84.

- Antonsich, M. (2010) “Rethinking territory”, *Progress in Human Geography*, 35(3): 422-425.
- Appadurai, A. (1996) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Appiah, K. A. (1991) “Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?” *Critical Inquiry*, 17(2): 336-357.
- Arata, S. D. (1990) “The Occidental Tourist: *Dracula* and the Anxiety of Reverse Colonization”, *Victorian Studies*, 33(4): 621-645.
- Aron, R. (2003 [1966]) *Peace and War: A Theory of International Relations*. New Brunswick: Transaction Publication.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H. (2002 [1989]) *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. London: Routledge.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H. (2013) *Postcolonial Studies: The Key Concepts*, 3rd edition. London: Routledge.
- Ashley, R. (1988) “Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique”, *Millennium: Journal of International Studies*, 17(2): 227–262.
- Ashley, R. (1995) “The Powers of Anarchy: Theory, Sovereignty, and the Domestication of Global Life”, in Der Derian, J. (ed) *International Theory: Critical Investigations*. New York: Palgrave, pp. 94-129.
- Baker-Brian, N. J. (2011) *Manichaeism: An Ancient Faith Rediscovered*. London: T&T Clark International.
- Bakic-Hayden, M. and Hayden, R. M. (1992) “Orientalist Variations on the Theme “Balkans”: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics”, *Slavic Review*, 51(1): 1-15.
- Bakic-Hayden, M. (1995) “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”, *Slavic Review*, 54(4): 917-931.
- Bakic-Hayden, M. (2006) *Varijacije na temu Balkan*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
- Bal, M. (1997 [1985]) *Narratology: An Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Balibar, E. (2002a) “What is a Border?” in Balibar, E. *Politics and the Other Scene*. London: Verso, pp. 75-87.
- Balibar, E. (2002b) “The Borders of Europe”, in Balibar, E. *Politics and the Other Scene*. London: Verso, pp. 87-104.
- Balibar, E. (2004) *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.
- Balibar, E. (2009) “Europe as borderland”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 27(2): 190-215.
- Bartelson, J. (1995) *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartelson, J. (2001) *The Critique of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bartelson, J. (2008) “Sovereignty Before and After the Linguistic Turn”, in Adler-Nissen, R. and Gammeltoft-Hansen, T. (eds) *Sovereignty Games: Instrumentalizing State Sovereignty in Europe and Beyond*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 33-45.

- Bartelson, J. (2011) "On the Indivisibility of Sovereignty", *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*, 2(2): 85-94.
- Barth, F. (1998) "Introduction", in Fredrik Barth (ed) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Long Grove: Waveland Press, pp. 9-39.
- Barthes, R. (1977) *Image, Music, Text*. London: Fontana Press.
- Baschlin, E. and Sidati, M. (2011) "Western Sahara- Territoriality, Border Conceptions and Border Realities", in Wastl-Walter, D. (ed) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington: Ashgate, pp. 549-566.
- Bashford, A. (2007) "The age of universal contagion: history, disease and globalization," in Alison Bashford (ed) *Medicine at the Border: Disease, Globalization and Security, 1850 to the Present*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1-19.
- Baud, M. and Schendel, W. van (1997) "Toward a Comparative History of Borderlands", *Journal of World History*, 8(2): 211-242.
- Baudrillard, J. (1983) *Simulations*. New York: Semiotext[e].
- Baudrillard, J. (1990 [1979]) *Seduction*. Montreal: New World Perspectives.
- Baudrillard, J. (2007 [1977]) *Forget Foucault* (Introduction and Interview by Sylvere Lotringer). Los Angeles: Semiotext[e].
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2002) "Reconnaissance Wars of the Planetary Frontierland", *Theory, Culture and Society*, 19(4): 81-90.
- Bauman, Z. and Lyon, D. (2013) *Liquid Surveillance: A Conversation*. Cambridge: Polity Press.
- Beaulac, S. (2004) *The Power of Language in the Making of International Law: The Word Sovereignty in Bodin and Vattel and the Myth of Westphalia*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Beck, U. and Wehling, P. (2012) "Politics of Non-Knowing: An Emerging Area of Social and Political Conflict in Reflexive Modernity," in Fernando Dominguez Rubio and Patrick Baert (eds) *The Politics of Knowledge*. London: Routledge, pp. 33-58.
- Bellezza, G. (2013) "On Borders: From Ancient to Postmodern Times", ISPRS/IGU/ICA Joint Workshop on Borderlands Modelling and Understanding for Global Sustainability 2013, 5-6 December 2013, Beijing, China, pp.1-7. Доступно на: <https://www.int-arch-photogramm-remote-sens-spatial-inf-sci.net/XL-4-W3/1/2013/isprsarchives-XL-4-W3-1-2013.pdf> [Приступљено 10. 07. 2017.]
- Bello, W. (2020) "Coronavirus and the Death of 'Connectivity'," *Foreign Policy in Focus*, March 22, 2020, <https://fpif.org/coronavirus-and-the-death-of-connectivity/>
- Benjamin, W. (1986 [1978]) *Reflections*. New York: Schocken Books.
- Benjamin, W. (1999 [1927-1940]) *The Arcades Project*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Benjamin, W. (2002) *Selected Writings*, volume 1, 1913-1926. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Benjamin, W. (2003) *The Origin of German Tragic Drama*. London: Verso.
- Benjamin, W. (2007 [1955]) *Illuminations*. New York: Schocken Books.

- Bennett, J. (2010) *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.
- Bennett, W. L. and Edelman, M. (1985) "Toward a New Political Narrative", *Journal of Communication*, 35(4): 156–171.
- Bentham, J. (1991 [1787, 1791]) *The Panopticon Writings*. London: Verso.
- Benton, L. (2010) *A Search for Sovereignty: Law and Geography in European Empires, 1400–1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bevir, M. (2008) "What is Genealogy?", *Journal of the Philosophy of History*, 2(3): 263–275.
- Bhabha, H. K. (1985) "Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817", *Critical Inquiry*, 12(1): 144-165.
- Bhabha, H. K. (1994) *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Bickerton, C. J., Cunliffe, P. and Gourevitch, A. (2007) "Politics without sovereignty?" in Bickerton, C. J., Cunliffe, P. and Gourevitch, A. (eds) *Politics without Sovereignty: A Critique of Contemporary International Relations*. London: University College London Press, pp. 20-39.
- Biggs, M. (1999) "Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation", *Comparative Studies in Society and History*, 41(2): 374–405.
- Bigo, D. (2001) "The Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies)", in Albert, M., Jacobson, D. and Lapid, Y. (eds) *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 91-117.
- Biersteker, T. J. and Weber, C. (1996) "The Social Construction of State Sovereignty", in Biersteker, T. J. and Weber, C. (eds) *State sovereignty as social construct*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-22.
- Biersteker, T. J. (2013) "State, sovereignty, and territory", in Carlsnaes, W., Risse and Simmons, B. A. (eds) *Handbook of international relations*. London: Sage Publications, pp. 245-273.
- Bjelic, D. (2002) "Introduction: Blowing Up the Bridge", in Bjelic, D and Savic, O. (eds) *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Cambridge: The MIT Press, pp. 1-23.
- Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Blunt, A. and McEwan, C. (2002) "Introduction", in Blunt, A. and McEwan, C. (eds) *Postcolonial Geographies*. New York: Continuum, pp. 1-9.
- Bodin, J. (2004 [1576]) *On Sovereignty: Four Chapters from "The Six Books of the Commonwealth."* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogard, W. (2006) "Surveillance assemblages and lines of flight", Lyon, D. (ed) *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 97-123.
- Bonta, M, and Protevi, J. (2006) *Deleuze and Geophilosophy: A Guide and Glossary*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bourdieu, P. (1989) "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, 7(1): 14-25.
- Bourdieu, P. (1993 [1980]) *Sociology in Question*. London: Sage Publications.

- Bourdieu, P. (1998) *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2013 [1972]) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boyne, R. (2000) "Post-Panopticism", *Economy and Society*, 29(2): 285-237.
- Bozkurt, A. (2019) "Borders of Turkish province stretch from Vienna to Adriatic and China, Erdoğan says," *The Nordic Research Monitoring Network (Nordic Monitor)*, April 18, 2020, <https://nordicmonitor.com/2019/01/borders-of-turkish-province-stretch-to-vienna-adriatic-and-china-erdogan-says/>
- Brambilla, C. (2015a) "Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept", *Geopolitics*, 20(1): 14-34.
- Brambilla, C. (2015b) "Dal confine come metodo del capitale al paesaggio di confine come metodo per un'opposizione geografica al capitalismo (From Border as Method of Capital to Borderscape as Method for a Geographical Opposition to Capitalism)", *Bollettino della Società Geografica Italiana*, Serie XIII, 8(3): 393-403. (unofficial English version provided by the author of the Italian paper) Available at: http://societageografica.net/wp/wp-content/uploads/2016/08/brambilla_eng_3_15.pdf [Accessed 08. 09. 2017.]
- Brambilla, C., Laine, J., Scott, J. W. and Bocchi, G. (2015) "Introduction: Thinking, Mapping, Acting and Living Borders under Contemporary Globalisation", in Brambilla, C, Laine, J., Scott, J. W. and Bocchi, G. (eds) *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making*. Burlington: Ashgate, pp. 1-13.
- Brambilla, C. and Potzsch, H. (2017) "In/visibility", in Schimanski, J. and Wolfe, S. F. (eds) *Border Aesthetics: Concepts and Intersections*. New York: Berghahn Books, pp. 68-90.
- Brambilla, C. and Jones. R. (2020) "Rethinking borders, violence, and conflict: from sovereign power to borderscapes as sites of struggles." *Environment and Planning D: Society and Space*, 38(2): 287-305.
- Brauch, H. G. (1983) "Confidence-Building Measures in the Balkans and the Eastern Mediterranean", in Carlton, D. and Schaerf, C. (eds) *South-Eastern Europe After Tito: A Powder-Keg for the 1980s?* London: Macmillan Press, pp. 75-105.
- Brennan, T. (2000) "The Illusion of a Future: Orientalism as Traveling Theory", *Critical Inquiry*, 26(3): 558-583.
- Brenner, N. (1999) "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies", *Theory and Society*, 28(1): 39-78.
- Brenner, N. and Elden, S. (2009) "Henri Lefebvre on State, Space, Territory", *International Political Sociology*, 3(4): 353-377.
- Brey, P. (1998) "Space-Shaping Technologies and the Geographical Disembedding of Place", in Light, A. and Smith, J. B. (eds) *Philosophy & Geography: Philosophies of Place, vol. III* (Annual journal), London: Rowman & Littlefield, pp. 239-263.
- Brey, P. and Søraker, J. H. (2009) "Philosophy of Computing and Information Technology", in Meijers, A. (ed) *Philosophy of Technology and Engineering Sciences*. Amsterdam: Elsevier, pp. 1341-1409.

- Brighenti, A. M. (2006) “On Territory as Relationship and Law as Territory”, *Canadian Journal of Law and Society/Revue Canadienne Droit et Société*, 21(2): 65–86.
- Brighenti, A. M. (2007) “Visibility: A Category for the Social Sciences”, *Current Sociology*, 55(3): 323–342.
- Brighenti, A. M. (2010a) “On Territorology: Towards a General Science of Territory”, *Theory, Culture & Society*, 27(1): 52–72.
- Brighenti, A. M. (2010b) *Visibility in Social Theory and Social Research*. New York: Palgrave Macmillan.
- Brighenti, A. M. and Castelli, A. (2016) “Social camouflage: functions, logic, paradoxes”, *Distinktion: Journal of Social Theory*: 1–22. <http://dx.doi.org/10.1080/1600910X.2016.1217552>
- Brighenti, A. M. and Karrholm, M. (2019) “Introduction: The life of walls- in urban, spatial and political theory,” in Andrea Mubi Brighenti and Mattias Karrholm (eds) *Urban Walls: Political and Cultural Meanings of Vertical Structures and Surfaces*. New York: Routledge, pp. 1–17.
- Bring, O. (2000) “The Westphalian Peace Tradition in International Law: From Jus ad Bellum to Jus contra Bellum”, *International Law Studies*, 75: 57–81.
- Brown, C. (2001) “Borders and Identity in International Political Theory”, in Albert, M., Jacobson, D. and Lapid. Y. (eds) *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minnesota: University of Minnesota Press, pp. 117–137.
- Brown, N. (2019) *Immunitary Life A Biopolitics of Immunity*. London: Palgrave Macmillan.
- Brown, W. (2010) *Walled States, Waning Sovereignty*. New York: Zone Books.
- Bruner, J. (1991) “The Narrative Construction of Reality”, *Critical Inquiry*, 18(1): 1–21.
- Brunet-Jailly, E. (2005) „Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective”. *Geopolitics*, 10(4): 633–649.
- Bryan, B. (2010) “Code and the Technical Provenance of Nihilism”, *CTheory*, Available at: http://ctheory.net/ctheory_wp/code-and-the-technical-provenance-of-nihilism/ [Accessed 19. 12. 2017.]
- Buci-Glucksmann, C. (1994) *Baroque Reason: The Aesthetics of Modernity*. London: Sage.
- Buck-Morss, S. (2000) *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*. Cambridge: The MIT Press.
- Bucken-Knapp, G., Schack, M. and Van Houtum, H. (2001) “New Strands in Border research?”, in Bucken-Knapp, G. and Schack, M. (eds) *Borders Matter: Transboundary Regions in Contemporary Europe*. Aabenraa: Danish Institute of Border Region Studies, pp. 227–236.
- Bürkner, H-J. (2014) “Imaginaries: Post-Structuralist Readings of Bordering and Europeanization”, *EUBORDERSCAPES*, Working Paper 6, pp. 1–21. Available at: http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/Working_Papers/EUBORDERSCAPES_Working_Paper_6_Buerkner.pdf [Accessed 13. 05. 2016.]
- Bürkner, H-J. (2015) “Beyond Constructivism: Europeanisation and Bordering under the Impact of Power and Imaginaries”, in Brambilla, C, Laine, J., Scott, J. W. and Bocchi, G. (eds) *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making*. Burlington: Ashgate, pp. 27–41.

- Burkner, H-J. (2017a) "Scaling and Bordering: An Elusive Relationship?", *Journal of Borderlands Studies*: 1-17. <http://dx.doi.org/10.1080/08865655.2017.1300926>
- Burkner, H-J. (2017b) "Bordering, Borderscapes, Imaginaries: from Constructivist to Poststructural Perspectives", in Opiłowska, E., Kurcz, Z. and Roose, J. (eds) *Advances in European Borderlands Studies*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, pp. 85-109.
- Burridge, A., Gill, N., Kocher, A. and Martin, L. (2017) "Polymorphic borders." *Territory, Politics, Governance*, 5(3): 239-251.
- Busch, B. and Kelly-Holmes, H. (2004) „Language Boundaries as Social, Political and Discursive Constructs”, in Busch, B. and Kelly-Holmes, H. (eds) *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*. Clevedon: Multilingual Matters, pp. 1-14.
- Calvert, F. (1767) *A Tour to the East, In the Years 1763 and 1764. With remarks on the City of Constantinople and the Turks*. London: W. Richardson and S. Clark. Available at: <https://ia800304.us.archive.org/8/items/tourtoeastinyear00balt/tourtoeastinyear00balt.pdf> [Accessed 07. 01. 2017.]
- Castel, R. (1991) "From Dangerousness to Risk," in Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (eds) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf, pp. 281-299.
- Castello, L. (2010) *Rethinking the Meaning of Place: Conceiving Place in Architecture-Urbanism*. Burlington: Ashgate.
- Castells, M. (2010 [1996]) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Certeau, M. de (1988) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Chakrabarty, D. (2000) *Provincialising Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Cioroianu, A. (2002) "The Impossible Escape: Romanians and the Balkans", in Bjelic, D and Savic, O. (eds) *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Cambridge: The MIT Press, pp. 209-235.
- Cliff, A., Haggett, P. and Smallman-Raynor, M. (2004) *World Atlas of Epidemic Diseases* London: Arnold Publication.
- Conway, M. (1908) "Introduction", in H. C. Woods *Washed by Four Seas. An English officer's Travels in the Near East*. London: T. F. Unwin, pp. xiii-xvi. Available at: <http://ia801405.us.archive.org/25/items/washedbyfoursea00woodgoog/washedbyfoursea00woodgoog.pdf> [Accessed 05. 11. 2016.]
- Coronavirus resource center (2022) *Johns Hopkins University*, accessed September 13, 2022, <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- Cosgrove, D. (1998) *Social Formation and Symbolic Landscape*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Cosgrove, D. (1999) "Introduction", in Cosgrove, D. (ed) *Mappings*. London: Reaktion Books, pp. 1-24.
- Currie, M. (1998) *Postmodern Narrative Theory*. London: Macmillan Press Ltd.

- Czarniawska, B. (2004) *Narratives in Social Science Research*. London: Sage Publications.
- Dahlman, C. T. (2009) "Territory", in Gallaher, C., Dahlman, C. T., Gilmartin, M., Mountz, A. and Shirlow, P. (eds) *Key Concepts in Political Geography*. London: Sage Publications, pp. 77-87.
- Daniels, S. and Cosgrove, D. (1988) „Introduction: Iconography and Landscape.“ in Cosgrove, D. and Daniels, S. (eds) *The Iconography of Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-11.
- Dash, J. M. (1995) *Edouard Glissant*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Debord, G. (2002 [1967]) *The Society of the Spectacle*. Canberra: Hobgoblin Press.
- Debord, G. (1990) *Comments on the Society of the Spectacle*. London: Verso.
- De Genova, N. (2013) "Spectacles of Migrant Illegality: The Scene of Exclusion, the Obscene of Inclusion", *Ethnic and Racial Studies*, 36(7): 1180-1198.
- Del Biaggio, C. (2015) "Territory beyond the Anglophone Tradition", in Agnew, J. A., Mamadouh, V., Secor, A. J. and Sharp, J. (eds) *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 35-48.
- DeLanda, M. (2006) *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. Continuum: New York.
- Delanty, G. and Rumford, C. (2005) *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge.
- Dell'Agnes, E. and Amilhat-Szary, A (2015) "Borderscapes: From Border Landscapes to Border Aesthetics", *Geopolitics*, 20(1): 4-14.
- Deleuze, G. (1992) "Postscript on the Societies of Control", *October*, 59: 3-7.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (1994) *What Is Philosophy?* New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (2000 [1972]) *A Thousand Plateaus*, volume 1 of *Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (2005 [1980]) *A Thousand Plateaus*, volume 2 of *Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Demetropoulou, L. (1999/2000) "The Balkans: A Multi-dimensional Sign", *Eurobalkans*, 36-37: 4-10.
- Dercon, C. (2001) "Speed-Space", in Armitage, J. (ed) *Virilio Live: Selected Interviews*. London: Sage Publications, pp. 69-82.
- Derian, J. der (1990) "The (S)pace of International Relations: Simulation, Surveillance, and Speed", *International Studies Quarterly*, 34 (3): 295-310.
- Diener, A. C. and Hagen, J. (2012) *Borders: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Dikec, M. (2012) "Space as a mode of political thinking", *Geoforum*, 43(4): 669–676.
- Dijk, H. van (1999) "State Borders in Geography and History", in Knippenberg, H. and Markuse, J. (eds) *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800-2000: Views from Geography and History*. Dordrecht: Springer, pp. 21-39.
- Dirlik, A. (1994) "The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism", *Critical Inquiry*, 20(2): 328–356.
- Dirlik, A. (1998) *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global*

- Capitalism*. Oxford: Westview Press.
- Dodge, M. and Kitchin, R. (2001) *Mapping Cyberspace*. London: Routledge.
- Dodds, K. (2021) *Border Wars: The Conflicts that will Define our Future*. London: Ebury Press.
- Doevenspeck, M. “Constructing the border from below: Narratives from the Congolese-Rwandan state boundary”, *Political Geography*, 30(3): 129-142.
- Donnan, H. and Wilson, T. M. (1999) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg Publishers.
- Driver, F. (1985) “Power, Space, and the Body: A Critical Assessment of Foucault’s Discipline and Punish”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 3(4): 425–446.
- Dunn, E. C. and Cons, J. (2014) “Aleatory Sovereignty and the Rule of Sensitive Spaces”, *Antipode*, 46(1): 92–109.
- Dunn, E. C. (2012) “The chaos of humanitarian aid: Adhocracy in the Republic of Georgia”, *Humanity*, 3(1): 1-23. Available at: <http://humanityjournal.org/wp-content/uploads/2014/06/3.1-The-Chaos-of-Humanitarian-Aid.pdf> [Accessed 13. 05. 2015.]
- Durkheim, É. (1995 [1912]) *The elementary forms of religious life*. New York: The Free Press.
- Eatwell, R. and Goodwin, M. (2018) *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. London: Penguin.
- Elden, S. (2001) *Mapping the Present: Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History*. London: Continuum.
- Elden, S. (2003) “Another Sense of Demos: Kleisthenes and the Greek Division of the Polis”, *Democratization*, 10(1): 135-56.
- Elden, S. (2007) “There is a Politics of Space because Space is Political: Henri Lefebvre and the Production of Space”, *Radical Philosophy Review*, 10(2): 101-116.
- Elden, S. (2009) *Terror and Territory: The Spatial Extent of Sovereignty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Elden, S. (2010) “Land, terrain, territory”, *Progress in Human Geography*, 34(6): 799–817.
- Elden, S. (2011) “Territory- Part I”, in Agnew, J. A. and Duncan, J. S. (eds) *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*. Oxford: Oxford: Wiley-Blackwell, pp. 260-271.
- Elden, S. (2013) *The Birth of Territory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Esposito, R. (2011) *Immunitas: The Protection and Negation of Life*. Cambridge: Polity Press.
- Esposito, R. (2013) *Terms of the Political: Community, Immunity, Biopolitics*. New York: Fordham University Press.
- Esposito, R. (2020) “Cured to the Bitter End,” *The European Journal of Psychoanalysis*, February 28, 2020, <https://www.journal-psychoanalysis.eu/on-pandemics-nancy-esposito-nancy/>;
- European Commission (2021) “2021 State of the Union Address by President von der Leyen”, accessed October 31, 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_21_4701

- Ewer, R. F. (1968) *Ethology of Mammals*. New York: Plenum Press.
- Ewick, P. and Silbey, S. S. (1995) “Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative”, *Law and Society Review*, 29(2): 197–226.
- Fall, J. (2005) *Drawing The Line: Nature, Hybridity And Politics In Transboundary Spaces*. Aldershot: Ashgate.
- Fang, F. (2020) *Wuhan Diary: Dispatches from a Quarantined City*. New York: HarperVia.
- Fanon, F. (2008 [1952]) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Featherstone, M. and Lash, S. (1995) “Globalization, Modernity and the Spatialization of Social Theory: An Introduction”, in Featherstone, M., Lash, S. and Robertson, R. (eds) *Global Modernities*. London: Sage Publications, pp. 1-24.
- Ferguson, Y. H. and Jones, R. J. B. (2002) “Introduction: Political Space and Global Politics”, in Ferguson, Y. H. and Jones, R. J. B. (eds) *Political space: Frontiers of Change and Governance in a Globalizing World*. Albany: State University of New York, pp. 1-23.
- Ferguson, Y. H. and Mansbach, R. (2007) “Post-Internationalism and IR Theory”, *Millennium: Journal of International Studies*, 35(3): 529–549.
- Finlayson, J. G. (2010) “‘Bare Life’ and Politics in Agamben’s Reading of Aristotle.” *The Review of Politics*, 72(1): 97-126.
- Fisher, W. (1999 [1984]) “Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Agreement”, in Lucaites, J. L. Condit, C. M. and Caudill, S. (eds) *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*. New York: The Guilford Press, pp. 265-288.
- Fisher, W. (1985) “The Narrative Paradigm: In the Beginning”, *Journal of Communication*, 35(4): 74-89.
- Fisher, W. (1987) *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value, and Action*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Fleming, K. E. (2000) “Orientalism, the Balkans and Balkan Historiography”, *American Historical Review*, 105(4): 1218-1233.
- Flew, T. (2020) “Globalization, neoglobalization and postglobalization: The challenge of populism and the return of the national.” *Global Media and Communication*, 16(1): 19-39.
- Flood, C. (2002) *Political Myth: A Theoretical Introduction*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980) “The Confession of the Flesh”, in Gordon, C. (ed) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon, pp. 194-229.
- Foucault, M. (1980a) “The Eye of Power”, in Gordon, C. (ed) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon, pp. 146-166.
- Foucault, M. (1980b) “Questions on Geography”, in Gordon, C. (ed) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon, pp. 63-78.
- Foucault, M. (1995 [1975]) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

- Foucault, M. (2000a) "The Subject and Power", in Rabinow, P. (ed) *Power (The Essential Works of Foucault, 1954-1984)*. Volume 3, New York: New Press, pp. 326-349.
- Foucault, M. (2000b) "Space, Knowledge, and Power", in Rabinow, P. (ed) *Power (The Essential Works of Foucault, 1954-1984)*. Volume 3, New York: New Press, pp. 349-365.
- Foucault, M. (2002a [1969]) *The Archaeology of Knowledge*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (2002b [1966]) *The Order of Things An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (2008 [1967]) "Of Other Spaces", in Dehaene, M and De Cauter, L. (eds) *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society*. New York: Routledge, pp. 13-29.
- Foucault, M. (2009) *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2015) *The Punitive Society: Lectures at the Collège de France, 1972-1973*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucher, M. (1998) "The geopolitics of European frontiers", in Anderson, M and Bort, E. (eds) *The Frontiers of Europe*. London: Pinter, pp. 235-251.
- Friedman, M. A (2000) *Parting of the Ways: Carnap, Cassirer, and Heidegger*. Chicago: Open Court.
- Gallagher, T. (2001) *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989- From the Ottomans to Milomevis*. London: Routledge.
- Galnoor, I. (1995) *The Partition of Palestine: Decision Crossroads in the Zionist Movement*. Albany: State University of New York Press.
- Genette. G. (1980) *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca: Cornell University Press.
- Giddens, A. (1985) *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Gilloch, G. (2002) *Walter Benjamin: Critical Constellations*. Cambridge: Polity Press.
- Gilpin, R. (1981) *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldsworthy, V. (1997) "Black Lamb and Grey Falcon: Rebecca West's Journey through the Balkans", *Women: A Cultural Review*, 18(1): 1-11.
- Goldsworthy, V. (1998) *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Goldsworthy, V. (2002) "Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization", in Bjelic, D. and Savic, O. (eds) *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Cambridge: The MIT Press, pp. 25-39.
- Goodman, N. (1988 [1978]) *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Gottlieb, G. (1993) *Nation Against State: New Approaches to Ethnic Conflict and the Decline of Sovereignty*. New York: Council on Foreign Relations Press.
- Gottmann, J. (1973) *The Significance of Territory*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Grabher, G. (2009) "Networks", in Kitchin, R. and Thrift, N. (eds) *International Encyclopedia of Human Geography*. Volume 1, Amsterdam: Elsevier, pp. 405-413.

- Gregory, D. (1994) *Geographical Imaginations*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Gregory, D. (2004) *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Greenwood, E. (2020) “Thucydides in Times of Trouble,” *The Yale Review*, accessed July 25, 2020, <https://yalereview.yale.edu/thucydides-times-trouble>
- Grubačić, A. (2010) *Don't Mourn, Balkanize! Essays After Yugoslavia*. Oakland: PM Press.
- Grumeza, I. (2010) *The Roots of Balkanization: Eastern Europe C. E. 500-1500*. Lanham: University Press of America.
- Gualini, E. (2006) “The Rescaling of Governance in Europe: New Spatial and Institutional Rationales”, *European Planning Studies*, 14(7): 881-904.
- Guha, R. (1988) “On Some Aspects of the Historiography of Colonial India”, in Guha, R. and Spivak, G. (eds) *Selected Subaltern Studies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 35–44.
- Gulli, B. (2007) “The Ontology and Politics of Exception: Reflections on the Work of Giorgio Agamben”, in Calarco, M and DeCaroli, S. (eds) *Giorgio Agamben: Sovereignty and Life*. Stanford: Stanford University Press, pp. 219-243.
- Guo, R. (2015) *Cross-Border Management: Theory, Method and Application*. Berlin: Springer.
- Gustafson, P. (2001) “Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations”, *Journal of Environmental Psychology*, 21(1): 5-16.
- Guterres, A. (2022) (@antonioguterres), Twitter post, July 18, 2020, 4:26 p.m. <https://twitter.com/antonioguterres/status/1284494828034760706>
- Haggerty, K. D. (2006) “Tear Down the Walls: On Demolishing the Panopticon”, Lyon, D. (ed) *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 23-46.
- Han, B-C. (2017) *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power*. Verso: London.
- Hammond, A. (2002) *The debated lands: British travel writing and the construction of the Balkans*. PhD thesis, Coventry: University of Warwick. Available at: http://wrap.warwick.ac.uk/1284/1/WRAP_THESIS_Hammond_2002.pdf [Accessed 13. 09. 2015.]
- Hammond, A. (2004) “Introduction”, in Hammond, A. (ed) *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945–2003*. London: Routledge, pp: xi-xxiii.
- Haraway, D. J. (1991) *Simians, Cyborgs and Women : The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Harbers, A. (2003) “Borderscapes: The influence of national borders on spatial planning”, in Broesi, R., Jannink, P. and Veldhuis, W. (eds) *Euroscapes*. Rotterdam: MUST Publishers, pp. 143–166.
- Hardt, M. and Negri, A. (2001) *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hartshorne, R. (1936) “Suggestions on the Terminology of Political Boundaries”, *Annals of the Association of American Geographers*, 26(1): 56-57.
- Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

- Harvey, D. (1990a) "Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination", *Annals of the Association of American Geographers*, 80(3)/1990: 418-434.
- Harvey, D. (2009 [1973]a) *Social Justice and the City*. Athens: University of Georgia Press
- Harvey, D. (2009b) *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Haselsberger, B. (2014) "Decoding Borders: Appreciating Border Impacts on Space and People", *Planning Theory & Practice*, 15(4): 505-526.
- Hassner, P. (1997) "Obstinate and Obsolete: Non-territorial Transnational Forces versus the European Territorial State", in Tunander O., Baev, P. K. and Einagel, V. I. (eds) *Geopolitics in the Post-Wall Europe: Security, Territory and Identity*. London: Sage Publications, pp. 45-59.
- Haughton, G., Allmendinger, P., Counsell D. and Vigar, G. (2010) *The New Spatial Planning: Territorial Management with Soft Spaces and Fuzzy Boundaries*. London: Routledge.
- Haughton, G., Allmendinger, P. and Oosterlynck, S. (2013) "Spaces of Neoliberal Experimentation: Soft Spaces, Postpolitics, and Neoliberal Governmentality", *Environment and Planning A*, 45(1): 217-234.
- Hedetoft, U. (2003) *The Global Turn: National Encounters With the World*. Aalborg: Aalborg University Press.
- Hegarty, S. (2020) "The Chinese doctor who tried to warn others about coronavirus," *BBC News*, February 6, 2020, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-51364382>.
- Heidegger, M. (1971) *Poetry, language, thought*. New York: Harper & Row.
- Hegel, G. V. F. (1986 [1806]) *Fenomenologija duha*. Beograd: BIGZ.
- Herman, L. and Vervaeck, B. (2005) *Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hoare, Q. and Smith, G. N. (1991 [1971]) "Preface", in Hoare, Q. and Smith, G. N. (eds) *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. New York: International Publishers, pp. ix-xvii.
- Hooker, C. (2007) "Drawing the Lines: Danger and Risk in the Age of SARS," in Alison Bashford (ed) *Medicine at the Border: Disease, Globalization and Security, 1850 to the Present*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 179-196.
- Howard, J. (2021) "What the end of the Covid-19 pandemic could look like," *CNN*, accessed November 29, 2021, <https://edition.cnn.com/2021/11/08/health/covid-19-pandemic-endgame-wellness/index.html>
- Huggan, G. (2001) *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*. London: Routledge.
- Hume, D. (1960 [1740]) *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.
- Humphrey, C. (2004) "Sovereignty", in Nugent, D. and Vincent, J. A *Companion to the Anthropology of Politics*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 418-437.
- Immelmann, K. (1980) *Introduction to Ethology*. New York: Plenum Press.
- Inden, R. (2000 [1990]) *Imagining India*. Bloomington: Indiana University Press.
- Infantino, F. (2016) *Outsourcing Border Control: Politics and Practice of Contracted Visa Policy in Morocco*. New York: Palgrave Macmillan.

- Jackson, R. H. (1990) *Quasi-states: sovereignty, international relations, and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jameson, F. (1991) *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Verso: London.
- JanMohamed, A. R. (1985) "The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature", *Critical Inquiry*, 12(1): 59-87.
- Jenkins, R. (2000) "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium", *Max Weber Studies*, 1(1): 11-32.
- Jezernik, B. (2007) "Europe and its Other (i.e. The Balkans)", *Perifèria- revista de recerca i formació en antropologia*, 6: 1-17. Available at: <http://www.raco.cat/index.php/Periferia/article/view/146565/198385> [Accessed 17. 11. 2015.]
- Johannesson, G. T. and Bærenholdt, J. O. (2009) "Actor-Network Theory/Network Geographies", in Kitchin, R. and Thrift, N. (eds) *International Encyclopedia of Human Geography*. Volume 1, Amsterdam: Elsevier, pp. 15-20.
- Johnson, C., Jones, R., Paasi, A., Amoore, L., Mountz, A., Salter, M. and Rumford, C. (2011) "Interventions on rethinking 'the border' in border studies.", *Political Geography*, 30(2): 61-69.
- Jones, M., Jones, R. and Woods, M. (2004) *An Introduction to Political Geography: Space, Place, and Politics*. London: Routledge.
- Jones, R. (2007) *People/States/Territories: The Political Geographies of British State Transformation*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Jones, R. (2009) "Categories, Borders and Boundaries", *Progress in Human Geography*, 33(2): 174-189.
- Jones, R. (2010) "The Border Enclaves of India and Bangladesh", in Diener, A. C. and Hagen, J. (eds) *Borderlines and Borderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-state*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, pp. 15-33.
- Jones, R. (2012) *Border Walls: Security and the War on Terror in the United States, India, and Israel*. London: Zed.
- Jones, R. (2019a) "Introduction" in Jones, R. (ed) *Open borders: In Defense of Free movement*. Athens: University of Georgia Press, pp. 1-23.
- Jones, R. (2019b) "Conclusion: In Defense of Free Movement" in Jones, R. (ed) *Open borders: In Defense of Free movement*. Athens: University of Georgia Press, pp. 264-273.
- Jones, R. (2021) *White Borders: The History of Race and Immigration in the United States from Chinese Exclusion to the Border Wall*. Boston: Beacon Press.
- Jones, R., Johnson, C., Brown, W., Popescu, G., Pallister-Wilkins, P., Mountz, A. and Gilbert, E. (2017) "Interventions on the state of sovereignty at the border", *Political Geography*, 59: 1-10.
- Kahler, M. (2006) "Territoriality and Conflict in an Era of Globalization", in Kahler, M. and Walter, B. F. (eds) *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-25.
- Kant, I. (1991 [1790]) *Fenomenologija duha*. Beograd: BIGZ.
- Kellner, D. (2003) *Media Spectacle*. London: Routledge.

- Keppel, G. T. (1831) *Narrative of a Journey across the Balcan, by the Two Passes of Selimno and Pravadi; Also of a Visit to Azani, and Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, in the Years 1829-30, vol. I.* London: Henry Colburn and Richard Bentley. Available at: <https://ia801407.us.archive.org/0/items/narrativeofjourn01albe/narrativeofjourn01albe.pdf> [Accessed 18. 07. 2016.]
- Keppel, G. T. (1831a) *Narrative of a Journey across the Balcan, by the Two Passes of Selimno and Pravadi; Also of a Visit to Azani, and Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, in the Years 1829-30, vol. II.* London: Henry Colburn and Richard Bentley. Available at: <https://ia802705.us.archive.org/6/items/narrativeofjourn02albe/narrativeofjourn02albe.pdf> [Accessed 18. 07. 2016.]
- Kenwick, M. R. and Simmons, B. A. (2020) “Pandemic Response as Border Politics.” *International Organization*, 74 Supplement: E36.
- Kitchin, R. and Dodge, M. (2007) “Rethinking maps”, *Progress in Human Geography*, 31(3): 331–344.
- Klauser, F. R. (2012) “Thinking Through Territoriality: Introducing Claude Raffestin to Anglophone Sociospatial Theory”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(1): 106-120.
- Klein, N. (2007) *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism.* New York: Metropolitan Books.
- Kolers, A. (2009) *Land, Conflict, and Justice: A Political Theory of Territory.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kolossov, V. (2005) “Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches”, *Geopolitics*, 10(4): 606–632.
- Kolossov, V. (2015) “Theoretical Approaches in the Study of Borders”, in Sevastianov, S. V., Laine, J. P. and Kireev, A. A. (eds) *Introduction to Border Studies.* Vladivostok: Dalnauka, pp. 33-62.
- Konrad, V. and Nicol, H. (2008) *Beyond walls: Re-inventing the Canada-United States borderlands.* Aldershot: Ashgate.
- Kostanick, H. L. (1972) “Balkan Demographic Trends and Population Heartlands”, in Birnbaum H. and Vryonis S. Jr. (eds) *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23-28, 1969. The Hague-Paris: Mouton, pp. 424-442.
- Kovacs, F. W. L. (1941) *The Untamed Balkans.* New York: Modern Age Books.
- Krasner, S. D. (1999) *Sovereignty: Organized Hypocrisy.* Princeton: Princeton University Press.
- Krastev, I. and Leonard, M. (2021) “Europe’s Invisible Divides: How Covid-19 is Polarising European Politics.” *European Council on Foreign Relations*, accessed September 13, 2021, <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/Europes-invisible-divides-How-covid-19-is-polarising-European-politics.pdf>
- Krishna, S. (1994) “Cartographic Anxiety: Mapping the Body Politic in India”, *Alternatives*, 19(4): 507-521.
- Kristof, L. D. (1959) “The Nature of Frontiers and Boundaries”, *Annals of the Association of American Geographers*, 49(3): 269-282.

- Kurtulus, E. N. (2005) *State Sovereignty: Concept, Phenomenon and Ramifications*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kurz, J. (2013) "Border Struggles and the Fabrication of the World", *Dialogues in Human Geography*, 3(3): 329-332.
- Laclau, E. (1990) *New Reflections on The Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laclau, E. (2005) *On Populist Reason*. London: Verso.
- Lake, D. A. (2003) "The New Sovereignty in International Relations", *International Studies Review*, 5(3): 303-323.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lamont, M. and Molnar, V. (2002) "The Study of Boundaries in the Social Sciences", *Annual Review of Sociology*, 28: 167-195.
- Larkin, J. (2010) *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Larrabee, F. S. (1977) "Balkan Security: Continuity and change in the Balkans", *Adelphi Paper*, 135: 1-4.
- Larsen, S. E. (2007) "Boundaries: Ontology, Methods, Analysis," in Schimanski, J. and Wolfe, S. (eds) *Border Poetics De-Limited*. Hannover: Wehrhahn, pp. 97-113.
- Lazarevic Radak, S. (2013) *Otkrivanje Balkana (Discovering the Balkan)*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarevic Radak, S. (2014) *Nevidljivi Balkan: prilog istoriji postkolonijalnih geografija*. Pančevo: Mali Nemo.
- Leatherman, J. (2008) "Challenges to Authority in Global Politics", in Leatherman, J. (ed) *Discipline and Punishment in Global Politics: Illusions of Control*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 1-27.
- Leimgruber, W. (1991) "Boundary, Values and Identity: The Swiss-Italian Transborder Region", in Rumley, D. and Minghi, J. V. *The Geography of Border Landscapes*. New York: Routledge, pp. 43-63.
- Lefebvre, H. (1976) *The Survival of Capitalism: Reproduction of the Relations of Production*. New York: St. Martin's Press.
- Lefebvre, H. (1976a) "Refelctions on the Politics of Space", *Antipode*, 8(2): 30-37.
- Lefebvre, H. (1991 [1974]) *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Lefebvre, H. (2003) "Space and the State", in Brenner, N., Jessop, B., Jones, M. and MacLeod, G. (eds) *State/Space: A Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, pp. 84-101.
- Lefebvre, H. (2009) *State, Space, World: Selected Essays*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Loomba, A. (2005) *Colonialism/postcolonialism*. New York: Routledge.
- Linka, K., Peirlinck, M., Costabal, F. S. and Ellen Kuhl E. (2020) "Outbreak Dynamics of COVID-19 in Europe and the Effect of Travel Restrictions," *Computer Methods in Biomechanics and Biomedical Engineering* 11 (2020): 710-717.
- Loomba, A., Kaul, S., Bunzl, M., Burton, A. and Esty, J. (2005a) "Beyond What? An Introduction", in Loomba, A., Kaul, S., Bunzl, M., Burton, A. and Esty, J. (eds)

- Postcolonial Studies and Beyond*. Durham: Duke University Press, pp. 1-39.
- Lukes, S. (1975) "Political Ritual and Social Integration", *Sociology*, 9(2): 289-309.
- Lune, H. and Berg, B. L. (2017) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Harlow: Pearson.
- Lyon, A. (1998) *Intentions: Negotiated, Contested, and Ignored*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Lyon, D. (2006) "The Search for Surveillance Theories", Lyon, D. (ed) *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Cullompton: Willan Publishing, pp. 3-21.
- Liotard, J. F. (1984 [1979]) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MacIntyre, A. C. (2007 [1981]) *After Virtue A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Maggio, J. (2007) "Can the Subaltern Be Heard?: Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak", *Alternatives: Global, Local, Political*, 32(4): 419-433.
- Malpas, J. (2012) "Putting Space in Place: Philosophical Topography and Relational Geography", *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(2): 226-242.
- McHoul, A. and Grace, W. (2002) *A Foucault Primer: Discourse, Power and Subject*. New York: Routledge.
- Mann, M. (1986) "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", in Hall, J. A. (ed) *States in History*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 109-136.
- Manuel, G. (1974) *The Fourth World: An Indian Reality*. New York: Free Press.
- Mamadouh, V. (2005) "Geography and War, Geographers and Peace", in Flint, C. (ed) *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*. New York: Oxford University Press, pp. 26-61.
- Marshall, J. (1772) *Travels Throught Holland, Flandres, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, the Ukraine, and Poland, vol. III*. London: J. Almon. Available at: <https://ia800208.us.archive.org/34/items/travelsthroughh03mars/travelsthroughh03mars.pdf> [Accessed 17. 01. 2016.]
- Martinez, O. J. (1994) *Border People: Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Marx, K. (1993 [1857-1858/1939]) *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. London: Penguin Books.
- Massey, D. (1991) "The political place of locality studies", *Environment and Planning A*, 23(2): 267-281.
- Massey, D. (1992) "Politics and Space/Time", *New Left Review*, I/196: 65-84.
- Massey, D. (1993) "Power-geometry and a Progressive Sense of Place", in Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G. and Tickner, L. (eds) *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. London: Routledge, pp. 60-71.
- Massey, D. (1994) *Space, Place and Gender*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (1995) "The Conceptualisation of Space," in Doreen Massey and Pat Jess (eds) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford: Oxford University Press, pp. 45-85.

- Massey, D. (1999) “Issues and Debates“, in Massey, D., Allen, J. and Sarre, P. *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press, pp. 3-22.
- Massey, D. (2005) *For Space*. London: Sage Publications.
- Massey, D. (2009) “Concepts of Space and Power in Theory and in Political Practice“, *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, 55: 15-26.
- Mbembe, A. (2003) “Necropolitics.” *Public Culture* 15(1): 11-40.
- Mbembe, A. (2019) *Necropolitics*. Durham: Duke University Press.
- Mbembe, A. (2019b) “Bodies as Borders.” *From the European South*, 4: 5–18.
- McClintock, A. (1996) *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*. New York: Routledge.
- Meena, K. (2014) “Locating Borders in an Age of Global Flows: Is Border Thinking/ Instance Everywhere?“ *Eurasia Border Review*, 5(2): 61-81.
- Megoran, N. (2012) “Rethinking the Study of International Boundaries: A Biography of the Kyrgyzstan–Uzbekistan boundary”, *Annals of the Association of American Geographers*, 102(2): 464–481.
- Mezzadra, S. and Neilson, B. (2012) “Between Inclusion and Exclusion: On the Topology of Global Space and Borders”, *Theory, Culture and Society*, 29(4/5): 58–75.
- Mezzadra, S. and Neilson, B. (2013) *Border as Method, or, the Multiplication of Labor*. Durham: Duke University Press.
- Migdal, J. S. (2001) *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Minghi, J. (1963) “Boundary Studies in Political Geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, 53(3): 407-428.
- Mignolo, W. D. (2000) “The Many Faces of Cosmo-Polis: Border Thinking and Critical Cosmopolitanism”, *Public Culture*, 12(3): 721–748.
- Minca, C., Rijke, A., Pallister-Wilkins, P., Tazzioli, M., Vigneswaran, D., Van Houtum, H. and Van Uden, A. (2022) “Rethinking the biopolitical: Borders, refugees, mobilities...”, *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40(1): 3-30.
- Molnar, P. and Miller, T. (2022) “Robo Dogs and Refugees: The Future of the Global Border Industrial Complex,“ *The Border Chronicle*, February 17, 2022, https://www.theborderchronicle.com/p/robo-dogs-and-refugees-the-future?utm_source=substack&utm_medium=email&utm_content=share
- Morgenthau, H. J. (1948) *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1948a) “The Problem of Sovereignty Reconsidered”, *Columbia Law Review*, 48(3): 341-365.
- Morton, S. (2003) *Gayatri Chakravorty Spivak*. London: Routledge.
- Mostov, J. (2008) *Soft Borders: Rethinking Sovereignty and Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Murphy, A. B. (2012) “Entente Territorial: Sack and Raffestin on Territoriality”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(1): 159-172.
- Mutsaers, I. (2015) “One-health approach as counter-measure against ‘autoimmune’ responses in biosecurity.” *Social Science & Medicine*, 129: 123-130.

- Nail, T. (2013) "The Crossroads of Power: Michel Foucault and the US/Mexico Border Wall", *Foucault Studies*, 15: 110-128.
- Nail, T. (2016) *Theory of the Border*. New York: Oxford University Press.
- Nail, T. (2017) "What is an Assemblage?", *SubStance*, 46(1): 21-37.
- Nayar, P. K. (2015). *The Postcolonial Studies Dictionar*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Neocleous, M. (2003) "Off the Map: On Violence and Cartography", *European Journal of Social Theory*, 6(4): 409-425
- Neuburger, M. (2004) *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Ithaca: Cornell University Press.
- Newman, D. (2001) "Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines", in Albert, M., Jacobson, D. and Lapid, Y. (eds) *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 137-153.
- Newman, D. (2003) "On Borders and Power: A Theoretical Framework", *Journal of Borderlands Studies*, 18(1): 13-25.
- Newman, D. (2006) "The Lines that Continue to Separate Us: Borders in our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography*, 30(2): 143-161.
- Newman, D. (2006a) "Borders and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue", *European Journal of Social Theory*, 9(2): 171-186.
- Newman, D. (2011) "Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview", in Wastl-Walter, D. (ed) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington: Ashgate, pp. 33-49.
- Newman, D. (2015) "Revisiting good fences and neighbours in a postmodern world after twenty years: theoretical reflections on the state of contemporary border studies", *Nordia Geographical Publications*, 44(4): 13-19.
- Newman, D. and Paasi, A. (1998) "Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography", *Progress in Human Geography*, 22(2): 186-207.
- Newton, I. (1974 [1686]) *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica (Mathematical Principles of Natural Philosophy)*. Volume I, Berkeley: University of California Press.
- Norton, A. (2004) *95 Theses on Politics, Culture, and Method*. New Haven: Yale University Press.
- Novak, P. (2011) "The Flexible Territoriality of Borders", *Geopolitics*, 16(4): 741-767.
- Novak, P. (2016) "Back to Borders", *Critical Sociology*: 1-18. (published online <http://dx.doi.org/10.1177/0896920516644034>)
- O'Dowd, L. (2010) "From a borderless world to a world of borders: bringing history back in", *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(6): 1031-1050.
- O'Tuathail, G. (1996) *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.
- Ochoa Espejo, P. (2022) (@POchoaEspejo), Twitter post, December 6, 2021, 3:15 p.m. <https://twitter.com/POchoaEspejo/status/1467860305325740044>
- Ogden, D. (2013) *Drakon: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*.

- Oxford: Oxford University Press.
- Olwig, K. R. (2008) "Performing on the Landscape versus Doing Landscape: Perambulatory Practice, Sight and the Sense of Belonging", in Ingold, T. and Lee Vergunst, J. (eds) *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Burlington: Ashgate, pp. 81-93.
- Ong, A. (2006) *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- Orr, J. (2006) *Panic Diaries: A Genealogy of Panic Disorder*. Durham: Duke University Press.
- Osiander, A. (2001) "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55(2): 251-287.
- Osborn, A. and Ostroukh, A. (2021) "Putin rues Soviet collapse as demise of 'historical Russia'," *Reuters*, December 12, 2021, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-rues-soviet-collapse-demise-historical-russia-2021-12-12/>.
- Osterhammel, J. (1997) *Colonialism: A Theoretical Overview*. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Paasi, A. (1986) "The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity. *Fennia*, 164(1): 105-146.
- Paasi, A. (1996) *Territories, Boundaries, and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Boundary*. New York: J. Wiley & Sons Ltd.
- Paasi, A. (1997) "Geographical perspectives on Finnish national identity", *GeoJournal*, 43(1): 41-50.
- Paasi, A. (2001) "Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing Regional Identity", *Tidschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2): 137-148.
- Paasi, A. (2003) "Territory", in Agnew, J. A., Mitchell, K. and Toal, G. (eds) *A Companion to Political Geography*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, pp. 109-123.
- Paasi, A. (2003a) "Region and place: regional identity in question", *Progress in Human Geography*, 27(4): 475-485.
- Paasi, A. (2011) "A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars?", in Wastl-Walter, D. (ed) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington: Ashgate, pp. 11-33.
- Paasi, A. (2012) "Border studies reanimated: going beyond the territorial/relational divide", *Environment and Planning A*, 44(10): 2303-2309.
- Paasi, A. (2022) "Examining the persistence of bounded spaces: remarks on regions, territories, and the practices of bordering," *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 104(1): 9-26.
- Paasi, A. and Prokkola, E. K. (2008) "Territorial Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life in the Finnish-Swedish Border Area", *Space and Polity*, 12(1): 13-29.
- Painter, J. (2008) "Cartographic Anxiety and the Search for Regionality", *Environment and Planning A*, 40: 342-361.
- Painter, J. (2010) "Rethinking Territory", *Antipode*, 42(5): 1090-1118.
- Papastergiadis, N. (2006) "The Invasion Complex: The Abject Other and Spaces of

- Violence”, *Geografiska Annaler: Series B*, 88(4): 429-442.
- Parker, B. J. (2006) “Toward an Understanding of Borderland Processes”, *American Antiquity*, 71(1): 77-100.
- Parker, N. (2009) “From Borders to Margins: A Deleuzian Ontology for Identities in the Postinternational Environment”, *Alternatives*, 34(1): 17-39.
- Parker, N. and Adler-Nissen, R. (2012) “Picking and Choosing the ‘Sovereign’ Border: A Theory of Changing State Bordering Practices”, *Geopolitics*, 17(4): 773–796.
- Parker, N. and Vaughan-Williams, N. (2009) “Lines in the Sand? Towards an Agenda for Critical Border Studies”, *Geopolitics*, 14(3): 582-587.
- Parker, N. and Vaughan-Williams, N. (2012) “Critical Border Studies: Broadening and Deepening the ‘Lines in the Sand’ Agenda”, *Geopolitics*, 17(4): 727–733.
- Pedrozo, S. (2017) “Swiss Military Drones and the Border Space: A Critical Study of the Surveillance Exercised by Border Guards”, *Geographica Helvetica*, 72(1): 97-107.
- Perera, S. A (2007) “Pacific Zone? (In)Security, Sovereignty, and Stories of the Pacific Borderscape”, in Rajaram, P. K. and Grundy-Warr, C. (eds) *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory’s Edge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 201-231.
- Philo, C. (1992) “Foucault’s Geography”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 10(2): 137–161.
- Phippen, W. (2021) “A \$10-Million Scarecrow’: The Quest for the Perfect ‘Smart Wall’”, *Politico*, October 12, 2021, <https://www.politico.com/news/magazine/2021/12/10/us-mexico-border-smart-wall-politics-artificial-intelligence-523918>
- Picheta, R. (2021) “The world has the tools to end the coronavirus pandemic. They’re not being used properly,” *CNN*, accessed December 18, 2021, <https://edition.cnn.com/2021/12/05/health/covid-pandemic-global-solutions-toolkit-cmd-intl/index.html>
- Platon (1983) *Gozba*. Beograd: Bigz.
- Popescu, G. (2012) *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Popescu, G. (2015) “Topological imagination, digital determinism and the mobile border paradigm”, *Nordia Geographical Publications*, 44(4): 49-55.
- Popescu, G. (2017) “Biometric Technologies and the Automation of Identity and Space”, in Warf (ed) *Handbook on Geographies of Technology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 458-471.
- Pöttsch, H. (2010) “Challenging the Border as Barrier: Liminality in Terrence Malick’s *The Thin Red Line*”, *Journal of Borderlands Studies*, 25(1): 67-80.
- Pöttsch, H. (2015) “The Emergence of iBorder: Bordering Bodies, Networks, and Machines” *Environment & Planning D: Society & Space*, 33(1): 101-118.
- Pöttsch, H. (2018) “iBorder/ing”, in Lury, C., Fensham, R., Heller-Nicholas, A., Lammes, S., Last, A., Michael, M. and Uprichard, E. (eds) *Routledge Handbook of Interdisciplinary Research Methods*. London: Routledge, pp. 99-103.
- Pouliot, V. and Mérand, F. (2013) “Bourdieu’s Concepts: Political Sociology in International relations”, in Adler-Nissen, R. (ed) *Bourdieu in International Relations: Rethinking*

- Key Concepts in IR*. London: Routledge, pp. 24-45.
- Prakash, G. (1992) “Postcolonial Criticism and Indian Historiography”, *Social Text*, 31/32: 8-19.
- Prakash, G. (1994) “Subaltern Studies as Postcolonial Criticism”, *The American Historical Review*, 99(5): 1475-1490.
- Prescott, J. V. R. (2015a [1965]) *The Geography of Frontiers and Boundaries*. London: Routledge.
- Prescott, J. V. R. (2015b [1987]) *Political Frontiers and Boundaries*. London: Routledge.
- Prescott, J. R. V. and Triggs, G. D. (2008) *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Puar, J. (2017) *The Right to Maim: Debility, Capacity, Disability*. Durham: Duke University Press.
- Punday, D. (2003) *Narrative after Deconstruction*. Albany: State University of New York Press.
- Pusterla, E. and Piccin, F. (2012) “The Loss of Sovereignty Control and the Illusion of Building Walls”, *Journal of Borderlands Studies*, 27(2): 121-138.
- Radil, S. M., Pinos, J. C. and Ptak, T. (2021) “Borders resurgent: towards a post-Covid-19 global border regime?” *Space and Polity*. 25(1): 132-140.
- Raffestin, C. (1984) “Territoriality: A Reflection of the Discrepancies Between the Organization of Space and Individual Liberty”, *International Political Science Review*, 5(2): 139-146.
- Raffestin, C. (2012) “Space, Territory, and Territoriality”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(1): 121-141.
- Rajaram, P. K. and Grundy-Warr, C. (2007) “Introduction”, in Rajaram, P. K. and Grundy-Warr, C. (eds) *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. ix-xi.
- Reichert, D. (1992) “On Boundaries”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 10(1): 87-98.
- Rescher, N. (2000) *Process Philosophy: A Survey of Basic Issues*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Robertson, R. (1995) “Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity”, in Featherstone, M., Lash, S. and Robertson, R. (eds) *Global Modernities*. London: Sage Publications, pp. 25-44.
- Robinson, R. (2007) *Narratives of the European Border: A History of Nowhere*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ron, J. (2000) “Boundaries and violence: Repertoires of state action along the Bosnia/Yugoslavia divide”, *Theory and Society*, 29(5): 609-649.
- Rosello, M. and Wolfe, S. F. (2017) “Introduction”, in Schimanski, J. and Wolfe, S. F. (eds) *Border Aesthetics: Concepts and Intersections*. New York: Berghahn Books, pp. 1-25.
- Rosiere, S. and Jones, R. (2012) “Teichopolitics: Re-considering Globalisation Through the Role of Walls and Fences.” *Geopolitics*, 17(1): 219-220.
- Ross, K. (1988) *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*.

- Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rossi, J. (2013) “The tragedy of borders and the dilemmas of biopolitics”, *Dialogues in Human Geography*, 3(3): 322-324.
- Ruesch, J. and Bateson, G. (1951) *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*. New York: W. W. Norton & Company.
- Ruggie, J. G. (1983) “Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis”, *World Politics*, 35(2): 261-285.
- Ruggie, J. G. (1993) “Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations”, *International Organization*, (47)1: 139-174.
- Rumford, C. (2006) “Introduction: Theorizing Borders”, *European Journal of Social Theory*, 9(2): 155–169.
- Rumford, C. (2014) *Cosmopolitan Borders*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rumley, D. and Minghi, J. V. (1991) “Introduction: The Border Landscape Concept”, in Rumley, D. and Minghi, J. V. (eds) *The Geography of Border Landscapes*. London: Routledge, pp. 1–15.
- Russell-Omaljev, A. (2016) *Divided we Stand: Discourses on Identity in 'First' and 'Other' Serbia*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Sack, R. D. (1980) *Conceptions of Space in Social Thought: A Geographic Perspective*. London: Macmillan Press.
- Sack, R. D. (1983) “Human Territoriality: A Theory”, *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1): 55-74.
- Sack, R. D. (1986) *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sack, R. D. (1997) *Homo Geographicus: A Framework for Action, Awareness and Moral Concern*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Said, E. W. (1985) “Orientalism Reconsidered”, *Cultural Critique*, 1: 89-107
- Said, E. W. (2003 [1978]) *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Sahlins, P. (1991) *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press.
- Sakai, N. (1997) *Translation and Subjectivity: On Japan and Cultural Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Salter, M. B. (2012) “Theory of the / : The Suture and Critical Border Studies”, *Geopolitics*, 17(4): 734-755.
- Santianez, N. (2013) *Topographies of Fascism: Habitus, Space, and Writing in Twentieth-Century Spain*. Toronto: University of Toronto Press.
- Saric, Lj., Manz, S., Musloff, A. and Hudabiunigg, I. (2010) “Introduction”, in Saric, Lj., Musloff, A., Manz, S. and Hudabiunigg, I. (eds) *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse*. Bristol: Multilingual Matters, pp. xi-xxiii.
- Sarasin, P. (2020) “Understanding the Coronavirus Pandemic with Foucault?” *Foucault Blog- Blogging platform of the peer-reviewed open-access journal Le foucauldien*, University of Zurich, March 31, 2020, <https://www.fsw.uzh.ch/foucaultblog/essays/254/understanding-corona-with->

- Sassen, S (1996) *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. New York: Columbia University Press.
- Sassen, S. (2008) *Territory, Authority, Rights : From Medieval to Global Assemblages*. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2009) “Bordering Capabilities Versus Borders: Implications for National Borders”, *Michigan Journal of International Law*, 30(3): 567-597.
- Sassen, S. (2013) “When Territory Deborders Territoriality”, *Territory, Politics, Governance*, 1(1): 21-45.
- Savchenko, A. (2009) *Belarus- A Perpetual Borderland*. Leiden: Brill.
- Schendel, W. van (2002) “Stateless in South Asia: The Making of the India-Bangladesh Enclaves”, *The Journal of Asian Studies*, 61(1):115-147.
- Schimanski, J. and Wolfe, S. F. (2017) “Intersections: A Conclusion in the Form of a Glossary”, in Schimanski, J. and Wolfe, S. F. (eds) *Border Aesthetics: Concepts and Intersections*. New York: Berghahn Books, pp. 147-171.
- Schmitt, C. (2005 [1922]) *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schmitt, C. (2006 [1950]) *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. New York: Telos Press Publishing.
- Seshadori-Crooks, K. (1995) “At the Margins of Postcolonial Studies”, *A Review of International English Literature*, 26(3): 47-72.
- Shah, N. (2012) “The Territorial Trap of the Territorial Trap: Global Transformation and the Problem of the State’s Two Territories”, *International Political Sociology*, 6(1): 57-76.
- Sidaway, J. D., Bunnell, T., Grundy-Warr, C., Mohammad, R., Park, B. and Saito, A. (2004) “Translating political geographies”, *Political Geography*, 23(8):1037-1049.
- Simmel, G. (1971 [1918]) “The Transcendent Character of Life”, in Georg Simmel, *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*, Levine, D. N. (ed) Chicago: University of Chicago Press, pp. 353-374.
- Simmel, G. (1997 [1903]) “The Sociology of Space”, in Frisby, D. and Featherstone, M. (eds) *Simmel on Culture: Selected Writings*. London: Sage Publications, pp. 137-170.
- Simmel, G. (1997 [1909]) “Bridge and Door”, in Frisby, D. and Featherstone, M. (eds) *Simmel on Culture: Selected Writings*. London: Sage Publications, pp. 170-174.
- Shachar, A. (2020) *The Shifting Border: Legal Cartographies of Migration and Mobility*. Ayelet Shachar in dialogue, Manchester: Manchester University Press.
- Sharp, J. P. (2009) *Geographies of Postcolonialism: Spaces of Power and Representation*. London: Sage Publications.
- Shohat, E. (1992) “Notes on the Post-Colonial”, *Social Text*, 31/32: 99-113.
- Shields, R. (1991) *Places on the Margin: Alternative Geographies of Modernity*. New York: Routledge.
- Slemon, S. (1994) “The Scramble for Post-colonialism”, in Tiffin, C. and Lawson, A. (eds) *De-scribing Empire: Post-colonialism and Textuality*. London: Routledge, pp. 15-33.
- Slowik, E. (2016) *The Deep Metaphysics of Space: An Alternative History and Ontology Beyond Substantivalism and Relationism*. Cham: Springer.

- Smith, B. (1995) "On drawing lines on a map", in Frank, A. U., Kuhn, W. and D. M. Mark (eds) *Spatial Information Theory, Proceedings of COSIT '95*. New York: Springer, pp. 475-484.
- Smith, D. (2017) "Trump signs order to begin Mexico border wall in immigration crackdown", *The Guardian*, 25. 01. 2017. Available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/25/donald-trump-sign-mexico-border-executive-order> [Accessed 18. 02. 2017.]
- Smith, H. (2020) "Greece plans to build sea barrier off Lesbos to deter migrants," *The Guardian*, January 30, 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/30/greece-plans-to-build-sea-barrier-off-lesbos-to-deter-migrants>.
- Smith, N. and Katz, C. (1993) "Grounding Metaphor: Towards a Spatialized Politics", in Keith M. and Pile S. (eds) *Place and the Politics of Identity*. London: Routledge, pp. 66-82.
- Sohn, H. (2008) "Heterotopia: Anamnesis of a Medical Term", in Dehaene, M and De Cauter, L. (eds) *Heterotopia and the City: Public Space in a Postcivil Society*. New York: Routledge, pp. 41–51.
- Sohn, C. (2015) "On Borders' Multiplicity: A Perspective from Assemblage Theory", *EUBORDERSCAPES*, Working Paper 10, pp. 1-11. Available at: http://www.euborderscapes.eu/fileadmin/user_upload/Working_Papers/EUBORDERSCAPES_Working_Paper_10_Christophe_Sohn_-_On_borders__multiplicity_A_perspective_from_assemblage_theory.pdf [Accessed 11. 04. 2016.]
- Sohn, C. (2016) "Navigating borders multiplicity: the critical potential of assemblage", *Area*, 48(2): 183–189.
- Soja, E. W. (1971) *The Political Organization of Space*. Resource paper no. 8, Washington: Association of American Geographers.
- Soja, E. W. (1980) "The Socio-spatial Dialectic", *Annals of the American Association of Geographers*, 70(2): 207-225.
- Soja, E. W. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: Verso.
- Soja, E. W. (1993) "Postmodern Geographies and the Critique of Historicism", in Jones, J. P., Natter W. and Schatzki, T. R. (eds) *Postmodern Contentions: Epochs, Politics, Space*. New York: Guilford, pp. 113-136.
- Soja, E. W. (1996) *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Soja, E. W. (1999) "Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination", in Massey, D., Allen, J. and Sarre, P. (eds) *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press, pp. 260–278.
- Soja, E. W. (2005) "Borders Unbound: Globalization, Regionalism, and the Postmetropolitan Transition", in Van Houtum, H., Kramsch, O. and Zierhofer, W. (eds) *B/ordering Space*. Burlington: Ashgate, pp. 33-47.
- Soja, E. W. (2009) "Taking space personally", in Warf, B. and Arias, S. (eds) *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. New York: Routledge, pp. 11-36.
- Somers, M. R. (1994) "The Narrative Construction of Identity: A Relational and Network

- Approach”, *Theory and Society*, 23(5): 605-649.
- Somers, M. R. and Gibson, G. D. (1994a) “Reclaiming the Epistemological ‘Other’: Narrative and the Social Constitution of Identity”, in Calhoun, C. (ed) *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, pp. 37-100.
- Spivak, G. C. (1985) “Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism”, *Critical Inquiry*, 12(1): 243-261.
- Spivak, G. C. (1987) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
- Spivak, G. C. (1988) “Can the Subaltern Speak?” in Nelson, C. and Grossberg, L. (eds) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Chicago: University of Illinois Press, pp. 271-314.
- Spivak, G. C. (1990) *The post-colonial critic: Interviews, Strategies, Dialogues*. New York: Routledge.
- Spivak, G. C. (1996) “Poststructuralism, Marginality, Postcoloniality and Value”, in Mongia, P. (ed) *Contemporary postcolonial theory: A Reader*. New York: Arnold, pp. 198-223.
- Spivak, G. C. (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Spivak, G. C. (2009 [1993]) *Outside in the Teaching Machine*. London: Routledge.
- Stachel, L. A. (2003) “Place”, in Agnew, J. A., Mitchell, K. and Toal, G. (eds) *A Companion to Political Geography*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, pp. 158-171.
- Stannard, R. (2008) *Relativity: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Stein, J. (2001) “Reflections on Time, Time-space Compression and Technology in the Nineteenth Century”, in May, J. and Thrift, N. (eds) *Timespace: Geographies of Temporality*. New York: Routledge, pp. 106-120.
- Sterling, B. L. (2009) *Do Good Fences Make Good Neighbors? What History Teaches Us about Strategic Barriers and International Security*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Stevanović, M., Marković, S., Matić, S., Pešikan, M., Jonke, Lj., Hraste, M., Musulin, S., Rogić, P., Pavešić, S. i Finka, B. (1990) *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika (knjige I-VI)*. Beograd/Zagreb: Matica srpska/Matica hrvatska.
- Stewart, D. W. and Shamdasani, P. M. (1990). *Focus Groups: Theory and Practice*. London: Sage Publications.
- Stoianovich, T. (2015 [1994]) *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. New York: Routledge.
- Stojanovic, Dj. (2015) *The Symbolic Construction of the Enemy: The Case of Serbia and Japan*. Nagoya: Centar for Asian Legal Studies, Nagoya University.
- Stojanovic, Dj. (2017) “Space, Territory and Sovereignty: Critical Analysis of Concepts”, *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 275: 111-185.
- Stojanovic, Dj. (2018) „Post-modern Metamorphosis of Limological Discourses: From “Natural” Borders to Borderscapes“, *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 276: 97-161.
- Strüver, A. (2005) *Stories of the Boring Border: The Dutch-German Borderscape in People’s Minds*. Münster: LIT-Verlag.

- Suisky, D. (2009) *Euler as Physicist*. Berlin: Springer.
- Susen, S. (2015) *The "Postmodern Turn" in the Social Sciences*. New York: Palgrave Macmillan.
- Swiatczak, B. and Tauber, A. (2020) "Philosophy of Immunology," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, May 7, 2020, Edward N. Zalta (ed) <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/immunology/>
- Swiffen, A. (2011) *Law, Ethics and the Biopolitical*. London: Routledge.
- Tazzioli, M. and Stierl, M. (2021) "We Closed the Ports to Protect Refugees. Hygienic Borders and Deterrence Humanitarianism during Covid-19," *International Political Sociology*, 15(4): 539–558.
- TeleSUR (2022) Putin's address to the public "In 1922, the territory of the Soviet Union was established," YouTube Video, 0:59, February 26, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=krUhvOym1uM>.
- Teschke, B. (2003) *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- The Department of Citizenship and Immigration Canada, The U.S. Immigration and Naturalization Service, and the U.S. Department of State (2003) *Statement of Mutual Understanding on Information Sharing*, accessed January 22, 2022, <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/mandate/policies-operational-instructions-agreements/agreements/statement-mutual-understanding-information-sharing/statement.html>
- Thrift, N. (2006) "Space", *Theory, Culture and Society*, 23(2-3): 139-146.
- Todorova, M. (1994) "The Balkans: From Discovery to Invention", *Slavic Review*, 53(2): 453-482.
- Todorova, M. (2009 [1997]) *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Todorova, M. (2010) "Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View", in Bradatan, C. and Oushakine, S. A. (eds) *In Marx's Shadow: Knowledge, Power, and Intellectuals in Eastern Europe and Russia*. Plymouth: Lexington Books, pp. 175-197.
- Troyer, J. (2020) *Technologies of the Human Corpse*. Cambridge: The MIT Press.
- Vallet, E. and David, C. (2012) "Introduction: The (Re)Building of the Wall in International Relations", *Journal of Borderlands Studies*, 27(2): 111-119.
- Van Houtum, H. (2010) "The Janus-face: On the Ontology of Borders and B/ordering", *Simulacrum. Kwartaalblad van het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam*, 18(2/3): 124-128.
- Van Houtum, H. (2011) "The Mask of the Border", in Wastl-Walter, D. (ed) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington: Ashgate, pp. 49-63.
- Van Houtum, H. (2021) "Beyond 'Borderism': Overcoming Discriminative B/Ordering and Othering." *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 112(1): (2021): 34-43.
- Van Houtum, H. and Naerssen, T. van (2002) "Bordering, Ordering and Othering", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2): 125-136.
- Van Houtum, H., Kramsch, O. and Zierhofer, W. (2005) "Prologue: B/ordering Space", in

- Van Houtum, H, Kramsch, O. and Zierhofer, W. (eds) *B/ordering Space*. Burlington: Ashgate, pp. 1-17.
- Van Houtum, H. and Eker, M. (2015) "Borderscapes: redesigning the borderland", *Territorio*, 72: 101–107.
- Van Houtum, H. and Eker, M. (2016) "Redesigning Borderlands: Using the Janus-Face of Borders as a Resource," in Chiara Brambilla, Jussi Laine, James W. Scott and Gianluca Bocchi (eds) *Borderscaping: Imaginations and Practices of Border Making*. New York: Routledge, pp. 41-53
- Van Houtum, H. and Bueno Lacy, R. (2020) "The Autoimmunity of the EU's Deadly B/ordering Regime; Overcoming its Paradoxical Paper, Iron and Camp Borders," *Geopolitics*, 25(3): 706-733.
- Vaughan-Williams, N. (2008) "Borderwork beyond Inside/Outside? Frontex, the Citizen-Detective and the War on Terror", *Space and Polity*, 12(1): 63-79.
- Vaughan-Williams, N. (2009a) *Border Politics: The Limit of Sovereign Power*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vaughan-Williams, N. (2009b) "The generalised bio-political border? Re-conceptualising the limits of sovereign power", *Review of International Studies*, 35(4): 729-749.
- Venn, C. (2000) *Occidentalism: Modernity and Subjectivity*. London: Sage Publications.
- Vieten, U. M. (2020) "The 'New Normal' and 'Pandemic Populism': The COVID-19 Crisis and Anti-Hygienic Mobilisation of the Far-Right." *Social Sciences*, 9(9): 1-14.
- Virilio, P. (1995) "Speed and Information: Cyberspace Alarm!", *CTheory*, Available at: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=72> [Accessed 09. 03. 2015.]
- Virilio, P. (2006 [1977]) *Speed and Politics*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Virilio, P. (2005) *The Information Bomb*. London: Verso.
- Virilio P. and Lotringer, S. (2008) *Pure War: Twenty-five Years Later*. Los Angeles: Semiotexte.
- Voegelin, E. (2011) *Autobiographical Reflections*. Columbia: University of Missouri Press.
- Waldron, A. (1990) *The Great Wall of China: From History to Myth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walia, S. (2001) *Edward Said and the Writing of History*. Duxford: Icon Books.
- Walker, N. (2003) "Late Sovereignty in the European Union", in Walker, N. (ed) *Sovereignty in Transition*. Portland: Hart Publishing, pp. 3-33.
- Walters, W. (2006) "Border/Control", *European Journal of Social Theory*, 9(2): 187–203.
- Walsh, R. (1828) *Narrative of a Journey from Constantinople to England*. London: Frederick Westley and A. H. Davis. Available at: <https://ia801009.us.archive.org/29/items/narrativeajourn06walsgoog/narrativeajourn06walsgoog.pdf> [Accessed 01. 07. 2017.]
- Waltz, K. (1979) *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company.
- Ward, R. K. and Fernando, J. (2011) "Being-Thinking-Writing Jean Baudrillard", *CTheory*, Available at: http://ctheory.net/ctheory_wp/being-thinking-writing-jean-baudrillard/ [Accessed 13. 07. 2016.]
- Warf, B. (2008) *Time-Space Compression: Historical Geographies*. London: Routledge.

- Warf, B. and Arias, S. (2009) "Introduction: The Reinsertion of Space in the Humanities and Social Sciences", in Warf, B. and Arias, S. (eds) *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge, pp. 1-11.
- Weber, M. (1946 [1919]) "Politics as a Vocation", in Gerth, H. H. and Wright Mills, C. (eds) *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, pp. 77-129.
- Weber, M. (1946a [1919]) "Science as a Vocation", in Gerth, H. H. and Wright Mills, C. (eds) *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, pp. 129-157.
- Weber, M. (1946b [1915]) "The Social Psychology of the World Religions", in Gerth, H. H. and Wright Mills, C. (eds) *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, pp. 267-302.
- Welsch, W. (2009) "On the Acquisition and Possession of Commonalities", u Schulze-Engler, F. i Helff, S. (eds) *Transcultural English Studies: Theories, Fictions, Realities*. Amsterdam: Rodopi, pp. 3-37.
- Wendt, A. (1987) "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 41(3): 335-370.
- Wendt, A. (1992) "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46(2): 391-425.
- Wendt, A. (1999) *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West, R. (1994 [1941]) *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*. New York: Penguin.
- West-Pavlov, R. (2009) *Space in Theory: Kristeva, Foucault, Deleuze*. Amsterdam-New York: Rodopi.
- White, H. (1980) "The Value of Narrativity in the Representation of Reality", *Critical Inquiry*, 7(1): 5-27.
- White, H. (1987) *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Williams, R. W. (2005) "Politics and Self in the Age of Digital Re(pro)ducibility," *Fast Capitalism*, 1(1), Available at: http://www.uta.edu/huma/agger/fastcapitalism/1_1/williams.html [Accessed 17. 04. 2015.]
- Wilson, T. M. and Donnan, H. (2012) "Borders and Border Studies", in Wilson, T. M. and Donnan, H. (eds) *A Companion to Border Studies*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 1-27.
- Wimmer, A. and Schiller, N. (2002) "Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences", *Global Networks*, 2(4): 301-334.
- Wimmer, A. and Schiller, N. (2003) "Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology," *International Migration Review*, 37(3): 576-610.
- Winchester, H., Kong, L. and Dunn, K. (2003) *Landscapes: Ways of Imagining the World*. New York: Routledge.

- Windt, H. de (1907) *Through Savage Europe; Being the Narrative of a Journey (undertaken as Special Correspondent of the Westminster Gazette), throughout the Balkan States and European Russia*. London: T. F. Unwin. Available at: <https://ia800209.us.archive.org/23/items/throughsavageeur00dewiiala/throughsavageeur00dewiiala.pdf> [Accessed 21. 07. 2016.]
- Wolff, L. (1994) *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Woods, H. C. (1911) *The Danger Zone of Europe: Changes and Problems in the Near East*. Boston: Little, Brown, & Company. Available at: <https://ia802303.us.archive.org/4/items/dangerzoneeurop00woodgoog/dangerzoneeurop00woodgoog.pdf> [Accessed 05. 10. 2017.]
- Wonders, N. A. (2006) “Global Flows, Semi-permeable Borders and New Channels of Inequality”, in Pickering, S. and Weber, L. (eds) *Borders, Mobility and Technologies of Control*. Dordrecht: Springer, pp. 63-87.
- Woodward, K. and Jones III, J. P. (2005) “On the Border with Deleuze and Guattari”, in Van Houtum, H., Kramsch, O. and Zierhofer, W. (eds) *B/ordering Space*. Burlington: Ashgate, pp. 235–249.
- Xinhuanet (2021) Xi Focus: Xi vows to win people’s war against novel coronavirus,” accessed December 2, 2021, http://www.xinhuanet.com/english/2020-02/11/c_138771934.htm
- Yee, A. S. (1996) “The Causal Effects of Ideas on Policies”, *International Organization*, 50(1): 69-108.
- Yuval-Davis, N., Wemyss, G. and Cassidy, K. (2019) *Bordering*. Cambridge: Polity Press.
- Zaiotti, R. (2011) *Cultures of Border Control: Schengen and the Evolution of European Frontiers*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zivkovic, M. (2011) *Serbian Dreambook: National Imaginary in the Time of Milošević*. Bloomington: Indiana University Press.
- Zuboff, S. (2019) *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.
- Žižek, S. (2020) *Pandemic! COVID-19 Shakes the World*. New York: OR Books.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

911.3::327(100)
327(100)

СТОЈАНОВИЋ, Ђорђе, 1964-

Политике простора : од „природних“ граница до
граничних хетеротопија / Ђорђе Стојановић. - Београд
: Институт за политичке студије, 2022 (Житиште :
Ситопринт). - 219 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 100. - Библиографија: 189-219.

ISBN 978-86-7419-364-8

а) Геополитика б) Међународни односи

COBISS.SR-ID 77464329

Ђорђе Стојановић

**ПОЛИТИКЕ ПРОСТОРА:
ОД „ПРИРОДНИХ” ГРАНИЦА ДО
ГРАНИЧНИХ ХЕТЕРОТОПИЈА**

„Књига *Политике простора* је узбудљива и инспиративна студија која превазилази стандардизоване границе, и то не напросто као *топониме* већ понајпре као бинарне обрасце мишљења, те се тако смешта у раван самопостављања које је истовремено и *пост-онтолошко* и *пост-деконструктивистичко*.

Слагали се за закључцима Ђорђа Стојановића или не, у целини или деловима, реч је о јединственој тематизацији просторности коју ће свака будућа анализа овога питања морати озбиљно да узме у обзир.”

др Богдана Кољевић Грифит

